

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ
В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ**

посібник

**Харків
«Друкарня Мадрид»
2016**

УДК 373.3/5.015.31:173.022.1] (083.132)

ББК 74.200.51я82

Ф 79

*Посібник схвалено і рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 3 від 25 лютого 2016 р.)*

Рецензенти:

Комаровська О. А. – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України;

Кульбіда С. В. – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії жестової мови Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

Авторський колектив:

Гончар Л. В., канд. пед. наук, с. н. с. (розділ 4);

Мачуська І. М., канд. пед. наук, с. н. с. (розділ 1);

Павицька К. М., канд. пед. наук, м. н. с. (розділ 2);

Хижняк А. В., м. н. с. (розділ 3).

Ф 79

Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів : посібник/ Л. В. Гончар, І. М. Мачуська, К. М. Павицька, А. В. Хижняк ; за заг. ред. Л. В. Гончар. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. – 176 с.

ISBN 978-617-7470-17-4

У посібнику розглядаються питання формування сімейних цінностей в учнів молодшого підліткового та старшого шкільного віку, зокрема: цінності сімейного життя і сімейного спілкування; формування взаєморозуміння та гуманних батьківсько-дитячих взаємин як сімейних цінностей. Посібник адресований класним керівникам, шкільним психологам та соціальним педагогам, викладачам і студентам педагогічних навчальних закладів, працівникам органів управління освіти, науковцям.

УДК 373.3/5.015.31:173.022.1] (083.132)

ББК 74.200.51я82

ISBN 978-617-7470-17-4

© Інститут проблем виховання НАПН України, 2016

© «Друкарня Мадрид», 2016

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ I. Зміст та засоби формування цінності сімейного спілкування у старшокласників	7
Розділ II. Зміст та засоби формування у старшокласників цінностей сімейного життя.....	50
Розділ III. Зміст та засоби формування у молодших підлітків взаєморозуміння як сімейної цінності.....	63
Література	87
Розділ IV. Зміст та засоби формування у молодших школярів гуманних взаємин з батьками як сімейної цінності	91
Література	120
Додатки	122

ПЕРЕДМОВА

Проблема формування сімейних цінностей у молодого покоління є надзвичайно актуальною на тлі сучасного суспільного життя. Сучасна сім'я нині перебуває у кризовому стані, для якого характерне зростання психологічної напруги, збільшення кількості стресових ситуацій, відмова від усталених цінностей і поява нових, часом необґрунтованих і скороминучих. Усе це негативно позначається на змісті внутрішньосімейної життєдіяльності, якому нерідко властиві владно-підвладні взаємини, що зумовлюють високий рівень розлучень; спостерігається поширення консенсуальних шлюбів, трансформація світоглядних настановлень щодо сімейного життя, що часто виявляється у лібералізації міжстатевих відносин, нехтуванні важливістю побудови сімейних взаємин на засадах культурних норм і цінностей.

Реалії життя засвідчують, що ще задовго до офіційного одруження в особистості формуються певні уявлення про шлюб, погляди на способи внутрішньосімейних взаємин, розподіл сімейних ролей тощо. Однак хибне розуміння їхнього змісту призводить у майбутньому до психологічного несумісництва подружжя, спричиняє внутрішньосімейні конфлікти, руйнування шлюбів і виникнення неповних сімей.

На сьогодні спостерігаємо також таке абсолютно нетрадиційне явище для українців, як тенденція до необов'язковості одруження, проживання «на віру», у так званому цивільному шлюбі. Сучасна молодь, з одного боку, визначається раннім початком статевих відносин та їх невпорядкованістю, зміною стереотипів щодо ролей чоловіка і жінки в суспільстві, а з іншого – психологічною неготовністю до створення сім'ї: відсутністю знань про важливі якості, які сприяють гармонійному сімейному життю, елементарні особливості розвитку дитини, неготовністю до відповідальної ролі батьків. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба підвищувати компетентність щодо сімейних цінностей у молодого покоління, формувати відповідальне

ставлення до батьківства як умову повноцінного розвитку наступних поколінь.

Сім'я, родина – найвища цінність на Землі, яка робить життя кожної людини щасливим, повноцінним, плідним. Але батьки мають усвідомити, що вони виконують важливу соціальну роль, адже кожна повноцінна родина є фундаментом здорового суспільства. Мирослав Стельмахович розглядав родину як перше соціальне й емоційне мікросередовище, у якому розвивається та виховується людина з моменту її народження. Виховний феномен, як і саму сім'ю, нічим замінити не можна. Василь Сухомлинський писав: «У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростає пагін, і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави».

На наш погляд, сімейні цінності – це визнана суспільством сукупність світоглядних уявлень і моральних настанов про сім'ю, заснованих на традиційному розумінні інституту сім'ї, подружніх та батьківсько-дитячих взаємин у ній, що впливає на вибір сімейних цілей, способів організації життєдіяльності сім'ї та взаємодії її членів і забезпечує культурне та демографічне відтворення українського суспільства. Сімейні цінності, як складова фундаменту всієї культури людства, в ідеалі мають бути сформовані відповідно до загальнолюдських цінностей і цінностей суспільства, в якому живе сім'я. У нашому розумінні, це такі цінності, як любов, турбота, взаєморозуміння, терпіння, вірність, повага, співчуття, взаємопідтримка, щирість, довіра та ін. Названі цінності не тільки є важливими для ефективної життєдіяльності сім'ї, а й становлять її підґрунтя. Отже, оволодіння молодим поколінням сімейними цінностями можна розглядати передумовою його підготовки до створення сім'ї та успішної сімейної життєдіяльності.

При цьому ми впевнені, що знань про сімейні цінності та умінь застосовувати їх у повсякденному житті потребують не лише

старшокласники, які перебувають найближче серед школярів, за своїм віковим цензом, до моменту створення ними майбутньої сім'ї, але й молодші за віком діти – підлітки та молодші школярі. Тому методичний посібник присвячено формуванню у дітей різного шкільного віку таких важливих цінностей, як цінність сімейного спілкування та життя (у старшокласників), цінність взаєморозуміння (у молодших підлітків), цінність гуманних батьківсько-дитячих взаємин (у молодших школярів). Сподіваємось, що методичний посібник стане у пригоді класним керівникам, шкільним психологам та соціальним педагогам, батькам, усім, хто не байдужий до питань виховання молодого покоління.

РОЗДІЛ I

ЗМІСТ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТІ СІМЕЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Сім'я – одна з найдавніших форм спільності людей, важливий інститут, в основі функціонування якого лежить система шлюбних і родинних, господарських і правових, моральних і психологічних зв'язків. Одне з призначень сім'ї полягає в тому, щоб виявити у кожному з її членів найдосконаліше. Відтворення життя в усіх його виявах і зміна на краще, виховання дітей – загальна й кінцева мета спільного життя подружжя.

Шлюб є передумовою створення сім'ї, а шлюбність і розлученість – одними з головних факторів формування шлюбної і сімейної структур населення та його відтворення. З давніх-давен Україна належала до країн з порівняно ранньою шлюбністю та високим рівнем її показників. Сьогодні наша країна належить до країн з високим рівнем розлученості, посідаючи четверте місце серед країн світу.

Одним із пояснень такого явища може бути те, що новий економічний, політичний та громадський статус сім'ї, принципові зміни у сфері взаємин між подружжям ще не набули усталеного характеру і перебувають на стадії формування – фактор, що певним чином дезорганізує внутрішньосімейне життя, негативно позначається на стабільності шлюбу, руйнує традиційні морально-етичні норми й цінності. За таких умов посилюється конфліктність між подружжям, батьками та дітьми. Ю. Рюриков справедливо відзначає, що у сучасному шлюбі поступово слабшають одні фундаменти, первинні, на зміну їм приходять інші, більш складні, – але приходять повільно, з відставанням. Звідси й розсипчастість багатьох сучасних шлюбів – відлуння від стикання старих і нових сімейних фундаментів, слід перебудови всієї психології подружнього життя [33].

Серед інших факторів, які безпосередньо спричинюють нестабільність сім'ї, фахівці важливу роль відводять недостатній підготовці подружжя до

сімейного життя, котре висуває досить високі вимоги до кожного з них. За цих обставин актуалізується проблема підготовки сучасних старшокласників до майбутнього сімейного життя. Адже старший шкільний вік – це передостанній щабель перед самостійним життям, це час переходу від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема статевого дозрівання, а з іншого – досягнення соціальної зрілості. У цей період відбувається прийняття та засвоєння нових і залишення старих соціальних ролей. Серед перших важливе значення мають ролі чоловіка і дружини, які створюють власну сім'ю, що виступає критерієм дорослості.

Старшокласники – це діти, вік яких припадає на навчання в 9-11 класах загальноосвітньої школи. Це вік безпосередньої підготовки підростаючої особистості до життя, до вибору майбутньої професії, до створення сім'ї. Період ранньої юності характеризується відносно спокійним біологічним розвитком організму, більш ритмічною, порівняно з підлітковим віком, його життєдіяльністю, збільшенням фізичної сили, росту, активності й витривалості. На цей час припадає завершення формування та функціонального розвитку всіх систем і органів юнака та дівчини.

Розширення кола соціальних ролей і обов'язків сприяє формуванню основних компонентів спрямованості особистості, зокрема світогляду, переконань, духовних потреб, ідеалів, пізнавальних інтересів тощо; високого рівня набуває емоційно-вольова сфера, в якій важливу роль починають відігравати почуття дружби і кохання. Зростає результативність самовиховання як усвідомленої діяльності, спрямованої на вдосконалення себе самого, на вироблення у себе позитивних якостей, звичок і подолання негативних. Цьому сприяє поступове підвищення самокритичності в оцінці власної поведінки, діяльності, наявних рис характеру, реальних можливостей і властивостей. Самовиховання при цьому спрямовується на віддалену мету, пов'язану з життєвими перспективами. У сфері потреб і мотивів спостерігаються новоутворення: потреба й бажання віднайти сенс життя;

важливу роль починають відігравати такі особистісні якості, як прагнення до аналізу, оцінювання себе та оточуючих, налаштованість на подолання труднощів.

Соціальна ситуація, в якій перебувають старшокласники, вимагає від них різнобічного спілкування, що спонукає їх до пошуку шляхів реалізації цієї потреби, від задоволення якої залежить не лише їхній загальний розвиток як особистостей, а й успішність виконання відповідних ролей, зокрема тих, що пов'язані зі статусом подружжя.

Сутність підготовки учнів старших класів до сімейного життя передбачає передачу знань про внутрішньосімейні взаємини, серед яких важливе місце належить спілкуванню. Сімейний досвід, засвоєння соціальних норм та національних традицій, моральна підготовка до створення сім'ї, здатність адаптуватися до сімейного життя неможливі без спілкування молодих людей на принципах і цінностях гуманістичної культури й етики.

Одним із важливих чинників, що впливає на розвиток сім'ї, є внутрішньосімейне спілкування, що ґрунтується на взаємній повазі, ввічливості, зваженості, стриманості, доброзичливості подружжя. Саме завдяки спілкуванню забезпечується активне функціонування цього соціального інституту загалом, розвиток кожного його члена зокрема. Спілкування є основою успішної реалізації однієї з найважливіших функцій сучасної сім'ї – задоволення потреби людини у сприйнятті, розумінні, підтримці, захищеності, емоційному комфорті, а тому **цінність сімейного спілкування** є однією із найактуальніших сімейних цінностей.

Рівень сформованості у старшокласників цінності сімейного спілкування значною мірою залежить від їх освіченості, що виступає важливим суб'єктивним показником альтруїстичного поклику. Основними показниками в цьому випадку є:

- розуміння значення цінності сімейного спілкування для повсякденної життєдіяльності людини, для організації та реалізації сімейного життя;

- наявність відповідних мотивів;
- задоволеність спілкуванням у своїй сім'ї;
- прагнення до самовдосконалення у сфері спілкування.

На основі всебічного аналізу вимог, які вчені висувають до побудови змісту навчального матеріалу, узагальнюючи зауваження вчителів, враховуючи специфіку та особливості навчального процесу в контексті дослідження, ми дійшли висновку, що основними вимогами до вибору змісту та побудови його структури є:

- відповідність змісту меті та завданням підготовки старшокласників до спілкування в сім'ї;
- відповідність змісту педагогічно доцільному співвідношенню між теоретичними та практичними складовими;
- забезпечення логічної послідовності вивчення навчального матеріалу;
- врахування міжнародного досвіду при відборі та побудові змісту навчального матеріалу;
- доступність змісту на всіх етапах і стадіях вивчення;
- відповідність змісту відведеному на його вивчення часу.

Керуючись виділеними вимогами до відбору та побудови змісту навчального матеріалу, ми розробили програму факультативного курсу „Цінність сімейного спілкування” для учнів 10-11 класів (додаток А). Тематичний план курсу розрахований на 68 годин, із такою розбивкою: 10 класи – 34 години, 11 класи – 34 години (по 2 години на тиждень).

У конструюванні змісту факультативного курсу “Цінність сімейного спілкування” ми взяли до уваги основні фактори його формування, тобто ті об'єкти, зміст яких у тому чи іншому аспекті стає одночасно і змістом діяльності особистості. Найбільш загальним джерелом змісту діяльності людини є соціальний досвід. Поза цим досвідом не може бути об'єкта, здатного служити джерелом змісту спілкування, оскільки невідоме

суспільству не може ввійти до змісту навчання, а все відоме є частиною культури, втіленої у соціальному досвіді.

Програма факультативного курсу „Цінність сімейного спілкування” складається з ряду основних розділів і тем, взаємопов’язаних між собою.

Розділ „Спілкування як специфічна форма взаємодії людей” містить матеріал, присвячений розкриттю поняття міжособистісного спілкування як сімейної цінності. У цьому розділі розглядаються основні форми, типи, засоби міжособистісного спілкування, роль спілкування у духовному розвитку особистості.

Розділ “Роль і значення етикетних норм і правил у спілкуванні” присвячений основним нормам і правилам поведінки. У процесі його вивчення учні засвоювали моральні нормами спілкування: ввічливість, тактовність, делікатність, щирість і доброзичливість.

Зміст розділу “Особливості культури спілкування в сім’ї” висвітлює питання сучасної сім’ї і її значення в соціальній, економічній і духовній сферах суспільства. Матеріал цього розділу спрямований на ознайомлення старшокласників із культурою взаємостосунків у сім’ї, формування основних уявлень про взаємостосунки між статями, про культуру шлюбних відносин.

Важливе місце серед названих розділів програми посідає розділ “Пізнання і самопізнання у процесі спілкування”. У ньому увага старшокласників акцентується на формуванні потреби в удосконаленні своєї особистості; оволодінні мінімумом теоретичних знань та практичних умінь і навичок для забезпечення повноцінного процесу самовиховання особистісних якостей, необхідних для культури спілкування.

Програма побудована таким чином, що дозволяє, по-перше, розкривати зміст сімейного спілкування як цінності у різних аспектах; по-друге – забезпечує взаємозалежність і поєднання його складових в єдине ціле. Практичні заняття становлять 30 % навчального часу.

Ефективність формування у старшокласників цінності сімейного спілкування забезпечується умовами і системою конкретних засобів,

поєднанням різних форм і методів навчально-виховної роботи. Формування означеної цінності має здійснюватись за умов індивідуально-особистісного засвоєння комунікативних знань і умінь, що передбачає наявність поряд з моральними якостями (такими як доброзичливість, толерантність, емпатія, відкритість, ввічливість, уважність, гуманність), сформованість певних соціально значущих утворень – самосвідомості, мотивів, установок, потреб. Це, у свою чергу, сприяє особистісній самореалізації, умінню проявляти відповідні якісні властивості, певним чином впливає на вироблення системи цінностей, яка може знайти засоби самовираження у процесі спілкування.

Формування цінності сімейного спілкування в учнів дасть позитивні результати, якщо для цього протягом усього терміну навчання дитини в школі будуть створені необхідні умови. Адже кожен віковий період має свої особливості, котрі більшою чи меншою мірою сприяють вихованню учня, забезпечуючи поступове накопичення ним необхідних знань, вироблення умінь і навичок, які набувають подальшого розвитку з переходом на наступний віковий щабель. Не заперечуючи доцільності цього твердження, водночас зазначимо: не можна не рахуватися і з тим фактом, що саме старший шкільний вік уявляється найбільш перспективним стосовно підготовки до майбутнього сімейного життя.

Звернення до недалекого минулого засвідчує, що у навчальному процесі за традиційного підходу учень перебував у позиції пасивного об'єкта, на який спрямовувалися дії учителя-суб'єкта. При цьому як мета означеного процесу розглядалась не особистість загалом, а лише окремі її властивості, наприклад навчальний досвід і деякі елементи інтелекту. Однак, така звужена мета може лише деформувати процес розвитку педагогом особистості учня. На сьогодні ці ідеї довели свою безперспективність і хибність. Адже, як справедливо зазначає І. Бех, схема впливу на дитину, що відбувається за формулою „вимога – сприймання – дія”, не розкриває суттєвих особливостей розвитку, «не відображає всіх тонкощів реакції індивіда на поставлену вимогу, применшує роль особистості в засвоєнні

норм». Учений вважає, що „поведінка, яка організується за допомогою авторитарних вимог, штовхає дитину на пристосовництво; вона не розвиває позитивної мотивації вчинків” [5, с. 3].

На противагу цьому І. Бех висуває положення, згідно з яким лише свідомо оволодіваючи в доцільно організованому процесі здобутками культури, дитина розвиває свої сутнісні сили і стає повноправною особистістю. Для досягнення такого результату “мають узгоджено взаємодіяти вихователь і вихованець, оскільки саме дорослий виступає посередником між культурою і підростаючою особистістю” [5, с. 4]. Тобто, йдеться про особистісно орієнтований підхід, який втілює демократичні, гуманістичні положення щодо формування й розвитку дитячої особистості, для якої “свобода і соціальна відповідальність виступають домінуючими життєвими орієнтирами” [5, с. 5].

З метою реалізації цих положень необхідно зробити кожного учня безпосереднім учасником навчального процесу, який сам шукає шляхи і засоби розв'язання проблем комунікації. Одночасно навчально-виховний процес має забезпечувати реалізацію конкретних завдань підготовки старшокласників до майбутнього спілкування в сім'ї, вироблення в учнів умінь і навичок розв'язування практичних завдань і конструктивного вирішення психолого-педагогічних ситуацій, що, ймовірно, виникатимуть у повсякденному житті.

Виходячи з цих завдань, можна зробити висновок, що реалії сьогодення вимагають від учителя вдосконалення традиційних форм і методів навчання та виховання, пошуку нових засобів активізації навчально-виховного процесу, досягнення освітньої мети.

Педагог має бути націлений на використання сукупності педагогічних засобів впливу на учнів, застосування різноманітних форм, методів, прийомів, котрі забезпечують:

- постановку завдань і проблем життєво-практичного змісту міжособистісного спілкування в сім'ї;

- розв'язання проблемних ситуацій засобами міжособистісного спілкування;
- проведення екскурсу в історію науки з проблем сім'ї та значущості сімейного спілкування як цінності.

Практичні заняття є найбільш ефективним засобом формування в учнів цінності сімейного спілкування. Особливу увагу необхідно зосереджувати на розробленні змісту саме таких занять, доборі активних та інтерактивних методів реалізації покладених на них завдань. Під час проведення практичних занять значна увага має приділятися виробленню у старшокласників комунікативних умінь, які виступають важливою складовою у формуванні цінності сімейного спілкування. Наприклад, під час заняття з теми „Стиль поведінки та манери людини у спілкуванні” учнів потрібно ознайомлювати з основними принципами спілкування, запропонованими Іржі Томаном [37], а саме:

1. Намагайся сконцентруватися на людині, з якою спілкуєшся. Звертай увагу не тільки на слова, а й на звук голосу, міміку, жести, позу.
2. Покажи тому, хто з тобою говорить, що ти його розумієш. Це можна зробити, якщо повторити зміст сказаного.
3. Не висловлюй оцінок.
4. Не давай порад. Оцінки і поради, навіть якщо вони даються з найкращих побажань, обмежують свободу висловлювань, заважають виділити суттєві моменти.
5. Природа дала людині один язик і два вуха, щоб вона слухала інших удвічі більше, ніж говорила сама.

Потім має проводитися вправа, спрямована на практичне опрацювання наведених положень. З цією метою клас розбивається на пари, один з учасників якої розповідає, а другий – слухає. Перший повідомляє про наявні у нього проблеми у стосунках з людьми, звертає увагу на труднощі, пов'язані з особистісними якостями (образи, сумніви) партнера. Другий

намагається якнайточніше дотримуватись принципів слухання і допомагати оповідачу максимально повно викласти свої думки. Бесіда триває 5 хвилин.

Перший (оповідач) висловлює свої зауваження з приводу поведінки слухача під час бесіди, фокусує увагу на тому, що йому допомагало і що заважало відверто розповідати про себе. Потім іде повідомлення про наявні (на його думку) у нього сильні сторони і вміння, які проявляються у спілкуванні з людьми, про те, що полегшує і що утруднює взаємини з оточуючими. Слухач знову намагається якнайкраще „почути” співрозмовника. Через 5 хвилин бесіда припиняється.

Завдання слухача полягає у тому, щоб якомога повніше й докладніше розповісти про почуте й зрозуміле зі слів оповідача. Після цього оповідач і слухач обмінюються враженнями про бесіду.

Далі відбувається зміна ролей.

Описана організація роботи спрямована на ознайомлення старшокласників зі стилями спілкування, на навчання їх вмінню слухати й адекватно сприймати інформацію.

Іншим методом, що може широкого застосуватися під час занять (або окремих їх етапів), є дискусія, тема якої має тісно пов'язуватися з темою конкретного заняття. Для активізації учнів, створення умов, які спонукали б усіх до участі у запропонованій дискусії, крім загального для всієї групи завдання, кожному пропонується індивідуальне, яке він одержує у конверті. Наприклад, М. Пащенко пропонує кілька їх різновидів [28]. Наведемо деякі з них:

А. Під час дискусії твої слова повинні бути абсолютно не пов'язані з тим, про що говорили інші. Ти маєш поводитися так, ніби абсолютно не чув, про що говорили інші.

Б. Спробуй кілька разів висловити свою думку.

В. Слухай інших. Коли вони закінчать свої виступи, ти повинен дати їм оцінку.

Г. Твоя участь у розмові має бути спрямована на те, щоб допомагати іншим якомога повніше висловлювати свої думки, сприяти взаєморозумінню між учасниками дискусії.

Д. Тобі не дається ніякого завдання. Поводь себе під час дискусії так, як звичайно поводишся під час групових обговорень.

Одне й те саме завдання дається 2-3 учасникам. Після закінчення дискусії кожному пропонується відгадати, які завдання одержали інші учні.

Мета такої організації полягає в тому, щоб продемонструвати старшокласникам той чи інший стиль спілкування з людьми, позитивні та негативні їх сторони.

Ще одним різновидом проведення практичного заняття були пошукові завдання. Так, учням пропонувалося ознайомитися з найбільш поширеними помилками, які можуть виникати під час спілкування (за Іствудом Атватером [4]):

1. Не сприймайте мовчання за увагу – людина може бути просто заглиблена у власні думки.

2. Не вдавайте, що слухаєте. Це даремно: відсутність інтересу і нудьга проявляються на обличчі й у жестах. Краще вже визнати, що в цей момент вислухати співбесідника достатньо уважно ви не зможете, тому що зайняті.

3. Не перебивайте співрозмовника без потреби. Якщо ж для уточнення суті справи вам все ж необхідно перебити співбесідника, допоможіть йому відновити хід думок.

4. Не робіть поспішних висновків, адже саме такі суб'єктивні оцінки примушують співбесідника зайняти оборонну позицію. Такі оцінки - бар'єр для змістовного спілкування.

5. Не давайте „піймати” себе в суперечці. Коли ви в думках не погоджуєтесь із співбесідником, то, зазвичай, перестаєте слухати і чекаєте своєї черги висловитися. Якщо ви починаєте суперечку, то, захопившись обґрунтуванням своєї точки зору, іноді не чуєте партнера. Вислухайте його

до кінця, щоб зрозуміти, з чим саме ви не погоджуєтесь, а вже після цього висловлюйте свою думку.

6. Не ставте занадто багато запитань. Можна уточнити сказане, але „закриті” запитання, які вимагають відповіді типу „так” або „ні”, необхідно зводити до мінімуму. Надмірна кількість запитань придушує ініціативу співбесідника і часом ставить його в оборонну позицію.

7. Ніколи не говоріть: „Я добре розумію ваші почуття”. Така заява часто застосовується з метою переконати співбесідника в тому, що ви слухаєте. Насправді зрозуміти, що саме відчуває співрозмовник, дуже важко.

8. Не проявляйте надмірної чутливості до емоційної сторони мовлення. Слухаючи схвильовану людину, будьте стримані, інакше пропустите зміст сказаного.

Після цього учням пропонується обмінятися думками з приводу наведених помилок.

Крім цього, практичні заняття охоплюють різні завдання, пов’язані із розвитком умінь спілкуватися: вивчення індивідуальних особливостей кожного (темперамент, характер); вправи на визначення різних типів характеру, темпераменту та особливостей їх прояву; розвиток комунікативних і перцептивних здібностей (бачити й розуміти емоційний стан людини); розвиток навичок вільного спілкування й оволодіння прийомами ведення дискусій, бесід тощо.

Важливе місце серед активних методів, що застосовуються під час вивчення програми факультативу, відводиться аналізу ситуацій з відповідної тематики. З огляду на те, що вміння спілкування формуються у процесі відповідної діяльності, яка передбачає активну взаємодію партнерів, практикується моделювання проблемних ситуацій, котрі вимагають від старшокласників прояву пошукових зусиль, індивідуальних здібностей, застосування творчих сил.

При доборі проблемних ситуацій потрібно дотримуватись певних вимог щодо їх змісту. Отже, проблемні ситуації мають:

– містити в собі потенціал відомостей, які сприяли б формуванню цінності спілкування учнів;

– передбачати самостійний пошук школярами ефективних шляхів розв'язку запропонованої проблеми, спонукати їх до прояву своєї індивідуальності;

– не лише реалізовувати виховні функції, але й забезпечувати вплив на інтелектуальну, емоційну та волюву сфери особистості учня;

– мати певний зразок, модель найбільш доцільної поведінки спілкування в певній ситуації.

Як свідчать дослідження Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, проблемні ситуації сприяють збудженню емоційної сфери, що, у свою чергу, підсилює інтелектуальні можливості учнів, мобілізує їх до діяльності. Емоційна сфера процесу спілкування пов'язана з формуванням прояву різних почуттів особистості, з її духовним збагаченням [10; 32; 22].

До початку заняття, на якому планується розв'язання проблемних ситуацій, проводиться опитування учнів. Особлива увага зосереджується на тих ситуаціях, які вимагають нетипових шляхів розв'язку. При цьому керуватись потрібно загальноприйнятим розумінням проблемної ситуації як сукупності умов і обставин, що вимагають від учня швидкого знаходження доцільного варіанта її вирішення.

На перших етапах залучення старшокласників до роботи над педагогічними ситуаціями, стимулювання їхнього інтересу, проводиться попередній аналіз запропонованої для розгляду проблеми, який передбачає такі дії:

– аналіз суті ситуації, виявлення можливих причин її виникнення;

– визначення основних завдань, які треба виконати, щоб розв'язати проблему;

– перелік обставин, що потребують урахування при прийнятті належного рішення;

– добір висловлювань і можливих дій;

- аналіз та оцінка результатів роботи;
- підбиття підсумків.

Проблемні ситуації добираються таким чином, щоб поставити учня перед необхідністю пошуку найбільш ефективного шляху їх розв'язку, конструювання нової моделі поведінки та спілкування.

Підвищенню ефективності формування в учнів цінності спілкування сприяє використання на заняттях проблемних ситуацій, які зорієнтовані на:

- застосування набутих знань і досвіду, в результаті чого формуються вміння репродуктивного характеру;
- розвиток в собі необхідних якостей самовдосконалення, у результаті чого формуються вміння якісно нового, пошукового характеру.

Уведення до змісту занять аналізу та обговорення проблемних ситуацій показує, що цей вид роботи викликає емоційний ефект за умов, коли вони входять до кола суб'єктивно значущих проблем спілкування. В іншому випадку учень займає становище „поза позицією”, тому що запропонована проблема не викликає у нього життєвого інтересу. Цінність суб'єктивно значущих проблем процесу спілкування полягає в тому, що вони створюють додаткові стимули для діяльності й надають їй характеру особистісної значущості, роблять внутрішньо мотивованою.

Іншим засобом розв'язання проблемних ситуацій міжособистісного спілкування є „прогресивна дискусія”, яка складається з п'яти фаз:

- вивчення проблеми, пошук власного варіанта розв'язку (протягом 10 хвилин);
- стислий запис запропонованих варіантів на дошці;
- обговорення записаних варіантів;
- вибір найбільш вдалих варіантів і розміщення їх за порядком значущості;
- організація дискусії, у результаті якої на дошці залишаються лише ті варіанти розв'язку ситуації, котрі були обрані більшістю учасників;
- остаточний вибір найбільш вдалого варіанту розв'язку.

Як свідчать дослідження науковців, проблемні ситуації є не лише досить ефективним методом формування цінності сімейного спілкування старшокласників, а й водночас можуть стати важливим засобом її діагностики. Це зумовлено тим, що у процесі їх обговорення та розв'язування досить рельєфно проявляються індивідуальні якості, риси характеру, здібності та мотиваційні установки кожного учня, які легко оцінюються експертами.

Для підвищення ефективності формування у старшокласників цінності сімейного спілкування на заняттях факультативу створюються також комунікативні ситуації: фронтальні, колективні, групові.

Так, фронтальні комунікативні ситуації вводяться на заняттях, що передбачають взаємодію вчителя з учнями, коли останні можуть зайняти суб'єктну позицію у процесі спілкування. Колективні й групові комунікативні ситуації передбачають пошук оптимального варіанта розв'язку членами мікрогруп (до 5 осіб) однорідних або різноманітних завдань, тобто ґрунтуються на принципах диференціації, що сприяє підвищенню творчості учнів, прояву індивідуальних комунікативних здібностей. Це створює умови для вияву юнаками і дівчатами власних знань і умінь, а також забезпечує можливості для одержання необхідних порад педагога.

Прикладом опорної схеми для аналізу комунікативної конфліктної ситуації може бути така:

- опис ситуації або конфлікту;
- передумови виникнення конфліктної ситуації (внутрішні й зовнішні умови) і причина переходу в конфлікт, його динаміка;
- зміст конфлікту для кожного з його учасників;
- психологічний аналіз відносин, що склалися між учасниками конфлікту;
- аналіз своєї поведінки в ситуації і помилок;
- пізнавальна та виховна мета у різних варіантах розв'язання ситуації.

Для активізації пізнавальної діяльності старшокласників, вдосконалення умінь аналізувати, узагальнювати, доводити, синтезувати при проведенні такої роботи широко використовується метод „мозкової атаки” з метою навчання учнів розв'язувати психологічні ситуації, що можуть виникати під час спілкування. Сутність цього методу полягає в тому, що мікрогрупам, які створюються з 4-5 учнів для розв'язання проблеми, надається одна хвилина, а потім у загальній дискусії виробляється найоптимальніше рішення. Цей спосіб роботи сприяє прояву творчості старшокласників, розвитку в них таких якостей, як ініціативність, впевненість у власних силах, допомагає формуванню вмінь планувати власні дії, передбачати їх результати, навичок самоаналізу, самооцінки та самоконтролю.

З-поміж інших активних методів, що застосовуються на заняттях факультативу, слід назвати різноманітні ігрові методики. Ще А. Макаренко писав, що до одного з важливих методів навчання і виховання дітей належить гра. Він зазначав, що між грою і роботою немає такої великої різниці, як дехто думає. У кожній хорошій грі є насамперед робоче зусилля та зусилля думки. У грі є така сама велика відповідальність, як у роботі, – звичайно, у грі хорошій, правильній [25].

На значний виховний потенціал ігрової діяльності звертав увагу і Б. Ананьєв, обстоюючи свою думку тим, що формування особистості – це становлення суб'єкта суспільної поведінки й комунікації, ... безперервне становлення людини як суб'єкта пізнання і діяльності, починаючи з гри й навчання, закінчуючи працею [2].

Визначаючи гру як вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, в якому складається та вдосконалюється самоуправління поведінкою, Г. Селевко вирізняє такі функції ігрової діяльності:

- звеселяюча – надання задоволення, пробудження інтересу;
- комунікативна – засвоєння діалектики спілкування;

- самореалізації – прояв і засвоєння людського досвіду;
- ігротерапевтична – подолання різних труднощів, що виникають під час виконання інших видів діяльності;
- діагностична – вияв відхилень від нормальної поведінки, самопізнання в процесі гри;
- корегуюча – внесення позитивних змін до структури особистісних показників;
- міжнаціональної комунікації – засвоєння єдиних для всіх людей соціально-культурних цінностей;
- соціалізації – залучення до системи суспільних відносин, засвоєння норм людського співіснування [34].

Отже, рольова гра як метод дає можливість оформлення навчально-виховного процесу у вигляді ігрової діяльності та імітації конфліктних ситуацій із життя суспільства (в нашому випадку – з життя сім'ї). Особливий методичний інтерес до рольової гри обумовлений тим, що існує прямий зв'язок між рольовою грою дітей та дорослих, і діти таким чином готуються до майбутніх ролей в дорослому житті. Рольова гра дає школярам можливість відкрити різні соціальні форми поведінки в наближених до дійсності ігрових ситуаціях, не боячись серйозних санкцій у випадку неправильної поведінки. Участь в іграх розвиває самосвідомість особистості, її емоційні ставлення диференціюються, а сфера їхньої дії поступово, але невпинно розширюється.

Зважаючи на вікові особливості учнів старшого шкільного віку, наявність певного досвіду, вищі, порівняно з попередніми класами, інтелектуальні якості, у зміст практичних занять можуть уводитись ділові ігри.

Основою будь-якої ділової гри є процес імітації реальних ситуацій під час ігрової діяльності. Це явище має багато визначень. Ми дотримуємося визначення, що ділова гра – це наближена до дійсності форма імітаційного

моделювання діяльності, котра охоплює інструментальний та емоційно-рольовий аспекти розв'язання проблеми. З одного боку, ми розглядали її як засіб реалізації змісту навчального матеріалу, а з іншого – як форму організації пізнавальної діяльності учнів.

Ділова гра складається з двох основних компонентів: моделі (сценарію) гри і самої гри. Модель визначає рамки гри і, таким чином, створює базу для гри. Сама гра надає гравцям можливість прийняття рішення у межах відповідної моделі.

Сценарій покликаний розвивати здібності школярів систематично і креативно вирішувати проблеми майбутнього і розвивати ключові якості особистості. За допомогою сценарію можна розглядати розвиток і різні моделі міжособистісного спілкування в сім'ї.

Виявлено, що застосування ділових ігор: стимулює пізнавальну активність учнів та вміння самостійно знаходити оригінальні рішення поставлених завдань; сприяє обміну практичним досвідом, взаємозбагачує учасників гри; створює позитивний емоційний настрій для пошуку і набуття нових знань; забезпечуються позитивні умови для поєднання одержаних теоретичних знань і практичної діяльності.

Крім того, ділові ігри сприяють формуванню та розвитку комунікативних здібностей учнів, покращують зворотний зв'язок з оточуючими; учні набувають впевненості у собі при виникненні реальних життєвих ситуацій.

Структура ділової гри містить такі елементи:

а) мета – те, до чого учень має прагнути, чого хоче досягти в результаті гри;

б) роль – дії, які учасники гри відображають в імітованій ситуації, соціальна функція особистості, що відповідає прийнятим нормам поведінки людей залежно від їхнього статусу або позиції в системі міжособистісних взаємин;

в) зміст – те, що складає суть процесу гри;

г) сюжет – сукупність дій або подій, в яких розкриється основний зміст гри;

д) ситуації – сукупність обставин, положень, певний фрагмент практичної діяльності.

Ділова гра значною мірою сприяє реалізації навчальної, розвивальної та виховної функцій навчання. Навчальна функція полягає у тому, що в учнів формуються глибші й міцніші знання, вони яскравіше бачать можливість застосування здобутих знань у власній практичній діяльності.

Проведення ділових ігор сприяє розвитку інтелектуальних умінь, насамперед таких, як уміння порівнювати, виділяти основне, робити висновки та узагальнення. У цьому полягає розвивальна функція гри. Гра надає можливість поступово залучати учнів до самостійної творчої діяльності. Це виражається в тому, що учень має можливість застосовувати знання у діловій грі на різних рівнях.

Для виховної функції ділової гри характерний високий ступінь активності учнів. До роботи обов'язково залучаються найменш комунікабельні юнаки і дівчата, що сприяє їх самоствердженню, згуртуванню колективу, набуттю навичок спілкування, вмінь висловлювати власну думку і за необхідності відстоювати її. При цьому виховується свідомо дисципліна, взаємодопомога, постійна готовність учнів брати участь у різноманітних видах діяльності, виявляти самостійність, творчість та ініціативу.

Особливістю ділових ігор є те, що набуті знання визначаються і розглядаються у зв'язку з вивченням нового навчального матеріалу. Однак не кожен навчальний матеріал може бути використаний для організації ділової гри. При його доборі слід керуватися певними вимогами, які розкрито з цього приводу в науковій літературі. Матеріал, який пропонується для організації ділових ігор, має забезпечувати розв'язання конкретної проблеми, надавати можливості для творчого пошуку, сприяти проведенню

самостійної, дослідницької, практичної роботи учнів на основі теоретичних знань.

Для наочності наведемо опис методики підготовки та організації ділової гри до теми “Роль і значення етикетних норм і правил у спілкуванні”.

Ділова гра “Дорослі й діти: спілкування в сім’ї”

Мета: формувати в учнів знання щодо важливості дотримання певних норм спілкування у сім’ї (з батьками, братами, сестрами, представниками старшого покоління); навчити дотримуватися певних норм мовленнєвого етикету.

Перший етап – підготовчий.

На цьому етапі здійснюється вибір теми гри, добирається навчальний матеріал. Учитель ознайомлює учнів з приблизним переліком знань, умінь і навичок, які можуть знадобитися їм під час програвання запропонованої ситуації.

Другий етап – визначення завдань гри.

До них належать:

1. Вибір ситуації.
2. Опис гри – складання її сценарію, на основі якого розробляються інструкції, необхідні для проведення гри.
3. Розбивка гри на фрагменти, визначення мети, прийомів та дій кожного з них.
4. Розроблення правил гри, визначення ролей для кожного учасника.
5. Розподіл учнів на групи відповідно до визначених ролей.
6. Розробка завдань для кожної групи.
7. Визначення часу, необхідного для виконання завдань та форма звітності.

Відповідно до завдань цього етапу, учням повідомляється тема і мета, а також основні правила; відбувається поділ на групи, кожна з яких має грати свої ролі:

1 група: “бабуся, дідусь, тітонька, що прийшла у гості”;

2 група: “дитина молодшого шкільного віку”, “дитина-підліток”, “юнак” (“дівчина”);

3 група: “батько”, “мати”;

4 група: “учителі” (2-3 учні);

5 група: експерти.

Кожній групі даються відповідні завдання щодо поведінки і висловлювань, повідомляється час проведення гри.

Третій етап – проведення гри.

Починається з оголошення теми, мети, завдань, нагадування кожному з учасників, до якої групи ролей він належить.

Учасники кожної з визначених груп розігрують запропоновану ситуацію.

Четвертий етап – аналіз результатів.

Експерти аналізують виступи кожної групи та окремо її учасників.

Іншим видом ділової гри може бути розігрування в парах конкретних внутрішньосімейних ситуацій, що вимагають прояву комунікативних навичок.

Обирається кілька пар, що об’єднують юнака і дівчину, інші учні виступають у ролі експертів. Завдання можуть бути однаковими для всіх пар, або кожна з них одержує своє. Наприклад, дівчатам, які виступають у ролі дружин дається завдання прореагувати на таку ситуацію:

Ви щойно вимили підлогу (або натерли паркет). Додому повернувся чоловік і ходить по квартирі у брудному взутті.

На початку введення такого виду роботи для полегшення вступу до гри пропонується кілька варіантів можливої реакції:

- покажу місце, де залишився бруд, і попрошу прибрати за собою;
- висловлю невдоволення;
- може, прибрати ще раз;
- зупиню і скажу, щоб зняв взуття.

Обираючи певний варіант, дівчина має його озвучити, а юнак – прореагувати.

Або завдання спрямовується на юнака:

Ти прийшов з роботи, а твоя дружина невідривно дивиться телепередачу, яка її дуже цікавить. Якою буде твоя реакція:

- ти скажеш, що втомився і хочеш їсти, тому вона має відволіктися від телевізора;

- підеш на кухню і сам приготуєш собі вечерю;

- запитаєш, чи скоро закінчиться передача (може треба почекати 5-10 хвилин).

Відповіді та дії учнів оцінюються у балах: повна відповідність нормам спілкування та взаємовідносин – 5 балів; відповідність нормам спілкування, але з негативним проявом поведінки – 4; допущення деяких помилок як щодо першої, так і щодо другої ознаки – 3; неправильний вибір стилю спілкування та дій – 2.

Із підсумковим словом виступає педагог, допомагаючи учням систематизувати вивчений у процесі гри матеріал, висловлені учасниками гри міркування, визначає, чого вони навчилися, підбиває загальний підсумок.

Вимоги до арбітрів: об'єктивно та обґрунтовано оцінювати дії учасників гри. При оцінюванні можна використовували спеціальні таблиці: до першої з них заносилися результати кожного учня окремо, а до “оцінювальної відомості” узагальнені результати роботи.

№ ігрової групи	Прізвище та ім'я учня	Загальна кількість одержаних балів
-----------------	-----------------------	------------------------------------

Підрахунок загальної кількості балів: + 20 – "5"; + 16 – "4"; + 10 – "3"; 0 – "2".

Оцінювальна відомість

№ п/п	Оцінні показники	Бали	
1	Правильна і чітка відповідь на запитання	+4	-4
2	Змістовність виступу, новизна думки	+5	-5
3	Вміння пов'язувати теорію з практикою	+3	-3
4	Ерудиція, її широта та глибина	+4	-4
5	Вміння спілкуватися	+2	-2
6	Порушення правил гри (за кожне порушення)	0	-1
7	Активність	+3	-3
8	Несерйозне, безвідповідальне ставлення до справи	0	-5
	Загальна кількість балів		

Крім такого суто “рольового” програвання ситуацій (дівчина – дружина, юнак – чоловік), з метою активізації учнів, ознайомленням їх із досвідом внутрішньосімейних взаємин і демонстрації його особливостей практикується обмін ролями, коли в ролі дружини пропонується виступити хлопцеві, а в ролі чоловіка – дівчині. Це допомагає старшокласникам краще усвідомити свої установки, вимоги, бажання і порівняти їх з тими, що висуваються партнером, побачити їхню доцільність і правомірність.

Поряд із діловими іграми використовується також такий різновид ігрових методик, як сюжетно-рольова гра. У сюжетно-рольовій грі спеціально організовується і педагогічно управляється штучно створена ситуація, що імітує реальний процес, спрямований на вибір оптимального рішення. Відомо, що в ігрових ситуаціях значно підвищується інтенсивність засвоєння теоретичних знань, набуття власного досвіду різних форм спілкування. Мета таких занять полягає у тому, щоб навчити учнів:

- аналізувати вихідні умови спілкування та формулювати відповідні завдання;
- програмувати вирішення завдань, правильно обирати для цього необхідні форми і методи;
- складати план підготовки й проведення процесу спілкування;

– керувати процесом спілкування та вирішення поставлених завдань на практиці, дбати про встановлення доброзичливих стосунків, застосовувати найдоцільніші форми, методи і прийоми спілкування;

– оцінювати результати розв'язання поставлених завдань, аналізувати конкретні дії своїх товаришів, їх ефективність, виявляти і долати допущені помилки.

Для сюжетно-рольових ігор створюються спеціальні ситуації (сюжети), що імітують реальний процес спілкування і спрямовуються на вибір оптимального рішення запропонованої проблеми.

Як активний метод навчання і виховання, сюжетно-рольова гра має свої особливості, що виявляються в умовності, розподілі ролей між учасниками, у зіткненні різних думок щодо можливого розв'язання проблеми.

Для ефективного проведення гри важливе значення має методика її підготовки та проведення – процес, що може бути поділений на три взаємопов'язані етапи. Визначення теми гри, розподіл ролей, добір необхідної літератури і дидактичних матеріалів становлять зміст першого – підготовчого етапу. На цьому ж етапі проводиться консультування учасників. Другий етап передбачає реалізацію наміченого плану. Аналіз, оцінка, підбиття підсумків і формулювання висновків – завдання завершального – третього етапу.

Добираючи сюжети для проведення ігор, ми враховували проблеми, які викликають підвищений інтерес у старшокласників у контексті формування в них цінності сімейного спілкування як невід'ємної якості майбутнього сім'янина. В експериментальних класах при вивченні тем факультативного курсу “Цінність сімейного спілкування” для програвання пропонуються такі сюжетно-рольові ігри: “Приймаємо гостей”, “Йдемо у театр”, “На вулиці”, “Знайомство”, “Готуємося до свята”, “Під захистом сильної статі”.

Методично грамотне проведення сюжетно-рольових ігор забезпечує ефективне формування моральних основ у взаєминах юнацтва, що виявляється у закріпленні та поглибленні етичних понять, удосконаленні практичних умінь і навичок спілкування між юнаками і дівчатами, активному творчому пошуку правильного виходу з конфліктних ситуацій, розвитку самостійності в розв'язанні складних міжособистісних проблем, в умінні аналізувати й оцінювати власну поведінку. Успішне застосування сюжетно-рольових ігор ґрунтується на широкому використанні психологічних практикумів, різні варіанти яких з великим інтересом можуть добирати самі учні, що сприяє активізації їхньої пізнавальної активності. Цінність виконання різноманітних практикумів полягає не тільки у вивченні й констатації певних психологічних явищ, але й у виявленні їх впливу на характер міжособистісних взаємин.

Сюжетно-рольова гра дає позитивні результати за умов, коли учасники усвідомлюють, що це імітація дійсної ситуації, а їхні дії є умовними і сприяють “вживанню” в образ. Порушення цих умов призводить до гри заради гри, або до витіснення рольових дій, коли втрачається сама ідея. Роботу необхідно спрямовувати на те, щоб допомогти учням усвідомити єдність рольової і власної поведінки, що виявляється у процесі сюжетно-рольової гри. Зміст цієї гри забезпечується можливістю кожному вибирати свої шляхи для розв'язання ситуації.

Сюжетно-рольовим іграм передують своєрідна підготовка, яка відбувається у формі ігрового тренінгу, що використовується для того, аби викликати в учнів інтерес до пізнання себе та однокласників, допомогти їм усвідомити не лише свою схожість з іншими людьми, а й свою відмінність від них, знайти свою „точку опори” для особистого самовдосконалення. На всіх етапах роботи учням пропонується здійснювати самоаналіз, без якого неможливе удосконалення будь-якої діяльності. Наприклад, однією з перших вправ тренінгу може бути “тріада ситуацій”.

Ситуація 1. Кожен з учасників обирає партнера і сідає навпроти нього. На хвилину обидва заплющують очі. Потім, розплющивши їх, намагаються без слів зрозуміти стан партнера і так само мовчки передати йому відомості про свій стан, висловити розуміння та підтримку.

Ситуація 2. Один із партнерів розповідає іншому про радісну подію свого життя; слухач очима, мімікою, жестами, позою підтримує розповідача, демонструючи свою зацікавленість, співчуття, згоду. Через кілька хвилин партнери міняються ролями,

Ситуація 3. Завдання для розповідача залишається тим самим, але слухач повинен виражати повну байдужість, нерозуміння, неприйняття. Знову відбувається зміна ролей,

Після цього проводиться обговорення, у процесі якого учні мають можливість змалювати ті почуття, які вони мали в ситуаціях взаємодії з партнерами. Виконання таких вправ сприяє усвідомленню кожним учасником, як важливо для всіх бути почутим, зрозумілим і сприйнятим. Можна також додавати деякі прийоми, спрямовані на поглиблення самоусвідомлення, самоаналізу й аналізу дій інших людей. Вступаючи в активну взаємодію, учні навчаються відчувати й розуміти інших як себе самих, у них поступово формуються почуття “співбуття з іншою людиною”, котре має непересічне значення для розвитку цінності спілкування.

Щоб зняти психологічні утиски, створити позитивний емоційний стан, полегшити перевтілення, використовуються аутогенні тренування, зокрема розроблені В. Леві. Наприклад, ігровий тренінг “Нове ім'я”, завдання якого полягає в тому, що учень має промовити нове ім'я і своє, вклавши в інтонацію якомога більше доброзичливості. Старшокласникам пропонується стати в коло і взятися за руки. Ведучий називає своє ім'я і “передає” його в руку іншому. Той, хто “одержав” ім'я, повинен вимовити його немовби беручи собі, а своє “передати” сусідові.

На факультативних заняттях можуть також використовуватися й складніші вправи. Наприклад, вправа “Імпровізація”, мета якої полягає у

формуванні в учнів уміння слухати і бути почутим, продовжувати розпочату співрозмовником бесіду, фантазувати.

Вправа “Я інший” будується за таким принципом: у спілкуванні кожний повинен видати себе за „іншого” на власний розсуд (це може бути казковий герой, артист тощо). Успішність такої гри-вправи забезпечується тоді, коли всі присутні беруть у ній активну участь. Ця гра може розіграватися у вигляді пантоміми або супроводжуватися репліками.

При виконанні вправи “Ланцюжок” учням пропонується розповісти певну історію. Розповідь починає один учасник, продовжує інший, і так до останнього учасника, завдання якого закінчити розпочату історію. Ці вправи не мають на меті розв'язати ту чи іншу ситуацію, проте завдання висловлювати по черзі думки, необхідність поєднати їх у одне ціле, спонукають учнів уважно прислуховуватися до того, що кажуть попередні учасники. Усе це сприяє формуванню у юнаків і дівчат певних ставлень, умінь і навичок, необхідних для усвідомлення цінності спілкування.

Впроваджуючи у навчально-виховний процес сюжетно-рольові ігри, потрібно проводити відповідну підготовчу роботу з учителями, ознайомлювати педагогів-експериментаторів з правилами такої діяльності. Перед педагогами ставляться такі вимоги:

1. Створювати в групі атмосферу довір'я, впевненості учнів у власних силах для досягнення поставленої мети. Передумовою цього є такі особистісні якості, як доброзичливість, тактовність вчителя, заохочення, схвалення дій учнів.

2. Не треба переривати учня, який виконує роль у грі, зауваженнями. Це розхолоджує і деморалізує учасників, збиває ритм гри, перетворює її на звичайний урок, знижує інтерес. Оцінювання дій і висловлювань учнів проводилося експертами, які добиралися перед початком гри серед учнівського загалу.

Наприкінці гри слід підбити підсумки, звертаючи увагу на найбільш важливі її моменти, проаналізувати дії кожного учасника.

3. Взаємовідносини у грі слід будувати на засадах співробітництва, що активізує спілкування учнів, обмін думками, ідеями, фактами та ін.

4. Кожна гра наперед має бути ретельно продумана і добре підготовлена. Ведучий зобов'язаний заздалегідь провести консультацію за темою гри, дати відповідні настанови виконавцям ролей, які пропонуються для розігрування.

Це положення особливо важливе на початкових етапах введення у навчально-виховний процес сюжетно-рольових ігор, адже учні ще не мають належних навичок, що може негативно позначитися на реалізації запланованої мети, призвести до розгубленості, викликати небажання брати участь у грі, звести „рольовий виступ” до формального відтворення запропонованого образу.

5. Треба обов'язково враховувати рівень знань і умінь учнів, звертати увагу на грамотність мовлення школярів. Проте ні в якому разі не слід робити зауваження або виправлення допущених помилок під час самого процесу гри. Це збиває її ритм, відволікає від основного завдання, гальмує висловлювання і прагнення оприлюднити власну думку, врешті-решт, зводить цікаву ігрову діяльність до суб'єкт-об'єктних взаємин учителя та учня, характерних для традиційного спілкування на звичайному уроці.

У нашому розумінні, сюжетно-рольові ігри допомагають реалізувати такі цілі:

- заглиблювати учнів в атмосферу інтелектуальної діяльності;
- відповідно до реальності, створювати динамічно змінну картину, що залежить від дій учасників гри і певним чином детермінується ними;
- вчити створювати оптимальний психологічний клімат у процесі спілкування;
- забезпечувати та підтримувати емоційність спілкування;
- навчати проводити аналіз дій учасників гри і власних, давати оцінку умінням спілкуватися інших і самооцінку своєї діяльності.

Дієвою формою підготовки молодих людей до сімейного життя можуть бути зустрічі із “золотими” та “срібними” ювілярами, а також з молодими подружніми парами – випускниками школи.

Під час таких заходів обговорюються різноманітні питання щодо сімейних традицій, взаєностосунків у сім'ї. Для прикладу наведемо деякі з них: “Хто глава Вашої сім'ї?”, “Як Ви ставитеся до твердження, що в сім'ї чоловік – “голова”, а дружина – “шия?””, “Що допомогло Вам прожити стільки років разом і бути щасливими?”, “Чи може кохання зберігатися довгі роки?”, “Як Ви ставитеся до думки, що кохання з роками проходить, а залишається лише звичка?”, “Які традиції є у Вашій сім'ї?”, “Як Ви відзначаєте сімейні свята?” та ін. Молодим подружжям старшокласники ставлять запитання, пов'язані зі зміною їхнього статусу і першими труднощами сімейного життя: “Чи змінилося Ваше ставлення один до одного після того, як Ви одружилися?”, “Через що у Вас найчастіше виникають конфлікти?”, “Як Ви їх вирішуєте?”, “Що Ви взяли у свою із сім'ї Ваших батьків?”, “Як краще жити молодим: з батьками чи одним?”, “Хто з Вас готує їжу, ходить до крамниці й узагалі веде все домашнє господарство?”, “Що змінилося у Вашому житті з народженням дитини?”

Позитивна атмосфера таких зустрічей, довірливі взаємини між „гостями” та „господарями” забезпечується невеликою різницею у віці старшокласників і молодих подружніх пар, а також тим, що багато з них знали один одного по спільному навчанню в школі або як сусідів за місцем проживання.

Заняття факультативу охоплюють самостійну роботу над особистим розвитком та індивідуальний тренінг (самовиховання), який передбачає застосування комплексу методів та засобів самоорганізації розуму й морально-естетичних почуттів, інтелектуального та емоційного творчого самозбагачення. Зупинимося на деяких з них детальніше.

Самовиховання обумовлено здібністю індивіда переводити зовнішні виховні впливи, взаємодії, протидії у внутрішню площину, здійснювати

перехід зовнішнього виховання в усвідомлене внутрішнє самовиховання. З огляду на це важливу роль у проведенні тренінгу відіграє метод самопереко­нування.

Самопереко­нування ми розглядаємо як аналіз різних шляхів та засобів досягнення мети, вибір варіанта поведінки чи способу самовиховання. Самопереко­нування – дискусія із самим собою, роздуми, зіставлення різних мотивів, доказів “за” та “проти”. Правильне рішення можливе лише при різнобічному оцінюванні усіх обставин у спокійних умовах. Тому обов'язково враховується характер почуттів: образа, гнів, заздрощі та інші, що можуть призвести до необ'єктивних оцінок. Тому самопереко­нування передбачає наявність розвиненого мислення і певного життєвого досвіду. Слід зазначити, що для юнацького віку характерні три основні помилки:

- учні намагаються довести собі те, що саме їм хотілося б мати у цей час, а не те, що мають об'єктивно;
- певний життєвий факт сприймається ними як закономірне явище, і цим важливість чогось іншого перебільшується, або важливість якогось життєвого факту надто применшується ;
- в учнів відсутнє бажання сприймати досвід інших за відсутності достатнього власного досвіду.

Самопереко­нування розпочинається з аналізу аргументів “за” і “проти” того чи іншого стилю поведінки. Ці аргументи рекомендовано розподілити на дві групи і поступово їх записувати у дві колонки одна навпроти другої. (Хочеться, тому що, але не реально, тому що).

У процесі організації самовиховання старшокласників потрібно дотримуватися таких правил використання методу самопереко­нування:

- будь-яку задуману справу пов'язувати з поставленою життєвою метою, із програмою самовиховання;
- переко­нування себе – це завжди вибір стратегії поведінки на основі боротьби мотивів, з яких необхідно виділити два головних, нерідко протилежних за своїм значенням, і старанно їх проаналізувати;

- прислухатися до думки товаришів, вчителів, батьків і намагатися зрозуміти мотиви поведінки інших людей, зіставити їх з власними думками;
- зробити вибір на основі всебічного аналізу своїх і чужих думок.

У процесі самопереконавання небезпечною є залежність від впливів інших осіб, якщо такий вплив аморальний. Тому у юнацькому віці дуже важливо мати поряд розумного і досвідченого товариша, радника. При цьому не обов'язково брати в радники літню людину, краще обирати того, хто старший на 3-4 роки і вже має певний життєвий досвід, але близький за віком.

Важливим методом самовиховання є також метод самозаохочення. Самозаохочення – це звернення до себе самого з метою зміцнення віри у власні сили. При використанні цього методу застосовуються такі прийоми:

- самозаспокоєння;
- навіювання впевненості у досягненні успіху;
- навіювання впевненості у своїх силах;
- порівняння себе з улюбленим героєм.

Неабияке місце посідає тут і самокритика. Самокритика у присутності інших людей значно підсилює дієвість цього прийому. Побоювання показати свою слабкість перед товаришами, бажання довести здатність до подолання недоліків, поганих звичок, є могутнім стимулом для розвитку самоуправління власною поведінкою.

Самостійність – вміння людини обходитися у своїх діях без сторонньої допомоги, а також вміння критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до своїх поглядів та переконань. Тому дуже важливо вміти швидко, об'єктивно і самостійно оцінити ситуацію та реалізувати власні задуми. Із психології відомо, що самостійність забезпечує швидке опанування всіх методів і прийомів самовиховання, роботи над своєю особистістю. Тому при використанні методів самовиховання важливе місце відводиться саме самостійності у виборі практичного завдання відповідно до життєвих цілей, спонукання себе на їх досягнення. Адже самостійність є

передумовою самоорганізації життя, а на цій основі формується механізм управління своєю поведінкою, впливу на свою особистість. Самоуправління поведінкою означає самоконтроль за діями та вчинками, думками і почуттями, активізацію своїх зусиль в одному напрямі і стримування їх в іншому. Звідси важливого значення набуває метод самоактивізації, серед прийомів якого варто виділити самонаказ, самостимуляцію, самопідбадьорювання. Метод самовладання також передбачає самонаказ: «Ти повинен виконати це, візьми себе в руки». Але жити в постійному напруженні нелегко і не варто, інколи потрібне і розслаблення, і саме такий прийом, як самозаспокоєння.

Старшокласники можуть опанувати методи і прийоми самовиховання відповідно до загальноприйнятих у суспільстві норм моралі. Таким чином навички учнів самовиховання спираються на вселюдську духовну культуру і передбачають виконання конкретних правил:

1. Не чекайте, коли вам підкажуть, примусять що-небудь робити у колективі, де ви вчитеся, працюєте, – будьте ініціативними.

2. Пам'ятайте: перемога над собою – умова всіх інших перемог. Керуйте собою – і ви зможете досягти того, що іншим здається неможливим.

3. Будьте самі собі командиром, критично сприймайте поради, особливо тих, хто спонукає вас діяти всупереч вашій совісті, вашим ідеалам, принципам. Самі робіть вибір, самі приймайте рішення, самі їх і виконуйте. Допомога інших корисна, але основне необхідно робити самостійно. Не намагайтесь досягти чого-небудь за рахунок інших, це призводить до деградації особистості. Самостійність, активність, працелюбність і відповідальність – основа характеру.

4. Будьте невідступними у хвилини слабкості, не втрачайте духу і сили волі від невдач і поразок, примушуйте себе десятки разів переробляти, але виконати роботу якісно.

Загалом учні мають засвоїти такі методи самовиховання: самопізнання, самопереконавання, самопорівняння, самоаналіз, самоконтроль та інші. Коротко розкриємо зміст названих методів.

Самопізнання – важливий крок до самовдосконалення. Однією з умов успішного самопізнання, дієвості самовиховання є вивчення особистісних якостей. У процесі самоаналізу наголос робиться на самооцінці особистої діяльності та поведінки, своїх вчинків. Оволодіння старшокласниками методом самопізнання триває протягом всієї роботи. Здатність аналізувати, вивчати свої дії і вчинки учні відпрацьовують на конкретних ситуаціях-вправах: “Чому я образився? Як би повівся на моєму місці... (товариш, батько, знайомий і т. д.)? Чи могло бути інакше у цій ситуації? Яка причина моєї образи? Чи не є моя образа наслідком відхилення поведінки інших від моїх сподівань? Як часто я ображаюсь? ...” тощо.

Подібні роздуми-вправи вимагають умінь об’єктивного аналізу проявів образливості. Образливість не є сильною стороною особистості, навпаки, може суттєво заважати в житті. Варто спонукати учнів до роздумів над такими питаннями: “Чому мені інколи дорікають у безвідповідальності? Хіба це відповідає дійсності? Чи бувають випадки, коли я не дотримав слова, не виконав доручення чи когось підвів? Чи може бути людина діловою з такою особистою рисою?”

Метод самовладання передбачає здатність особистості до самоспостереження та контролю за внутрішніми інтелектуально-емоційними і психофізіологічними процесами. Застосування цього методу сприяє розвитку вмінь навіть в екстремальних ситуаціях не «виходити із себе», керуватись не пристрастями, а поміркованістю й розсудливістю.

Сутність методу самообмеження полягає в умінні людини відмовитися від особистого задоволення, егоїстичного бажання, насолоди на користь інтересів справи або інших людей. Сферою для прояву самообмежень може стати щоденне життя. Метод самообмеження сприяє набуттю дитиною реального досвіду людяності, протистояння жадібності, егоїзму, втраті

духовності; формуванню умінь стриманості в суперечках, панування над своїми пристрастями.

Як справедливо стверджує Б. Лихачов, самообмеження не може розвиватися в людині без систематичного самоконтролю, постійного нагадування собі про дані обіцянки, без боротьби із самовиправданням, самообманом, підступністю. На думку науковця, головним контролером у такому випадку виступає „постійне спостереження за своїм внутрішнім моральним “Я” спільно із совістю. Вони чесно фіксують відступ від прийнятих обов’язків, вимагають виправлень допущених помилок і порушень”. Крім цього, самоконтроль зміцнює волю й дух, забезпечує утримання себе в межах, прийнятих та внутрішньо схвалюваних правил [24].

Самонаказ – метод впливу на особистий емоційний стан за допомогою мови. Він сприяє реалізації програми самовиховання в складних умовах, допомагає здійснити установки, мобілізуватись.

Самозаохочення, як емоційне підкріплення здійснених вчинків, – це усвідомлення і переживання своїх успіхів.

Поряд із цими методами, які фахівці називають методами щоденного спілкування, ділової, товариської, довірливої взаємодії та взаємовпливу, застосовуються й такі, як самогальмування та самопокарання. Сутність першого з них полягає в тому, щоб у ситуації сильної спокуси або заклику групи до протиправних дій знайти в собі сили зупинитися, заборонити собі робити те, що хочеться, що, можливо, роблять інші. Самогальмування здійснюється як внутрішня заборона, самонаказ, а також як самопокарання. У результаті цього зміцнюється воля, відбувається налагодження дієвого внутрішнього самокерування [24].

Усі старшокласники повинні мати особисті програми самовиховання, які, зокрема, передбачають виконання комплексу вправ, спрямованих на розвиток певних якостей особистості за допомогою означених методів.

Під час формування у старшокласників цінності спілкування доцільним є використання системи спеціально створених педагогічних

ситуацій, котрі характеризуються такими показниками: природність залучення до різних видів діяльності, чіткість визначення мети, єдність навчання та виховання, опора на наявний життєвий досвід юнаків і дівчат. Фактично, ситуації виступають дієвим тренінгом для розвитку якостей особистості.

Найбільш ефективними, на нашу думку, і такими, що високо цінуються старшокласниками, є ситуації вибору, ситуації раптовості, ситуації подолання труднощів, ситуації непорозуміння, ситуації прийняття ролі, ситуації успіху. Це пояснюється тим, що означені види ситуацій, а саме вправління у їх розв'язанні забезпечує правильну орієнтацію у різних обставинах, формує опір ситуативним і негативним впливам, адже реакція на позитивне та негативне визначається механізмом саморегуляції і є результатом свідомих цілеспрямованих дій. Це, у свою чергу, виступає сприятливою передумовою для формування цінності міжособистісного спілкування учнів.

Ще одним із завдань цієї роботи є навчання старшокласників складанню самохарактеристик, які дозволяють їм сконцентрувати увагу на реальному ставленні до себе, показати шляхи формування адекватної самооцінки.

Тому результати такої діяльності дають змогу виокремити чотири основні типи ставлення учнів до себе: позитивне, негативне, адекватне, невизначене.

Серед учнів, які мають завищену самооцінку, багато тих, хто добре навчається, впевнений у собі, має виражену спрямованість на досягнення успіхів у навчальній діяльності. На їхню думку, вони мають авторитет серед учителів та однолітків. Об'єктивним показником позитивної самооцінки виступають реальні успіхи, досягнуті в різних сферах життєдіяльності: навчальній, громадській, спортивній тощо. Ці учні повністю задоволені собою, тому що оцінки педагогів і їхні власні самооцінки найчастіше достатньо високі.

Завищена самооцінка може бути наслідком нерозвиненості оцінних здібностей, незнання своїх об'єктивних можливостей. Такі учні орієнтуються переважно, на думку однолітків, вимоги яких до своїх товаришів, зазвичай, занижені. Оскільки для старшокласників однолітки є значущою референтною групою, орієнтуючись на їхні занижені вимоги, ці учні завищують свої самооцінки. Юнаки і дівчата із завищеною самооцінкою не помічають власних недоліків, про свої здібності говорять із задоволенням, мають досить високу думку про свої можливості.

Учні, які мають занижену самооцінку, у більшості невдоволені собою, невпевнені у своїх можливостях. Вони слабо навчаються, мають (як їм здається, або, як кажуть про це близькі для них люди) поганий характер, занадто імпульсивні. У них здебільшого негативні взаємовідносини з класом і вчителями, батьками, друзями. Оцінюючи себе негативно, ці учні називають свої недоліки, нехтуючи при цьому наявними у них позитивними якостями через неусвідомлення їхнього значення. Вони невпевнені у собі. Загалом про свої здібності переважно не говорять або посилаються на оцінку дорослих. Інтереси учнів цієї групи недостатньо стійкі або ще не сформовані. Недооцінка учнем самого себе виникає в тому випадку, якщо йому важко виконувати навчальні завдання. Більше того, інколи вони самі відчують, що мають погану пам'ять, нерозвинене мислення. У них часто спостерігається невдоволення собою, внутрішні конфлікти. Однак не виключено, що учень недооцінює свої можливості через відсутність надійних критеріїв оцінювання та досвіду.

Для учнів із заниженою самооцінкою характерні невпевненість, недооцінка своїх можливостей, відсутність навчальних інтересів. Великий вплив на формування особистості школярів цієї групи має мікросередовище (сім'я, коло спілкування). Старшокласники стихійно орієнтуються на оточуючих, часто не передбачаючи можливих негативних наслідків. З ними має проводитися спеціальна робота: слід з'ясувати причини негативного ставлення до себе і намагатись усунути їх; виявити справжні здібності і

можливості учня та допомогти йому стати впевненим у собі, повірити у свої сили.

Учні, які мають адекватну самооцінку, здатні добре усвідомлювати як свої позитивні риси, так і недоліки та об'єктивно оцінювати їх. Вони не задоволені результатами своєї діяльності. Наприклад, позитивно оцінюючи свої успіхи в навчанні, учні невдоволені деякими своїми особистісними якостями. Вони усвідомлюють свої здібності, ступінь їхньої розвиненості, бачать сферу їх застосування, не спиняються на досягнутому, намагаються розвивати і вдосконалювати себе. Учні з адекватною самооцінкою цілеспрямовані, прагнуть до ідеалу, при цьому реально оцінюючи свої індивідуально-типологічні особливості, здібності і вміння. У їхній мотивації переважають соціальні, моральні, творчі мотиви. Керуючись бажанням бути корисними суспільству, учні вирізняються високою самокритичністю, високою вимогливістю до себе і близьких.

Учні з адекватною самооцінкою мають тверду волю. Взагалі, розвиненість оцінювальних здібностей учнів корелює з розвитком сили волі. Для того, щоб позбавитись якоїсь негативної риси (наприклад, лінощів), учні додають у підструктуру своєї діяльності волю, як особливу форму активності особистості.

Четверта група – учні, у яких не сформований оцінювальний механізм. Вони не вміють визначати риси свого характеру, оцінювати свої якості, здібності та можливості. Переживаючи поразку в будь-якій діяльності, ці діти зазвичай просто заплющують очі на такий факт.

Можна виділити три основних шляхи досягнення адекватної самооцінки. По-перше, важливе значення для її формування має зіставлення образу реального “Я” з образом ідеального “Я”, тобто з уявленням про те, якою людиною хотіла б бути. Хто досягає в реальності характеристики, що визначає для неї ідеальний образ “Я”, той має високий рівень самооцінки. Якщо ж людина відчуває розрив між цими характеристиками і реальністю своїх досягнень, її самооцінка має низький рівень. Другий чинник, важливий

для формування самооцінки, той, що людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, її оцінюють інші. По-третє, людина оцінює успішність своїх дій через призму своєї ідентичності. Вона відчуває задоволення від того, що вибрала відповідну справу і саме її виконує добре. Незалежно від того, що лежить в основі самооцінки: власні судження про себе, інтерпретації суджень інших людей, індивідуальні ідеали чи культурно задані стандарти, вона завжди має суб'єктивний характер.

Зважаючи на зазначене, на заняттях факультативу велику увагу слід приділяти формуванню в учнів умінь адекватно оцінювати свої здібності. У процесі занять визначаються групи учнів з адекватною самооцінкою, завищеною, заниженою і такою, за якої оцінювальні здібності не сформовані. Для цього пропонується використовувати самооцінювальні тести, анкети тощо. Наприкінці кожного заняття мають надаватися консультації з питань вибудови самооцінки. Рівень розвитку оцінних здібностей враховується також у корекційній роботі. Поступово учні з адекватною самооцінкою переходять на режим самостійної індивідуальної роботи, а з учнями інших груп проводиться відповідна групова чи індивідуальна корекційна робота.

Утвердженню таких важливих для сімейного життя цінностей, як взаєморозуміння, взаємодовіра й взаємоповага, що позитивно впливає на формування цінності сімейного спілкування в учнів, сприяє педагогічно доцільна поведінка і високий рівень культури батьків. Тому важливим напрямом у формуванні означених цінностей є робота з батьками. Така діяльність допомагає глибше вивчити сім'ю, проникнути в її складний світ, встановити довірливі взаємини з батьками, допомогти їм побачити недоліки у вихованні дітей, доцільність зміни педагогічних методів впливу на юнаків і дівчат.

Зважаючи на рекомендації фахівців, що розробляють питання підвищення педагогічної культури батьків, у роботу з сім'ями старшокласників ми вводили активні методи її реалізації. Зокрема, під час організації і проведення занять з дорослими членами родин ми намагалися

звести вербальні методи до мінімуму. Натомість широко використовували різноманітні методики, що передбачають активні методи роботи з батьками. Як засвідчило проведене дослідження, досить популярними серед батьків є проблемні ситуації.

Уведення в просвітній процес таких ситуацій не було самоціллю, а передбачало досягнення конкретної мети, яка формулювалася залежно від завдань того чи іншого заняття. Наприклад, ситуації вводилися для того, щоб наочно показати сутність якоїсь проблеми, тобто для підтвердження життєвими фактами певних теоретичних положень. За інших умов, ситуації пропонувались як стимул підвищення активності батьків, залучення їх до спільної з учителем роботи із подальшим переходом до повної самостійності. Розв'язання різних ситуацій сприяло ознайомленню з кращим досвідом сімейного виховання, допомагало батькам подивитись збоку на деякі свої дії, усвідомити їх неправомірність.

Як приклад, наведемо кілька ситуацій, що пропонувались батькам для обговорення:

1. Ви вважаєте свою сім'ю цілком благополучною в матеріальному і моральному плані. Однак Вам стало відомо, що вашій дочці іноді не хочеться бути вдома разом з батьками, які (як вона вважає) її не розуміють. У спілкуванні з батьками вона відчуває себе напружено, їй не хочеться розповідати про власні проблеми. Які поради ви дасте в такій ситуації?

2. Вашому сину 15 років. Ви помічаєте різку зміну в його поведінці. Він став замкненим, дратівливим, намагається бути один, зачиняється у своїй кімнаті. На ваші запитання відповідає неохоче, часто в грубій формі. До навчання став байдужим. Які, на ваш погляд, причини такої поведінки? Програма ваших дій.

3. Ваша дочка стала нестерпна і некерована, зухвало і грубо поводить з батьками, не хоче допомагати в домашньому господарстві, часто не буває вдома. Яка, на ваш погляд, причина таких змін? Ваші дії.

Ситуації добирались за тематичним принципом і пов'язувались із

проблемою заняття. До кожної ситуації ми розробляли запитання, які сприяли залученню батьків до обговорення, висловлення думок, міркувань. Наприклад, ситуація для батьків: „У вашого сина з'явився товариш. З вашої точки зору, він погано впливає на нього. Ось, приміром, узяв учора і привів з вулиці ровесника, представив його як друга. А той, правду кажучи, нам з першого погляду не сподобався. Якась дивна зачіска, недоладно вдягнений ...”. Батькам пропонувалися такі запитання:

- Яку позицію зайняли б Ви?
- Як Ви ставитесь до друзів своїх дітей?
- Чи спілкуєтесь з друзями своїх дітей?

З метою активізації батьків, залучення їх до колективного обговорення ми пропонували кілька варіантів відповідей на перше запитання:

1. Я б категорично заборонив сину дружити з цим хлопцем. А свою думку з цього приводу висловив би негайно.

2. Що за незнайомий хлопець? Адже в тебе є товариш, і навчаєтесь разом, і сім'я у нього порядна. А про цього ми нічого не знаємо, та й вигляд його мені не подобається. Ти б краще з ним не водився. В усякому разі додому його не приводь.

3. Я не хочу диктувати тобі свої погляди щодо вибору друзів, але потрібно відповідальніше ставитись до того, кого ти приводиш в дім.

4. Що батьки зараз можуть сказати своїм дітям? А я вважаю, краще не втручатись у такі справи, все одно це нічого не дасть.

Така форма організації роботи з батьками учнів не тільки спрямовувалася на підвищення її ефективності, а й допомагала краще вивчити сім'ю, адже висловлювання батьків містять певні відомості щодо взаємин з дітьми і методів виховного впливу на них.

Добрі результати давали рольові ігри. Зрозуміло, що така робота вимагала від вчителя підвищеної уваги, докладання додаткових зусиль, проте за умов подолання певних бар'єрів батьківського опору (були випадки, коли батьки на перших етапах відмовлялися від участі в таких іграх,

заперечували їхню доцільність – “ми не діти, щоб гратися”, “прийшли, щоб почути щось серйозне про свою дитину, а нам пропонують витратити час на розваги” тощо) рольова гра ставала дієвим засобом батьківської просвіти взагалі, та у досліджуваному нами напрямі зокрема. Одним із варіантів рольових ігор, що застосовувалися під час роботи з батьками старшокласників, може бути такий.

Учасники поділялись на кілька груп: “динамічна група”, “опоненти”, “рецензенти”. Кожна “динамічна група” одержувала педагогічну ситуацію у письмовій формі, котру мала проаналізувати, розкрити технологію корекції поведінки, розв’язку ситуації. “Опоненти”, уважно вислуховуючи виступи, повинні були ставити запитання, висловлювали власні судження з приводу запропонованої проблеми та шляхів її розв’язання.

Для наочності наведемо план проведення рольової гри з батьками на тему: “Батьки і діти – цінність сімейного спілкування”:

Гру розпочинала “динамічна група”, потім учасники групи “опонентів”. Означена гра проходила, коли батьки вже здобули певний досвід такої діяльності, тому виступи членів цих груп мали характер діалогу. На початкових етапах введення рольової гри краще практикувати почергові виступи наявних груп: спочатку всі свої пропозиції, думки висловлює одна група, а потім інша. Після закінчення дискусії, що виникала між представниками «динамічної групи» та «опонентами», слово переходило до “рецензентів”. На завершення робився узагальнений аналіз перебігу гри, запропонованих підходів і засобів розв’язання проблеми, підбивалися підсумки.

Позиції “динамічної групи”: спілкування відіграє дуже важливу роль у житті кожної людини, але цього треба навчати; батьківський досвід значно більший, ніж досвід дитини, тому батьки повинні приділяти цим питанням постійну увагу; щоб краще пізнати свою дитину, необхідно постійно спілкуватися з нею, цікавитись її поглядами, думками, уподобаннями; сьогодні мої син і дочка ще навчаються в школі, але через якийсь час вони

створять власні сім'ї, і те, як складеться їхнє сімейне життя, значною мірою залежить від уміння спілкуватися; дітей треба готувати до майбутнього шлюбу, і робити це продумано, уважно; не можна безапеляційно заперечувати погляди сина (дочки) на майбутнє сімейне життя, краще поговорити відверто, у разі необхідності спробувати змінити їхні погляди.

Позиції групи “опонентів”: люди постійно спілкуються між собою, і незрозуміло, навіщо їх треба цього вчити; якщо кажуть, що дитину слід спеціально вчити спілкування, то для цього є школа; мене ніхто не вчив спілкуватись з іншими, і нічого, живу, працюю і непогано заробляю; сучасні діти стали такі „розумні”, що з ними важко розмовляти, а навчати їх чогось?... Про це не може бути й мови; навіщо готувати дитину до майбутнього шлюбу? Вони й так все добре знають, дивляться кінофільми, де один секс, цілуються майже з першого класу.

На “рецензентів” покладалися функції оцінювання виступів учасників (і “динамічної групи”, і групи “опонентів”).

Після виступів “рецензентів” відбувалася загальна дискусія, під час якої обиралися найкращі варіанти розв'язку запропонованих проблем, формулювалися рекомендації, здійснювався обмін досвідом.

Цікавими і корисними формами роботи з батьками старшокласників у контексті активізації діяльності сім'ї для формування цінності сімейного спілкування юнаків і дівчат були вечори запитань і відповідей, у підготовці до яких використовувалися матеріали, одержані під час проведення факультативних занять. Наприклад, на вечорі з теми: “Батьки в дзеркалі своїх дітей (з досвіду внутрішньосімейного спілкування)” дорослих членів сімей ми ознайомлювали з міні-творами, написаними учнями (“Я і мій тато любимо розмовляти про ...”, “Коли мама звільняється ...” та ін.). При виконанні цього завдання старшокласникам було не обов'язково ставити своє прізвище, тому більшість із них писали відкрито, не прикрашаючи реальності. Проте це не означає, що всі твори мали негативне забарвлення. Були роботи, в яких висловлювалося захоплення своїми батьками, прагнення

поділитися тієї радістю, яку надає внутрішньосімейне спілкування.

На основі аналізу учнівських робіт розроблялися бесіди з батьками, а зміст творів за цих умов виступав підкріпленням певних думок. Це забезпечувало реальність, життєвість проблеми, що виносилася на обговорення, адже дійсність не була надуманою, а “промовляла” до батьків вустами їхніх дітей. Це активізувало батьків, вони виявляли зацікавленість проблемою, ставили запитання, висловлювали власні думки. На закінчення таких зустрічей обов’язково підбивалися підсумки, давались рекомендації, які батьки могли спробувати використати у власній сім’ї.

Після закінчення роботи було проведено опитування батьків учнів експериментальних класів. Наводимо узагальнені відповіді батьків:

- Якщо раніше при зустрічах з учителем ми, переважно, одержували інформацію про успішність і поведінку наших дітей, то тепер дізналися багато цікавих речей, які можуть стати у пригоді при їх вихованні (36,2%).

- Якби частіше з нами розв’язували різні педагогічні ситуації щодо проблеми взаємовідносин батьків і дітей, то це було б корисніше, ніж проста інформація про успіхи чи невдачі наших дітей (28,7%).

- Дуже приємно відчувати, що проблеми наших дітей не байдужі для вчителів. Я рідко заходила до школи, бо мій син не з кращих, а швидше навпаки. Тому постійні нарікання з боку вчителів набридли, а що з ним робити, і сама не знаю. Добре, що ви не вдавались до нарікань, а проблеми навчання і виховання намагались розв’язувати спільно з батьками, не концентрували увагу на комусь одному (10,2%).

- Вдячні за організовані вечори спілкування, особливо запам’ятаються надовго такі, як: “Батьки в дзеркалі своїх дітей (з досвіду внутрішньосімейного спілкування)”, “Як ми розмовляємо з дітьми”, “Знайти час для спілкування”, “Сьогодні ще дитина, а завтра – дружина”. Розмова виявилась цікавою для всіх. Дуже схвилювали висловлювання наших дітей про нас. Ніколи не замислювалась, що мій син думає про мене, а це ж має важливе значення для нормальних взаємин. Я думаю, що треба частіше

замислюватись над тим, що думають про нас наші діти (24,7%).

Отже, запропонований нами зміст і основні методи, що призначені як для старшокласників, так і їхніх батьків та ґрунтуються на широкому використанні активних та інтерактивних їх різновидів (оптимальне поєднання організаційних форм навчання (фронтальних, групових, індивідуальних); створення та моделювання комунікативних ситуацій; введення тренувальних вправ; сюжетно-рольові ігри тощо) не тільки позитивно впливає на формування когнітивного блоку цінності сімейного спілкування, а й відповідним чином позначається на емоційному та поведінковому компонентах цієї особистісної якості.

РОЗДІЛ II

ЗМІСТ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ЦІННОСТЕЙ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

Однією із найважливіших загальнолюдських цінностей для особистості, безумовно, є сім'я. Тому сьогодні нагальною є необхідність пошуку та обґрунтування нових шляхів, які б забезпечили більш ефективне формування адекватних уявлень старшокласників про цінності сімейного життя при підготовці юнацтва до побудови сім'ї з урахуванням їх вікових особливостей та сучасних соціокультурних умов.

На нашу думку, великого значення при вихованні у старшокласників цінностей сімейного життя набуває формування образу сім'ї.

Образ сім'ї та окремих її аспектів у підлітковому та юнацькому віці досліджували Т. А. Демидова, Е. В. Козловська, О. А. Кляпець, Т. Л. Левицька, В. В. Мацюк та інші.

Як зазначає у своєму дослідженні О. Г. Куліш, в кожному психологічному віці можна виділити свій особливий образ сім'ї, тобто ті ознаки, за якими дитина вирізняє сім'ю як деяку спільність. У кожному психологічному віці існують характеристики сім'ї, які є для дитини найбільш важливими і значущими. За їх відсутності в підлітковому періоді розвитку особистості дитина сприймає свою сім'ю як неблагополучну.

Згідно з О. Г. Куліш, особливості самосвідомості підлітків вирізняються, по-перше, більшою широтою, ніж самосвідомість дошкільнят і молодших школярів. Так, якщо в останніх досить чітко є певна домінанта у самосвідомості, то у підлітків наявні кілька сфер, за допомогою яких вони презентують себе. Інша особливість дітей цього віку полягає в тому, що значна частина підлітків визначають себе через своїх близьких, членів власної родини. У дітей підліткового віку образ сім'ї набуває нового характеру. Виділені дослідницею два образи сім'ї (один ідеальний або

нормативний, а інший – образ власної сім'ї) починають взаємодіяти один з одним: по-перше, вони можуть збігатися, а по-друге, ідеальний образ сім'ї сформувався і став їхнім власним критерієм оцінки своєї сім'ї. [Кулиш О. Г. Взаємозв'язь образу семьи и развития самосознания у детей дошкольного, младшего школьного и подросткового возрастов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Кулиш Оксана Геннадьевна. – М., 2005. – 213 с.]

Зазначимо, що рання юність є періодом інтенсивного формування системи цінностей, зокрема і цінностей сімейного життя, що впливає на становлення особистості старшокласника загалом та на його майбутній життєвий шлях. Це пов'язано з появою на цьому віковому етапі необхідних для формування ціннісних орієнтацій передумов: оволодінням понятійним мисленням, зростанням самосвідомості, інтересом до моральних проблем, розширенням сфери вільного спілкування. Окреслений процес також стимулюється усвідомленням старшокласниками своєї дорослості та ролі, яку вони покликані відігравати у суспільному житті [Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с., с. 115].

Під морально-психологічною готовністю особистості до сімейного життя вчені (В. Сисенко, О. Зритнева та інші) розуміють засвоєння цілого комплексу вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки, якими регулюється сімейне життя. Зокрема, поняття „здатність до шлюбу” охоплює такі складові: здатність турбуватися про іншу людину, робити добро; здатність співчувати, співпереживати, „входити” в емоційний світ партнера, розуміти його, знаходити духовну єдність з ним; здатність до співпраці, спілкування; висока етична культура, що передбачає вміння бути толерантним, великодушним та добрим, розуміти іншу людину з усіма її недоліками, стримувати власний егоїзм [Сысенко В. А. Молодежь вступает в брак. - М.: Мысль, 1986].

На нашу думку, педагогічними умовами, які здатні забезпечити формування у старшокласників цінностей сімейного життя, є:

- *формування усвідомлення старшокласниками соціальної ролі та особистісного значення створення сім'ї як однієї із цінностей суспільства.*

Окреслена умова є засобом досягнення трансформування старшокласниками на більш високий рівень бажань, думок, почуттів та емоцій щодо питання цінності сімейного життя та самореалізації у контексті сімейної сфери життя. Учні повинні зрозуміти, що потреба молоді людини мати власну сім'ю – це потреба в традиційній, суспільно значущій формі реалізації та організації особистого життя, яка відповідає соціальній сутності людини та її об'єктивному призначенню. Важливого значення набуває і сприйняття молоддю сім'ї, передусім, як соціальної інституції, в якій зростають і виховуються діти, де формується їх особистість. Справжній життєвий успіх ґрунтується на поєднанні особистого і суспільного інтересів у життєдіяльності людини. Він приходить до того, хто прагне максимально проявити себе – і в сфері суспільної діяльності (реалізувати ділові якості), і на ниві сім'ї, особистого життя (реалізувати якості доброго сім'янина). Акцентується на тому, що учні повинні проаналізувати, прийняти, відкоригувати та вивістити цінності сімейного життя як такі, що є надзвичайно важливими для високодуховного життя в суспільстві. У досягненні поставленої мети застосовуються такі форми роботи, як лекторії та семінари, дискусійні клуби, діяльність спеціалізованих служб (наприклад, клуб довіри), різноманітні комунікативні тренінги, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, проектні методики, шоу-програми тощо.

- змістово-методичне забезпечення процесу формування у старшокласників цінностей сімейного життя.

Ця умова передбачає формування у старшокласників системи знань, умінь та навичок стосовно створення майбутньої сім'ї. Зокрема, знань про сім'ю як одну із найвищих цінностей людства і суспільного розвитку, її функції, усвідомлення сутності сімейних взаємин, соціально необхідних умінь та навичок емоційної взаємодії, ролі ідентифікації батьківської сім'ї з власною майбутньою сім'єю, способи вирішення конфліктних сімейних ситуацій тощо.

Інформаційне забезпечення процесу формування у старшокласників цінностей сімейного життя, організація практико-орієнтованого середовища є необхідною передумовою вирішення цього питання. Йдеться не тільки про теоретичне оволодіння учнями корисним матеріалом, відповідною інформацією, а й про занурення у практичний досвід завдяки впровадженню відповідних методів та форм, спрямованих на самопізнання і самовдосконалення, встановлення міжособистісної взаємодії та соціальних умінь (наприклад, розвиток комунікативної культури старшокласників тощо).

Для прикладу, доцільним вважаємо звернення до тренінгових технологій, які покликані впливати на духовно-ціннісний зміст життя молодшої людини, а також поєднувати інтерактивні, міжособистісно зорієнтовані, розвивальні методики та прийоми для досягнення виховної мети;

- підвищення педагогічної культури та ціннісних орієнтацій батьків старшокласників у взаємодії школи та сім'ї.

Суть цієї умови полягає в тому, щоб на основі відповідних форм і методів роботи з батьками забезпечити зростання педагогічної культури та розвиток ціннісних орієнтацій батьків для реалізації доцільно організованого виховання дітей у родині в контексті проблеми. При цьому педагоги і батьки, керуючись принципами єдиного підходу у вихованні й навчанні дітей, постійно обмінюються досвідом, впроваджуючи у практику найбільш цінні, адекватні прийоми впливу на старшокласників та їх сім'ї.

Велику роль у формуванні цінностей, що стосуються майбутнього сімейного життя, має особистісний досвід кожної дитини, пережитий у власній родині, який є унікальним. Слід зважати, що ця картина ускладнюється й тим, що кожен учень не просто підсумовує його, а індивідуально інтегрує, заломлює крізь сімейний досвід свої батьків. На жаль, подекуди, протилежність мотивів, цілей, функціонально-рольових позицій, особистісних характеристик членів сім'ї учня тощо все більше ускладнює їх вплив на формування у дитини цінностей сімейного життя.

Тому важливого значення набуває педагогічна й методична робота з батьками щодо формування у старшокласників цінностей сімейного життя.

Нині використовуються різноманітні методи і форми педагогічної освіти батьків, як традиційні, так і новаторські, нетрадиційні. Доцільним вважаємо батьківські збори, бесіди і консультації, конференції батьків, усні журнали, анкетування, дні відкритих дверей, організація клубів, організація ділових ігор і т. ін. Зацікавлять батьків і такі форми роботи, як семінари, круглі столи, індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліц-турніри, сімейні КВК, психодрама, транзактний аналіз, кінолекторії тощо.

Процес формування у старшокласників цінностей сімейного життя передбачає також методичну, науково-педагогічну допомогу вчителям, шкільним психологам, класним керівникам з питань організації їх взаємостосунків з батьками, класним колективом, вивчення особливостей окремих класних колективів та дітей, роботи з окремими категоріями сімей та дітьми із таких сімей у контексті досліджуваного питання.

Подаємо орієнтовне тренінгове заняття зі старшокласниками, спрямоване на формування у них цінностей сімейного життя.

Мета заняття:

- сприяти підвищенню рівня сформованості цінностей сімейного життя у старшокласників;
- виявити суперечності і проблеми щодо уявлення про шлюб та сім'ю;
- активізувати комунікативну взаємодію у групі, здатність старшокласників до аналізу своєї компетентності у питаннях взаємин з іншими людьми;
- дати учням можливість поділитися власним досвідом взаємин із протилежною статтю, навчитися цінувати стосунки тощо.

Хід заняття:

I. Привітання у групі. Презентація мети заняття

II. Створення позитивної комфортної атмосфери

Малювання на тему "Моє уявлення про сім'ю"

Інструкція. Малювання – це невербальне символічне вираження змісту поняття. Учні пропонують подумати й намалювати малюнок, що у вигляді символів або образів відображав би зміст окресленого поняття. Після виконання малюнка проводиться коротке обговорення робіт.

III. Оперативне анкетування: Ціннісні орієнтації

IV. Інформаційне повідомлення з елементами дискусії

Орієнтовні теми:

- Що таке сім'я, у чому її цінність.
- Що таке шлюб, готовність молоді до шлюбу.
- Юність – особлива пора.
- Роль міжособистісних взаємин для створення союзу.

V. Вправа «мікрофон»: «Моя сім'я»

Інструкція. За допомогою уявного мікрофона, за бажанням розкажіть про свою сім'ю, що ви цінуєте у своїй сім'ї найбільше. Розкажіть про своє улюблене сімейне свято, традиції тощо.

Орієнтовний висновок: відповідь на запитання «Що необхідно для щасливої сім'ї і гармонійних взаємин у родині?»

VI. Обговорення повчальних історій

Притча про любов «Скільки ми коштуємо?».

Казка «Метелик та колючка».

Дайте відповіді на запитання: Чи сподобалася вам розповідь? Що корисного для себе ви почули? Чи трапляються подібні історії у реальному житті?

VII. Робота у групах: «Якості особистості»

Завдання: об'єднайтесь у 2 групи-команди. Кожна команда одержує питання, обговорює, представляє та аргументує свою думку.

Наприклад: Які якості ми шукаємо у свого майбутнього обранця?

1. Повага

2. Інтелект

3. Уважність і такт

Дуже важливо, щоб партнер умів слухати, звертав увагу на деталі і міг відчувати твій настрій.

4. Почуття гумору

Людина з почуттям гумору зазвичай володіє здоровою самоіронією і може ставитися до життя з легкістю, а цього деколи так не вистачає!

5. Орієнтація на сім'ю

Якщо це людина, з якою ти бачиш своє майбутнє, сім'я повинна бути дуже важливою частиною його життя. Те, з яким трепетом партнер ставиться до своєї рідні зараз, потім перейде і на тебе, і на ваших майбутніх дітей.

6. Товарииськість

Бажано, щоб він міг підтримати бесіду і не відсиджувався в компаніях у кутку.

7. Великодушність

Ця якість воістину сильних людей. Уміння поблажливо ставитися до чужих помилок – велика рідкість у наш час.

8. Чесність

Твій обранець не повинен бути любителем прибрехати або покривити душею – інакше у вашому спільному житті ти ніколи не зможеш довіряти йому на 100%.

9. Впевненість

Спокійна, розсудлива впевненість – це те, що ми завжди шукаємо в іншому.

10. Розуміння

Або хоча б бажання зрозуміти тебе, спроби зробити це. Сам цей факт вже говорить про те, що він буде боротися за ваші стосунки завжди.

11. Підтримка

Тут, навіть без пояснень, – підтримку потрібно не тільки приймати, але й дарувати у відповідь.

Міні-висновок: відповідь на запитання: «Що варто цінувати у людині, з якою ти спілкуєшся? Які якості особистості є пріоритетними для поцінування?»

Запитання для обговорення:

- Що дало вам це завдання?
- Які емоції виникали в процесі роботи?
- Як, на вашу думку, ви можете використати отриману інформацію в майбутньому?

VIII. Тестування: тестова методика спрямована на діагностику стевотипізованої поведінки учнів, гендерних особливостей міжособистісних комунікацій.

Інформаційне повідомлення. Американська психолог Сандра Бем (Sandra L. Bem) для діагностики соціальної статі (gender) у 1974 році запропонувала концепцію психологічної «двостатевості». Її методика визначає ступінь андрогінності, маскулінності і фемінності особистості.

Статеворольовий опитувальник Сандри Бем – це найбільш широко використовуваний інструмент для вимірювання того, як доросла людина оцінює себе з позиції гендеру. Опитувальник містить 60 тверджень (якостей), кожне з яких обстежуваний оцінює за 7-бальною шкалою з огляду на те, наскільки точно воно його характеризує. Якщо Ви не хочете морочитися зі складними підрахунками, можна просто обрати відповіді «так» і «ні» та ставити собі за них по 1 балу при збігу з ключем (див. Додаток Д).

У результатах цього тесту немає понять «добре» і «погано», «норма» і «патологія». Тест запропонований із метою кращого пізнання себе і розуміння, що в кожній людині, незалежно від біологічної статі, є жіночі і чоловічі соціально значущі якості, які виступають не лише мірилом сексуальної привабливості чоловіка і жінки одне для одного, а й помічником

у розбудові стосунків між статями на основі взаємної поваги, розуміння та довіри (на противагу проявам сексизму – зарозумілого зневажливого ставлення представників однієї статі до іншої).

ІХ. Виховний сюжет «Твій ідеал»

Аня К.: Ідеальний хлопець – це хлопець, котрий задовольняє духовні, сексуальні і матеріальні потреби дівчини. У кожної дівчини дуже різні "за розміром" зазначені потреби і ці потреби ділять сектори в одному колі, тобто духовна потреба може бути вища за сексуальну або матеріальна вища за духовну, залежно від внутрішнього світу дівчини. І той хлопець, котрий зможе більш-менш оптимально підібрати "ключ" до задоволення цих потреб, і є ідеальним. Варто ще зазначити, що вживання слова "ідеальний" є проявом егоцентризму, тобто "ідеальний – це той, хто максимально задовольняє моє "Я". І тут настає проблема: "Чи готовий я поступитись своїм "Я", щоб стати ідеальним для ідеального?"

Настя Л.: Мій ідеал – це гарний та сильний хлопець, було б добре якби у нього були забезпечені батьки.

Оля С.: Ідеал – повинен бути моєю музою, щоб від його слів в мене завмирало серце, від його усмішки ставало на душі легко, від дотику рук тіло тремтіло, від дотику губ хотілось жити, щоб відчувати насолоду!

Олег П.: Спокійна, розумна, яка не дуже багато розмовляє, як те безплатне радіо, але водночас щоб не була як риба у воді... не дуже низенька (щоб на моєму фоні не здавалася карликом), яка не п'є, не курить, щира. Щоб уміла гарно готувати, прибирати.

Андрій Ю.: Я хотів би дівчину, яка б мене кохала, яка б мене причарувала і яка б мене на собі женила...

Саша Р.: Моя ідеальна дівчина повинна бути крейзі – це обов'язково, адже я – крейзі, а також мати свою думку, бути симпатичною, доброю, не курити, не пити, приємна в розмові.

Міні-висновок: відповідь на запитання: «То що ж означає ідеал для кожного з учнів?»

Учасники мають можливість висловити своє бачення обговорюваної проблеми; учні вчаться формулювати свої думки, аргументувати своє бачення поставленої проблеми, дискутувати, не ображаючи опонентів, тощо. Також відмічаються найбільш успішні учасники.

Х. Вправа «Скриньки»

Інструкція. Перед вами дві скриньки «Секрети спілкування». На аркушах паперу запишіть висловлювання, заборонені у спілкуванні з партнерами, помістивши їх у скриньку «Негативні установки».

До «заборонених» можна віднести:

- Я тисячу разів казав тобі, що...
- Скільки разів треба повторювати...
- Невже тобі важко запам'ятати...
- Ти став таким (дурним, неохайним)...
- Ти такий же, як...
- Чого ти до мене пристав...
- Відчепись, ніколи мені...

Після озвучення «заборонених» висловлювань скринька замикається на ключ, символізуючи неможливість подальшого користування негативними установками.

Висловлювання, що рекомендовані й бажані, займають місце у чарівній скриньці «Позитивні установи», яка залишається відкритою з метою регулярного використання позитивних установок.

До бажаних висловлювань належать:

- Я тобі так довіряю...
- Я б ніколи не змогла зробити це без тебе...
- Порадь мені...
- Спробуй ще, це тобі обов'язково вдасться...
- Як ти добре це зробив, навчи й мене...
- Дякую тобі...

Рекомендації: постарайтеся ніколи не закривати чарівну скриньку «Позитивні установки» та користуватися бажаними висловлюваннями якомога частіше.

XI. Поради психолога:

Чим краще ти себе знаєш, тим легше правильний вихід із ситуації:

- говори про свої почуття з друзями, особливо зі своїм хлопцем (своєю дівчиною), щоб уникнути непорозуміння – за це тебе більше поважатимуть;
- не дозволяй себе обдурювати міфом про "вільний секс";
- не захоплюйся наркотиками і алкоголем: вони туманять розум та руйнують твоє життя;
- кажучи "ні", будь переконливим(ою) не тільки на словах, але й показуй це всім своїм виглядом.

Чим краще ти знаєш самого себе, тим легше тобі буде визначитися.

- Вір у себе! Молодим людям, впевненим у собі, легше не піддаватися страху і тиску в будь-яких ситуаціях.
- Не уникай розмов з батьками. Вони хочуть, щоб ти був щасливий і здоровий.
- Спілкуйся з друзями, які поділяють твої погляди. Ви зможете дати пораду один одному і підтримати один одного у складній ситуації.
- Вплив однолітків може бути позитивним чи негативним – це залежить від тебе! І ти здатен вплинути на них. Зроби це найкращим чином!
- Тобі не обов'язково ділитися своїм особистим інтимним досвідом. Це твоє життя. Той, хто хвалиться своїми сексуальними пригодами, зазвичай духовно обділений і просто не розуміє слова "любов"!

XII. Інтерактивна гра «Незакінчене речення / оповідання».

Для чого потрібна сім'я?

Людині потрібна сім'я з багатьох причин. Ніхто не може засумніватися в справедливості старої істини: «Сім'я – осередок суспільства!» Чим більше міцних, благополучних сімей, тим міцнішою і сильнішою стає вся держава. І любов до свого народу, до своєї країни, починається саме з любові до

найближчих людей. Про це слід пам'ятати і всіляко сприяти зміцненню найважливішого соціального інституту – сім'ї. Сім'я – це велике щастя...

Що таке кохання, любов?

Любити – значить робити для коханої людини будь-що, щоб їй було краще.

Любов – це інтимні і глибокі почуття, особливий вид свідомості, душевного стану і дій, які спрямовані на іншу людину, суспільство тощо. Любов – це мистецтво, яке потребує досвіду і вміння концентруватися, інтуїції і розуміння, тобто, його треба осягати...

Чим для вас є шлюб?

«Шлюб – це диво на землі. У світі, де все йде урозбрід, шлюб – це місце, де дві людини завдяки тому, що вони один одного полюбили, стають єдиними, де ворожнеча закінчується, де починається здійснення єдиного життя. Жити нарізно – болісно, важко, а разом із тим – легко і звично. Розумові інтереси, смаки розходяться, і тому дуже легко сказати собі: я хочу жити тим, що мене цікавить. Хто живе для прибутку, хто живе для культури, хто шукає ідеал, але я – самодостатня одиниця, мені вистачає мене самого... А насправді від цього відбувається розпорошення людства. У кінцевому результаті не залишається нічого від тієї дивної єдності, яка могла б існувати між людьми. І шлюб, як я вже сказав, є дивом відновлення єдності там, де вона не може бути відновлена людськими силами»

[Сурожский А. Таинство любви. – СПб., 1994. – С. 3–4].

XIII. Релаксаційна пауза

Уміння розслабитися одним дітям допомагає зняти напруження, іншим – сконцентрувати увагу, зняти збудження. Коли людина відчуває напруження, можна допомогти собі, розслабившись за допомогою простих прийомів, які дадуть змогу відчути себе більш комфортно і спокійно.

А. Сядьте зручніше. Спина розслаблена, спираємося на спинку стільця, руки спокійно лежать на колінах. Можна заплющити очі. Зробіть по десять глибоких повільних вдихів і видихів. Щоб уповільнити їх, вдихаючи,

порахуйте подумки до семи, а видихаючи – до десяти. Можна й не рахувати – як кому зручніше. (Учасники виконують вправу.) Тепер можна розплющити очі.

Б. Інший спосіб розслабитися можна було б назвати "чарівне слово". Наприклад, коли ми хвилюємося, ми можемо промовити це чарівне слово й відчуємо себе набагато впевненіше та спокійніше. Це можуть бути різні слова: "спокій", "тиша", "ніжна прохолода", будь-які інші. Головне – щоб вони допомагали вам.

XIV. Підсумок заняття. Гра «Карусель»

Інструкція. Кожній групі дається аркуш паперу. Учасники повинні записати на ньому одне з тверджень чи висновків, які запам'яталися із заняття. Потім по колу групи обмінюються записами, аж доки до першої групи повернеться перший аркуш. Далі усі записи зачитуються. Учасники діляться враженнями. Підбиваються підсумки заняття.

РОЗДІЛ III

ЗМІСТ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ ЯК СІМЕЙНОЇ ЦІННОСТІ

Педагогічними умовами формування взаєморозуміння як сімейної цінності у дітей молодшого підліткового віку постали:

- методична підготовка педагогів до формування взаєморозуміння у молодших підлітків як сімейної цінності;
- налагодження партнерської взаємодії сім'ї і школи для ефективного формування у молодших школярів такої сімейної цінності як взаєморозуміння;
- упровадження розробленого науково-методичного забезпечення з формування взаєморозуміння у молодших підлітків як сімейної цінності.

Розкриємо їх більш детально.

1. Методична підготовка педагогів до формування взаєморозуміння у молодших підлітків як сімейної цінності. Філософія освіти розглядає підготовку фахівця як "процес творення, створення людини відповідно до образу, визначеного ідеалом, що складається залежно від усієї сукупності умов і передумов соціокультурного історичного розвитку суспільства" [9]. І ще раз, підкреслюючи значення соціуму, у практичній діяльності потрібен учитель, який сам був би толерантним та розумів інших.

Провідна роль у досягненні взаєморозуміння в педагогічному процесі належить педагогу, оскільки він є не просто учасником міжособистісної взаємодії, але й організатором цього процесу, який визначає його цілі, зміст і форми.

На основі аналізу нинішньої системи взаємовідносин учителів та учнів у сучасній школі можна виділити три провідних типи взаємозв'язків, які характеризують взаємовідносини вчителів та учнів.

По-перше, це взаємозв'язки ділового характеру, що виникають між учителями та учнями з приводу безпосередньо самої навчальної діяльності.

По-друге, взаємозв'язки рольового характеру, що виникають із необхідності учителів та учнів дотримуватися певних норм, правил та способів поведінки, які відповідають “ролі” учителя і “ролі” учня.

По-третє, це взаємозв'язки особистого характеру, які встановлюються між учителями та учнями в процесі їх взаємодії і багато в чому визначаються особистісними особливостями.

Порушення саме цих трьох видів взаємозв'язків веде до появи конфліктів між учителями та учнями [3, с. 9].

Смисловий бар'єр виникає швидше, проявляється більше у «кризових» періодах (особливо у підлітковому). Зняти ці бар'єри можна тільки при встановленні справжнього діалогу між дитиною та педагогом. Існують такі способи зняття означених бар'єрів:

- адаптація змісту інформації, що передається, на рівень здатності сприйняття її вихованцем за широкого варіювання способів її передавання (мовленнєвих і немовленнєвих);
- розвиток здатності власного усвідомлення підлітком небажаних наслідків його вчинків;
- підтримка вимог педагога авторитетною для дитини особою;
- організація довірливої бесіди з молодшим підлітком, спрямованої на те, щоб спонукати його та допомогти йому організувати процес власного самоперевиховання;
- для виклику глибоких емоційних переживань з метою різних змін орієнтацій дитини ефективний метод зриву (психологічно значущий стимул через емоційне потрясіння приводить до глибокої перебудови особистості та її поведінки) [1, с. 82].

З метою реалізації цієї педагогічної умови розроблено програму роботи з вчителями щодо формування у молодших школярів взаєморозуміння як сімейної цінності.

Метою програми стало поглиблення знань педагогів стосовно сімейних цінностей, взаєморозуміння як необхідної умови створення міцної сім'ї,

формування у педагогів системного та ґрунтовного бачення процесу формування у молодших підлітків взаєморозуміння, удосконалення змісту, форм, методів роботи з батьками, налагодження партнерської взаємодії школи і сім'ї з формування взаєморозуміння у молодших підлітків. Програма побудована у формі лекційного матеріалу.

Лекція – логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмету, ілюстрований за необхідності наочною

Лекції повинні відповідати таким вимогам: моральність змісту лекції і викладача; науковість, інформаційність, доказовість і аргументованість, емоційність викладу інформації; активізація мислення слухачів через запитання для роздумів; чітка структура і логіка розкриття інформації; методичне оброблення, тобто виведення головних думок і положень, висновків, повторення їх у різних формулюваннях; виклад доступною і зрозумілою мовою; використання аудіовізуальних дидактичних матеріалів тощо.

У процесі читання лекції важливо активізувати розумову діяльність слухачів. Для цього використовують різноманітні прийоми: запитання, у т. ч. риторичні; уміння викликати сумнів; поєднання теоретичних положень з практикою; розуміння і здійснення обміну думками у «спровокованій» дискусії; проведення «блискавичного» дослідження методом «мозкового штурму» та створення на лекції проблемних ситуацій тощо.

Наведемо для прикладу орієнтовний тематичний план програми роботи з учителями.

Тематичний план програми роботи з учителями

Тема 1. Проблема формування у молодших підлітків взаєморозуміння як сімейної цінності у педагогічній науці та практиці

Актуальність формування у молодших підлітків взаєморозуміння як сімейної цінності на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Проблема формування у молодших підлітків взаєморозуміння як сімейної цінності у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі.

Тема 2. Зміст, форми та методи формування у молодших підлітків взаєморозуміння як сімейної цінності

Мета і завдання формування у молодших підлітків взаєморозуміння як сімейної цінності. Методика діагностики рівнів сформованості у молодших підлітків взаєморозуміння як сімейної цінності. Форми і методи формування взаєморозуміння як сімейної цінності.

Тема 3. Партнерська взаємодія сім'ї і школи – необхідна умова формування взаєморозуміння у молодших підлітків

Мета позашкільних навчальних закладів. Принципи позашкільного педагогічного процесу. Позашкільний навчальний заклад як соціальний інститут. Навчально-виховний процес у позашкільній діяльності. Освітня діяльність позашкільного навчального закладу. Напрями позашкільних навчальних закладів та особливості формування готовності підлітків до взаєморозуміння.

Наступною педагогічною умовою постало налагодження партнерської взаємодії сім'ї і школи для ефективного формування у молодших підлітків такої сімейної цінності, як взаєморозуміння.

Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії передбачає, що всі учасники виховного процесу виступають повноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції.

Оскільки виховання учня в школі і сім'ї – єдиний нерозривний процес, а мета виховання дитини – єдина і для сім'ї і для школи, то потрібно орієнтуватися не лише на спільні зусилля цих двох соціальних інститутів, а й на їх виховну партнерську співпрацю у цьому процесі. Його здійснення передбачає єдино спрямовану взаємодію у взаємозалежній діяльності і в системі взаємин

батьків і педагогів. Відносини співпраці передбачають рівність сторін, взаємнбу доброзичливість та повагу [4, с. 16].

Співпраця вчителів і батьків має виявити сильні та слабкі сторони кожного з партнерів, сприяти вправленню помилок і коригуванню спільних дій. Партнерство школи і сім'ї має на меті не стільки дати відповідні знання батькам, навчити практично застосовувати їх у вихованні дітей, скільки сприяти оптимізації процесу становлення творчої особистості дитини та розкриттю необмежених можливостей більш раннього і плідного її гармонійного розвитку.

Партнерство передбачає вивчення та активізацію виховних можливостей сім'ї, здійснення цілеспрямованої педагогічної освіти батьків, організацію спільної діяльності сім'ї та дітей [4, с. 17].

Ефективність формування в підлітків готовності до взаєморозуміння істотно залежить, по-перше, від сімейного виховання, по-друге, від взаємодії позашкільного навчального закладу і сім'ї. Саме забезпечення позитивного зворотного зв'язку і дотримання єдиних вимог до виховання цієї якості особистості і називається взаємодією.

Взаємодія батьків і педагогів заради інтересів дитини дає змогу краще пізнати дитину, побачити її в різних ситуаціях, таким чином допомогти дорослим усвідомити індивідуальні особливості дітей, розвивати їхні здібності, формувати ціннісні орієнтири, долати негативні вчинки і прояви у поведінці.

Саме взаємодія у формуванні готовності підлітків до взаєморозуміння – двобічний процес, під час якого зміни відбуваються не тільки в житті вихованців та їхніх педагогів, а й у батьків. На жаль, відсутність хоча б одного з цих компонентів взаємозв'язку призводить до втрати виховного авторитету позашкільного навчального закладу чи сім'ї [11].

Для реалізації цієї умови була розроблена програма роботи з батьками. Вона мала на меті підвищити обізнаність батьків про особливості молодшого підліткового віку, про кризу у цьому віковому періоді та шляхи її пом'якшення; усвідомлення батьками першочергової ролі сім'ї у формуванні в молодшого підлітка цінностей, особливо такої як взаєморозуміння; наданні

допомоги батькам у налагодженні взаємин із підлітком (тобто, налагодження взаєморозуміння).

Найбільш ефективними є такі форми роботи:

- 1) індивідуальні (бесіди, попередні візити батьків з дітьми, консультації);
- 2) групові (дискусії, практикуми);
- 3) колективні (батьківські збори, тренінги).

Батьківські збори є найважливішою формою взаємодії сім'ї і школи, засобом підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Однак для того, щоб вони дійсно виконували свою роль, необхідно їх правильно підготувати і провести. Багато батьків скаржаться на те, що в сучасній школі на зборах класні керівники обговорюють лише організаційні та матеріально-технічні питання, збираючи гроші з батьків.

Виділяють такі функції батьківських зборів:

- 1) ознайомлення батьків зі змістом та методикою навчально-виховного процесу в школі;
- 2) психолого-педагогічна просвіта, яка може виражатися в інформуванні батьків про особливості конкретного віку, умови успішної взаємодії з дітьми і т. д.;
- 3) залучення батьків до спільної з дітьми діяльності;
- 4) спільне вирішення організаційних, виховних питань.

Упровадження розробленого науково-методичного забезпечення з формування взаєморозуміння у молодших підлітків як сімейної цінності.

Система змістового та методичного забезпечення охоплює як теоретичну, так і емпіричну складові формування взаєморозуміння у молодших підлітків як сімейної цінності.

Для реалізації цієї умови розроблено програму для роботи з молодшими підлітками «Взаєморозуміння – сімейна цінність», яка складається з чотирьох блоків.

Блок 1. Я і моя сім'я.

Блок 2. «Розумію себе – розумію іншого».

Блок 3. Вчимося керувати собою.

Блок 4. Як досягти взаєморозуміння у сім'ї.

Мета програми полягає у допомозі підліткам досягти взаєморозуміння у сімейному спілкуванні, засвоїти уміння і навички взаєморозуміння з орієнтацією на етичні норми та правила культури спілкування, подолання суперечливих ситуацій і непорозуміння спільними зусиллями та ненасильницьким шляхом.

Завдання програми:

- розширення знань підлітків про важливість досягнення взаєморозуміння у сімейному житті;
- розвиток культури спілкування, виховання у підлітків поваги до себе та інших людей, розвиток здібностей до співчуття, співпереживання;
- формування у підлітків позитивної мотивації до встановлення взаєморозуміння під час спілкування;
- визначення разом із підлітками шляхів подолання суперечливих ситуацій у повсякденному житті;
- формування досвіду гуманних взаємин на основі засвоєння реалізації в повсякденному житті етичних норм гуманістичної моралі.

На заняттях використовуються різноманітні форми організації навчальної діяльності підлітків:

- *фронтальна* (над проблемою працюють усі підлітки);
- *групова* (підлітки об'єднуються в групи, кожна група працює над індивідуальними завданнями);
- *робота в парах* (підлітки працюють попарно над завданням);
- *індивідуальна робота* (кожен учень працює над індивідуальним завданням).

Для реалізації програми варто використовувати різні методи – міні-лекції, мозковий штурм, рольові ігри тощо.

Програма роботи з батьками

Заняття з батьками 1. Молодий підліток. Що потрібно знати?

Мета: розкрити особливості розвитку і дати характеристику молодшого підліткового віку. Надати батькам психолого-педагогічну допомогу з означеного питання.

Основні завдання розвитку періоду 11-12 років

(за Г. М. Прихожан)

- 1.** Формування нового рівня мислення, логічної пам'яті, вибіркової, стійкої уваги.
- 2.** Формування широкого спектру здібностей та інтересів, виділення кола стійких інтересів.
- 3.** Формування інтересу до іншої людини як особистості.
- 4.** Розвиток інтересу до себе, прагнення розібратися у своїх здібностях, вчинках, формування первинних навичок самоаналізу.
- 5.** Розвиток і зміцнення відчуття дорослості, формування адекватних форм ствердження самостійності, особистісної автономії.
- 6.** Формування почуття власної гідності, внутрішніх критеріїв самооцінки.
- 7.** Розвиток форм і навичок особистісного спілкування в групі однолітків, способів взаєморозуміння.
- 8.** Розвиток моральних відчуттів, форм співчуття і співпереживання іншим людям.
- 9.** Формування уявлень про зміни, що відбуваються, пов'язані із зростанням і статевим дозріванням.

Характерні риси підлітка

- ***Формування і розвиток теоретичного дискурсивного мислення (яке ґрунтується на міркуванні), логічної пам'яті.***

В 11-12 років починається перехід від мислення, заснованого на оперуванні конкретними уявленнями, до теоретичного мислення, від безпосередньої пам'яті до логічної. При цьому в 11 років частіше переважає конкретний тип мислення, але здійснюється його перебудова, а з 12 років активно формується і розвивається мислення, засноване на оперуванні поняттями, на умінні зіставляти ці поняття і переходити в процесі міркування від однієї думки до іншої. Але ці зміни відбуваються в різні терміни і мають індивідуальні відмінності.

- ***Почуття дорослості***

Підліток поступово усвідомлює, що він уже не дитина, що він дорослішає. І хоче, щоб це визнавали ті, хто його оточують, особливо дорослі. Виникає почуття дорослості, приблизно, в 11-12 років, яке набуває свого піку в 14 років.

Проявляється це в прагненні до самостійності, незалежності. Підліток добивається рівних прав у відносинах з дорослими. На думку Г. М. Прихожан, почуття дорослості виступає як стимул активності підлітка, спрямованої на переорієнтацію з «дитячих» норм на «дорослі», на засвоєння цінностей, норм, установок, які, на думку підлітків, підтверджують уявлення про них як про дорослих [7]. Важливий аспект почуття дорослості – це прагнення робити щось «не іграшкове», а реально корисне, соціально значуще.

Цікаво також, що, з одного боку, підлітки прагнуть відстояти свою самостійність і незалежність від дорослих, з іншого – чекають від них захисту, підтримки і допомоги. Річ у тому, що *для підлітків важлива не стільки сама по собі можливість самостійно розпоряджатися собою, скільки визнання дорослими цієї можливості, рівних з дорослими прав.*

- ***Прагнення до самопізнання***

Підліток 11-12 років прагне розібратися в собі, побільше про себе дізнатися, зрозуміти себе. У процесі самопізнання величезне значення має розвиток рефлексії – здатності до аналізу власних думок, почуттів, станів, вчинків.

- ***Пошук ідеалів, прагнення бути схожим на свій ідеал***

Підлітки шукають приклад, еталон особистості, стилю поведінки.

Приклади для наслідування знаходять різні: актори, музиканти, бізнесмени, спортсмени, родичі або знайомі, які є для них авторитетом, лідери підліткових угруповань.

Для чого це потрібно підліткам?

Вони вчаться бути дорослими. Для цього їм потрібні приклади того, як бути дорослим, як домогтися успіху та ін.

У підлітковий період активно формується бажаний образ «Я». Підліток вибудовує його на основі своїх уявлень про те, як має бути в ідеалі (але ідеали у всіх різні) і того, який він зараз. Тобто, спостерігається своєрідне поєднання ідеального і реального образів «Я».

- ***Перехід від орієнтації на оцінку оточуючих до орієнтації на самооцінку***

Спочатку підліток дивиться на себе ніби «ззовні», зіставляє себе з іншими (дорослими і однолітками), порівнює. Так формуються власні критерії оцінювання себе та оточуючих. Поступово він починає оцінювати себе, орієнтуючись на свій ідеальний образ «Я», тобто яким він хоче, повинен бути.

- ***Підвищена чутливість до оцінок оточуючих, вразливість***

У багатьох підлітків виникають комплекси неповноцінності з приводу їх зовнішності, манери поведінки, через те, що вони не відповідають тим вимогам, які самі до себе висувають. Тому думка оточуючих на тлі таких переживань може бути сприйнята дуже болісно. Наприклад, необережно сказане слово здатне закріпити комплекс неповноцінності, що формується.

Іноді підлітки приховують свої переживання стосовно зауважень дорослих або незадоволеність собою. Але зазвичай це лише захисна «маска», за якою можуть бути бурі та страждання. Тому дорослим варто бути обережними з жартами на адресу підлітків.

- ***Прагнення спілкуватися з однолітками***

Спілкування з однолітками посідає основне місце в житті підлітка, є **провідною діяльністю для цього періоду**. У 10-11 років він ще відносно багато спілкується з батьками і взагалі з дорослими, а починаючи з 12-13 років відбувається стрімка переорієнтація на спілкування з ровесниками. Деякі батьки скаржаться, що їх син або донька може годинами говорити по телефону з друзями «ні про що» і вважає, що це важливо. Хоча з батьками перекидається лише парою слів.

Спілкування з однолітками дійсно важливе. Так підлітки вчаться встановлювати і підтримувати контакти, добиватися успіху в суспільстві. Крім того, одноліткам вони часто довіряють більше, ніж батькам. Батьки тиснуть вимогами, читають моралі. Таке спілкування навряд чи може бути приємним.

- ***Відчуження від дорослих***

Підліток прагне досягти певної автономії від дорослих. Цей процес активізується з 12-13 років. *Мета*: довести, що він вже теж дорослий і може бути самостійним; щоб йому просто «дали спокій». Крім того, існує ще і відчуття власної території, власного простору, в який ніхто не повинен втручатися. Це його внутрішній світ, а також його кімната, речі і так далі. Так реалізується прагнення до самостійності і незалежності.

Емоційне відчуження відбувається в тих сім'ях, де батьки продовжують поводитися з підлітком, як з маленькою дитиною, використовують тиск, всупереч бажанню підлітка проявляють надмірну цікавість до його особистих справ.

- ***Прагнення отримати визнання серед однолітків***

Тобто, мати компанію друзів, в якій цінують, а головне – визнають

успішним, гідним, просто дорослим. Така мета особливо важлива для тих, чий батьки не визнають нових потреб свого сина або доньки.

- ***Прагнення до групування***

Це прагнення до спілкування в групі однолітків, до належності до певної групи. Активно проявляється, приблизно, з 12 років і набуває свого піку у 13-15 років. Причому тенденція до групування проявляється сильніше у хлопців, ніж у дівчат.

Для чого це потрібно підліткам:

- реалізація потреби у спілкуванні, яка підвищується в цьому віці;
- можливість спілкування у своєму середовищі, де тебе розуміють;
- спілкування за інтересами;
- визнання з боку однолітків;
- група однолітків для підлітків – це середовище, в якому вони відчують свою самостійність і незалежність, де можуть це проявити, а деколи і спеціально демонструвати з метою самоствердження.

Види підліткової кризи

1. Криза незалежності – найбільш поширена

Симптоми: норовистість, упертість, негативізм, свавілля, знецінення дорослих, негативне ставлення до їхніх вимог, які раніше виконували, протест-бунт, ревності до власності.

2. Криза залежності

Симптоми: надмірна слухняність, залежність від старших або сильних, регрес до старих інтересів, смаків, форм поведінки.

Криза незалежності – це ривок уперед, вихід за межі старих норм, правил, а криза залежності – повернення назад до тієї своєї позиції, системи відносин, яка гарантувала емоційне благополуччя, почуття впевненості, захищеності.

Щодо розвитку, подальшої життєвої перспективи, більш сприятливим є перший варіант. Здебільшого, у симптомах кризи наявна і та й інша тенденція. Питання в тому, яка з них домінує.

Через недостатню психологічну та соціальну зрілість підліток, демонструючи дорослим і відстоюючи перед ними свої нові погляди, домагаючись рівних прав, прагнучи розширити межі дозволеного, одночасно чекає від них допомоги, підтримки та захисту.

Як домогтися того, щоб підліток слухався батьків?

0. Припинити на нього тиснути.
1. Поцікавитися його думкою.
2. Навчитися спілкуватися з ним на рівних.
3. Разом обговорювати проблеми, які стосуються всіх членів сім'ї.

Приймати рішення спільно.

4. У питаннях, які стосуються особисто його, залишати право вибору за ним.

5. Пояснювати мотиви вимог.

6. За необхідності можна укласти договір. Тобто домовитися про те: хто і як зобов'язується вчиняти стосовно один до одного, яку відповідальність несе в разі порушення договору. Зверніть увагу, вимоги висуваються рівною мірою і до підлітка, і до батьків, так само і з відповідальністю. Інакше договір не має сенсу.

Заняття для батьків 2. Взаєморозуміння – основа міцної і щасливої сім'ї

Мета: показати, що взаєморозуміння – важлива сімейна цінність, без якої сім'я не може існувати. Допомогти налагодити взаєморозуміння батьків із дітьми.

Сімейні цінності – це позитивні й негативні показники значущості об'єктів, що належать до заснованої на сумісній діяльності спільноти людей, пов'язаних шлюбно-батьківськими зв'язками, у зв'язку із залученістю цих об'єктів у сферу людської життєдіяльності, інтересів, потреб, соціальних відносин.

Сімейні цінності в будь-якій сім'ї беруть за основу свого формування систему цінностей батьківської сім'ї. Батьківська система цінностей відкладається в дитини на несвідомому рівні як частина сімейної свідомості, спільна для всіх її членів. Оскільки кожен із подружжя намагається встановити ту систему цінностей, яку засвоїв від батьків, то часто починають стикатися із конфліктними ситуаціями. Тому так необхідно формувати взаєморозуміння як сімейну цінність для запобігання суперечливим ситуаціям.

У педагогіці поняття „взаєморозуміння” трактується як характер стосунків між окремими людьми, коли партнери по спілкуванню максимально враховують погляди і позиції один одного. З'являється на основі взаємозв'язку і взаємоспрямованості бажань, інтересів, думок співрозмовників.

Для встановлення взаєморозуміння між учасниками процесу спілкування важливі такі умови: 1) збіг оцінки ситуації; 2) розуміння та виправданість чужих оцінок ситуації і вчинків (при розходженні точок зору).

Соціальні психологи встановили, що взаєморозуміння залежить від відношень симпатії-антипатії, дружби-ворожнечі. Від емоційного забарвлення взаємин змінюється взаємне ототожнення (бачення подібності

між собою та іншою людиною) між партнерами, коли вони оцінюють особисті якості один одного

Л. Д. Столяренко і С. І. Самгін дають такі поради **для досягнення взаєморозуміння між батьками і підлітками**, які вони називають методикою «шість кроків»:

Перший крок – визначення проблеми, причин незадоволеної поведінки дитини чи дорослого. З цією метою слід уважно вислухати підлітка, а потім висловити свої думки.

Другий крок – пошуки можливих варіантів, розв'язання того чи іншого питання. Це своєрідний «мозковий штурм», коли пропонується будь-яка ідея і жодна з них не критикується.

Третій крок – обговорення і оцінювання запропонованих варіантів рішення за умови задоволення потреб обох сторін – і дитини, і дорослого.

Четвертий крок – вибір найкращого рішення (Якщо ми використаємо цю ідею, що буде? Чи буде задоволений кожен? У чому помилка цього варіанта?)

П'ятий крок – визначити, як виконати прийняте рішення: що слід зробити, хто буде нести відповідальність за той чи інший пункт?

Шостий крок – оцінка, наскільки добре визначений спосіб дії розв'язує проблему. (Чи зникла проблема? Чи задоволені тим, що зробили?)

Пам'ятка для батьків

Основні принципи спілкування з підлітками

- *Поважайте особистість підлітка.*
- *Пам'ятайте, підліток – не дитина, він – особистість, яка дорослішає.*
- *Спілкування ґрунтуйте на позиції співробітництва.*
- *Використовуйте принцип партнерства.*

Як налагодити ефективне спілкування і взаємодію з підлітком

1. *Прислухайтесь до думки сина (дочки), але не ґрунтуйтеся тільки на його (її) бажаннях.*
2. *Цінують в підліткові як слухняність, так і незалежність.*
3. *Обговорюйте проблеми і приймайте рішення разом.*
4. *Встановіть правила і твердо впроваджуйте їх у життя, але не вважайте себе непогрішними.*
5. *Пояснюйте мотиви своїх вимог і заохочуйте обговорення їх з підлітком.*
6. *Владу використовуйте лише в міру необхідності.*
7. *Якщо були не праві, визнайте це. Підліток пробачить Вам помилку. А ось миритися з тим, що Ви «завжди праві» він не буде.*
8. *Пам'ятайте, ваші відносини – у ваших руках.*

Заняття для батьків 3. «Як зрозуміти власну дитину»

Мета: довести вплив сім'ї та сімейного спілкування на виховання дітей; виховувати любов та повагу до найближчих, найрідніших людей; сприяти встановленню в родинах вихованців атмосфери тепла, добра і взаєморозуміння.

Хід заняття:

1. Вправа «Сімейне коло»

Вчитель роздає вирізані з паперу фігурки хлопчиків та дівчаток (за кількістю учасників). На фігурці учасник пише своє ім'я, сімейну роль (мама, тато, бабуся ...) та очікування тренінгу. Під час самопрезентацій вихователь прикріплює фігурки на великий аркуш паперу таким чином, щоб утворилося символічне сімейне коло учасників тренінгу.

2. Прийняття правил роботи в «Сімейному колі»

Вчитель пропонує прийняти правила спільної взаємодії, що сприятимуть продуктивній праці протягом тренінгу. Учасники вносять свої пропозиції методом «мозкового штурму». Кожне правило обговорюється і записується у центрі «Сімейного кола», утвореного з учасників.

Правила:

- говорити по черзі (правило піднятої руки);
- бути позитивним до себе і до інших;
- дотримуватися регламенту;
- бути активним;
- працювати в групі від початку до кінця.

3. Вправа «Ми батьки»

Учасники отримують по одному стікеру зеленого, синього та червоного кольорів. Учитель пропонує на кожному з них продовжити речення:

- на зеленому стікері – «Як мати, я хочу бачити свою дитину...»;
- на синьому стікері – «Як мати, для цього я роблю...»;
- на червоному стікері – «Як мати, я ніколи...».

Вчитель об'єднує учасників у три групи. Кожна з них отримує чистий аркуш паперу, а також один аркуш з реченнями, зафіксованими на стікерах певного кольору. Учасникам кожної групи потрібно узагальнити речення свого кольору й підготувати коротку презентацію результатів.

Після презентації – обговорення вправи.

Запитання для обговорення:

1. Які думки виникли у Вас під час цієї вправи?
2. Чи замислювалися Ви над шляхами досягнення того, що Ви хочете?
3. Чи легко було продовжити речення «Як мати, для цього я роблю...» та сформулювати конкретні дії?
4. Чи завжди вдається Вам у реальному житті виконувати те, що ви записали у варіанті закінчення речення «Як мати, я ніколи...»?

5. Тест «Що ви відчуваєте?»

1. Як часто ви себе хвалите?
2. Чи подобається вам, коли вас хвалять?
3. Згадайте свої досягнення, заслуги.
4. Якими своїми справами ви можете пишатися?
5. Пригадайте події, які без вашої участі отримали б інший вигляд.

Що ви відчуваєте?

6. Робота з деформованими висловами

Завдання для двох груп: на картках поділені на дві частини речення-вислови. Ваше завдання – правильно скласти початок і кінець речення та прочитати їх.

	Що говорять батьки?	Що чує дитина?
Сприйняття	Ти хороший (розумний) і т. д.	Я хороший (розумний)
Увага	Я бачу тебе (відчуваю)	Я щось значу
Повага	Дякую тобі за...	Мої зусилля помічені
Теплі почуття	Я тебе люблю	Я комусь потрібен

7. Загальні рекомендації батькам щодо спільної діяльності з дитиною

Основні правила батьківської поведінки:

1. У стосунках з дитиною спиратися на позитивні якості її особистості.
2. Реагувати на дитину з теплотою та піклуванням.
3. Хвалити дитину і підтримувати її.
4. Бути уважним до дитини.
5. Забезпечити дитині безпеку.
6. Оцінювати вчинки дитини, а не особистість.
7. Приймати дитину такою, як вона є.
8. Не нагадувати без особливої потреби негативні ситуації з її минулого.
9. Поважати гідність дитини.
10. Не припускати розходження між словами і діями батьків.
11. Бути для дитини прикладом у словах і вчинках.
12. Виконувати обіцяне.

Характеристики партнерської сім'ї:

- відсутність секретів і таємниць між членами сім'ї;
- гнучкі правила розпорядку;
- домашня робота і обов'язки розподіляються на засадах рівноправності;
- повага до особистого життя членів сім'ї; основою дисципліни є повага та довіра;
- члени сім'ї беруть на себе відповідальність за проблеми, які виникають;
- батьківські обов'язки розподіляються рівноправно; зроблені помилки визнаються.

Типові помилки сімейного виховання:

- відсутність єдиних вимог до дитини;
- формальний характер спілкування;

- вседозволеність у діях та вчинках;
- безконтрольність з боку батьків за поведінкою та навчанням дитини;
- надмірна суворість у вихованні;
- неврахування індивідуальних та вікових особливостей дитини.

8. Вправа «Чарівний скарб»

Кожний учасник отримує кружечок паперу, який символізує скарб знань, умінь, отриманих упродовж тренінгу. Вихователь пропонує кожному учаснику написати про здобуті скарби. Учасники по черзі кладуть у скриньку свої скарби, коментуючи свою дію.

Програма для молодших підлітків «Взаєморозуміння в сім'ї»

Блок 1. Я і моя сім'я

Тема 1. Цінність сімейного спілкування

Поняття «сімейні цінності». Сутність і функції спілкування. Стили та засоби спілкування у сім'ї. Врахування особистісних рис у процесі спілкування. Значення сімейного спілкування як чинника розвитку особистості. Активне слухання та пасивне слухання. Прийоми ефективного спілкування.

Спілкування як взаємодія. Спілкування як сприймання та розуміння. Роль міжособистісних взаємин у спілкуванні. Сприймання, оцінка і розуміння самого себе, інших людей, груп, класів тощо. Прояви емпатії у сімейному спілкуванні.

Вправа. Роздаються картки із зображенням членів родини (щасливих та сумних). Завдання – описати характер спілкування та взаємини, які склалися в такій родині.

Тема 2. Труднощі у спілкуванні в родині

Загальна характеристика труднощів у спілкуванні. Психологічні перешкоди. Причини виникнення непорозуміння між членами родини. Бар'єри на шляху до комунікації. Причини виникнення бар'єрів. Засоби, які допомагають подолати бар'єри у спілкуванні. Культура слухання і культура говоріння в сім'ї.

Виникнення труднощів у спілкуванні через нерозуміння невербальних засобів спілкування. Поняття про невербальну та несловесну комунікацію. Невербальні засоби і культура спілкування та поведінки. Класифікація невербальних засобів спілкування. Кінетика (рухи тіла). Паралінгвістичні та екстралінгвістичні засоби спілкування (швидкість мови, висота голосу, його тональність і діапазон). Контакт очей.

Вправа. Молодшим підліткам пропонується продовжити речення, які починаються словами: “Я люблю, коли в сім’ї.... Мені не подобається, коли батьки...”. Учасники по черзі читають свої твердження. Обговорення в групах.

Вправа. Учасники групи розподіляються на команди по четверо (загалом п’ять команд). Представники кожної групи витягують картки з написаними на них назвами емоційних станів – „гнів”, „розгубленість”, „радість” тощо.

Завдання для групи: користуючись невербальними засобами, показати емоцію, а інші команди повинні вгадати її.

Блок 2. «Розумію себе – розумію іншого»

Тема 1. «Я», «Ти» – неповторні

Унікальність твого “Я”. Твій характер, структура характеру, тип характеру, риси характеру, моральні риси характеру, вольові риси характеру. Темперамент. Типи темпераменту: сангвінік, холерик, флегматик і меланхолік. Твої здібності. Роль позитивних і негативних емоцій у твоєму житті. Самопізнання.

Вияви поваги і неповаги до партнерів по спілкуванню. Значення толерантної поведінки у взаємодії з іншими. Вияв ціннісного ставлення стосовно партнерів у групі.

Робота в малих групах. Необхідно розподілитися па групи по 5-6 осіб. Написати у групах позитивні якості, притаманні кожному з учасників групи. Написати негативні якості, те, чого кожний хоче позбутися. Представники груп по черзі зачитують написане за зразком: “Ми – ...”

Тема 2. Як взаємодіяти з іншими

Поняття про групи. Поняття про малі та великі групи. Характеристика стосунків у групі. Сприйняття особистістю оточення. Взаємодія особистості з іншими. Специфіка входження особистості в групу. Твої індивідуальні

особливості та зовнішні поведінкові вияви. Статусно-рольові характеристики особистості. Поведінка особистості і соціальна напруженість. Соціальні ролі «Я» та «Ми».

Вправа. Кожний учасник виконує певну соціальну роль (наприклад, “батька”, “мама”, “вчителя”, “друга”, інших). Решта учасників ставлять п’ять запитань щодо цієї соціальної ролі.

Блок 3. Вчимося керувати собою

Тема 1. Як впоратися зі своїми емоціями

Робота над собою – психологічна особливість людини. Умови і принципи саморегуляції. Основи техніки саморегуляції. Мистецтво керування собою. Пізнання і самопізнання в процесі спілкування.

Завдання. Опишіть приклади з власного життя, як ви впоралися із власним поганим настроєм та як це позначилося на спілкуванні з іншими. Домашнє завдання – кожний день протягом тижня записувати, чи вдалося впоратися зі своїм емоційним станом, поганим настроєм у спілкуванні з іншими та яким чином цього вдалося досягти.

Тема 2. Способи виходу із суперечок

Суперечка. Міжособистісні шляхи розв’язання суперечок. Стратегії поведінки у суперечливих ситуаціях: ухилення, згладжування, примус, компроміс, вирішення проблеми, співпраця. Типи поведінки у такій ситуації: репресивні заходи, ігнорування, стимул для власних змін, з’ясування мотивів та рефлексія.

Важливість налагодження злагоди в міжособистісному спілкуванні. Розвиток особистісних якостей: вибачення, прощення та пробачення.

Мозковий штурм «Як подолати суперечки та жити в злагоді?»

Блок 4. Взаєморозуміння як сімейна цінність

Тема 1. Навіщо потрібне взаєморозуміння?

Взаєморозуміння – сімейна цінність. Поняття про згоду, розуміння як осмислення, співпереживання як рівень взаєморозуміння. Компоненти взаєморозуміння.

Рольова гра. Діти діляться на групи, їм пропонується програти ситуацію різного змісту: 1) показати сім'ю, в якій постійно сваряться; 2) показати сім'ю, де панує взаєморозуміння. Після завершення варто запитати молодших підлітків, в якій сім'ї їм було комфортніше і чому.

Тема 2. Досягаємо взаєморозуміння разом

Створення оптимального психологічного комфорту. Гармонізація взаєностосунків. Вироблення спільної мови та інтересів. Види взаємодії. Співробітництво та суперництво. Потреба у взаємодії.

Вправа. Учитель по черзі кидає дітям м'яч із запитанням: «Що ти можеш зробити, щоб зрозуміти іншого?»

Література

1. Аболіна Т. Г. Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування. – К. : Інститут філософії НАН України, 1977. – 144 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – М. : Просвещение, 1975. – 315 с.
3. Аносова А. В. Розвиток комунікативної культури сучасної молоді людини засобами самопізнання / А. В. Аносова // Методологічні та практичні аспекти менеджменту в параметрах національної економічної моделі : збірник тез міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. (Черкаси, 12–13 квіт. 2012 р.). – Черкаси : СУЕМ, 2012. – Т. 1. – С. 243–245.
4. Атватер И. Я Вас слушаю: Советы руководителю, как правильно слушать собеседника / Иствуд Атватер. – Москва : Экономика, 1984. – 111 с.
5. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : [наук.-метод. посібник] / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
6. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / Алексей Александрович Бодалев. – М. : МГУ, 1982. – 200 с.
7. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271 с.
8. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность // Педагогика. – № 3. – С. 18–25.
9. Волченко Л. Б. Гуманность, деликатность, вежливость и этикет. Ценности культуры и морали / Л. Б. Волченко. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 115 с.
10. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
11. Гарванова М. З. Исследование ценностей в современной психологии / М. З. Гарванова, И. Г. Гарванов // Современная психология : материалы III междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). – Казань : Бук, 2014. – С. 5–20.

12.Гомонай В. Етико-психологічні проблеми сімейного виховання молоді / В. Гомонай. – Ужгород : Закарпатське відділення педтовариства України, 1994. – С. 2–52.

13.Дейл Карнеги. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей / Карнеги Дейл. – Алма-Ата : Ана тілі, 1991. – 493 с.

14.Добрович А. Б. Общение : наука и искусство / А. Б. Добрович. – М. : Знание, 1980. – 159 с.

15.Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения / А. Б. Добрович. – М. : Просвещение, 1987. – 206 с.

16.Каган М. С. Общение как ценность и как творчество / М. С. Каган, А. М. Эткин // Вопр. психологии. – 1986. – № 4. – С. 25–33.

17.Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 256 с.

18.Кон И. С. Психология старшеклассников / И. С. Кон. – М. : 1980. – 195 с.

19.Кравченко Т. В. Спілкування – важлива умова гармонізації взаємин у сучасній сім'ї / Т. В. Кравченко // Зб. наук. пр. Уманського пед. ун-ту. – К. : Науковий світ, 2000. – С. 45–58.

20.Кравченко Т. В. Технологія сімейного спілкування та її складові // Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в Україні : зб. наук. пр. Української Академії державного управління при Президентові України. – Київ : Вид-во УАДУ, 2001. – Вип. 1. – С. 61–70.

21.Леви В. Искусство быть собой / В. Леви. – М. : 1990. – 256 с.

22.Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Смысл; Академия, 2005. – 352 с.

23.Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М. : Педагогика, 1986. – 143 с.

24.Лихачев Б. Т. Педагогика : курс лекций / Б. Т. Лихачев. – М. : Юрайт-М, 2001. – 607 с.

25.Макаренко А. С. Книга для родителей / А. С. Макаренко. – М. : Правда, 1987. – 573 с.

26.Мачуська І. М. Особливості формування культури спілкування підлітків у колективі ровесників / І. М. Мачуська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. – Київ, 2005. – Вип. 8, кн. 1. – С. 156–160.

27.Мукомел С. А. Педагогічна аксіологія як наука про цінності освіти / Світлана Анатоліївна Мукомел // Вісник Черкаського університету. Серія “Педагогічні науки”. – 2008. – Випуск 126. – С. 108–113.

28.Пашенко М. І. Методи діагностики і розвитку комунікативних умінь і навичок // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 9. – С. 9–13.

29.Повалій Л. Батьки і діти: як досягти взаєморозуміння / Л. В. Повалій // Шкіл. світ. – 2003. – Січ. (№3). – С. 3–4.

30.Постовий В. Г. Сучасна сім'я і її педагогіка / В. Г. Постовий. – К. : Освіта, 1994. – 64 с.

31.Родинно-сімейна енциклопедія : навч.-метод. посібник / за ред. Ф. С. Арвата. – К. : Богдана, 1996. – 438 с.

32.Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.

33.Рюриков Ю. Б. Мёд и яд любви (Семья и любовь на сломе времени) / Ю. Б. Рюриков. – 2-е изд. – М. : Мол. гвардия, 1990. – 447 с.

34.Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учебное пособие для пед.вузов и ин-тов повышения квалификации / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1988. – 256 с.

35.Соколов Э. В. Смысл и культура человеческого общения. Духовное становление человека / Э. В. Соколов. – Л., 1972. – 159 с.

36. Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї : науково-методичний посібник / авт. кол.: Повалій Л. В., Постовий В. Г., Мачуська І. М. [та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 232 с.

37. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К. : Політвидав України, 1989. – 239 с.

38. Федорович В. Національні і загальнолюдські духовні цінності – основа формування світогляду молоді України / В. Федорович // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВУЗі : зб. наук. праць. – Рівне : Ліста, 2001. – С. 418–420.

39. Шеломенцев В. Н. Этикет и культура общения : учеб. пособие. / В. Н. Шеломенцев. – Киев : Оберіг, 1995. – 352 с.

40. Implementing the National Framework for Values Education in Australian Schools : Report of the Values Education Good Practice Schools Project. – Commonwealth of Australia, 2006. – 225 p.

41. Knoblauch H. Communication, contexts and culture / Hubert Knoblauch // Culture in communication. Analyses of Intercultural Situations. – Amsterdam; Philadelphia, 2009. – P. 3–33.

42. Rokeach M. (1989). Stability and change in American value priorities. 1968–1981 / Rokeach M., Ball-Rokeach, S. J. // American Psychologist. – № 44. – P. 775–784.

РОЗДІЛ IV

ЗМІСТ ТА ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ГУМАННИХ ВЗАЄМИН З БАТЬКАМИ ЯК СІМЕЙНОЇ ЦІННОСТІ

Згідно з визначеними та обґрунтованими педагогічними умовами (організація позаурочної діяльності, спрямованої на підвищення гуманності дітей молодшого шкільного віку; підвищення педагогічної культури батьків з проблеми формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї; єдність виховних позицій школи і сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин, акцентуалізація взаємодії школи з сім'єю на засадах партнерства), експериментальна робота проводилася за трьома напрямками:

- з молодшими школярами;
- з батьками;
- із сім'ями загалом.

Розкриємо зміст і методику роботи класного керівника з формування цінності гуманних взаємин молодших школярів та їх батьків. Цінність гуманних міжособистісних взаємин у молодших школярів ми виховували завдяки розробленому тренінгу з формування гуманної міжособистісної взаємодії з оточуючими, матеріали якого подаємо.

Тренінг з формування гуманної міжособистісної взаємодії з батьками у молодших школярів

Мета: навчити дітей виявляти гуманні способи міжособистісної взаємодії, виховати повагу та увагу до оточуючих.

Заняття 1

Вправа „Овації”

– Подивіться навколо себе. Погляньте, які ви всі різні: у вас різна зовнішність, колір волосся і очей, ріст, характер. У кожного є свої уподобання. Так само різняться між собою й інші люди. Але водночас між людьми є багато спільного, що допомагає їм краще розуміти одне одного, не сваритися. Щоб переконатися в цьому, пограймо з вами у гру (вправа

„Овації”). Я ставитиму вам запитання щодо наявності у вас якихось речей, а той, хто їх має, буде підводитися. Інші діти вітатимуть його оваціями (сплесками в долоні).

Запитання:

- У кого є рідний брат, сестра?
- У кого вдома є собака? У кого вдома є кішка?
- У кого у вухах є сережки?
- Хто любить тістечка?
- Хто любить смажену картоплю?

Обговорення:

- Чи дізналися ви щось цікаве про інших дітей?
- Чи є щось таке, що об’єднує всіх дітей у класі?
- Чи є в когось щось таке, що вирізняє його з-поміж усіх дітей класу?
- Чи подобається вам бути схожими на інших, чи ви прагнете відрізнитися від них в усьому?
- Якими мають бути твої друзі – схожими на тебе чи зовсім іншими?

Чому?

Методика „Зміна негативних думок”

Слово вчителя: Мабуть, ви звернули увагу на те, що коли нам погано, все навкруги здається похмурим, темним, неприємним. А коли нам добре, все змінюється, світлішає, ніби оживає.

За допомогою великого аркуша паперу, на якому зображені різні емоції (смуток, радість, здивування, страх, образа, втома, скромність, сором’язливість, злість, задоволення, щастя, хвалькуватість, жах, спокій) слід допомогти дітям зіставити певні емоції з відповідним виразом обличчя.

Демонстрація дітьми різних емоцій (один показує, інші – відгадують, яку емоцію він зображає).

- А чи може людина сумувати, коли усміхається?
- Спробуйте подумати про щось сумне, усміхаючись.

(Діти доходять висновку, що усмішка може керувати нашими почуттями).

– Проведімо дослід (розбивається склянка).

– Чи може склянка знову стати цілою?

– А якщо довго чекати?

– А якщо заплакати?

– А якщо закричати?

Висновок: ситуацію змінити не можна, але можна змінити ставлення до неї.

– Спробуйте навести приклади ситуацій, коли вас щось засмучує, але змінити цього ви вже не можете.

– Подумаймо, як можна змінити ставлення до ситуацій, які вас засмучують.

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Чи цікаво вам було виконувати вправи? Чому? Що було важко робити? Що було легко робити?

Заняття 2

Обговорення ситуації за твором В. Сухомлинського „Чому?”

Чому?

Три тижні не був у школі Сергійко: хворів. Сумував за товаришами і за вчителькою.

Радісний, збуджений прийшов хлопчик до школи. Ось і його парта, ось і товариші.

Думалося йому: в очах товаришів побачить радість і привітність. Та їхні очі були спокійні і незворушні.

– А ти виконав сьогодні завдання? – тільки й спитав сусіда по парті.

– Виконав, – сказав Сергійко й заплакав.

Обговорення ситуації відбувалося за такими запитаннями:

1. Чому Сергійко прийшов до школи радісний, збуджений?

2. Чого він очікував від своїх однокласників?

3. Чому Сергійко заплакав?

4. Чи доводилося вам потрапляти в такі ситуації, як Сергійко? А в такі, як його однокласники? Як ви поводитися в цих ситуаціях?

5. Що б ви могли поради однокласникам Сергійка?

Спільне складання „порад” однокласникам Сергійка (слід бути уважним до інших, тоді й до тебе виявлятимуть увагу, треба робити щось хороше для однокласників, і в класі не буде сварок, ніхто нікого не ображатиме).

Бесіда за запитаннями:

– Чи знаєте ви, як можна підбадьорити сумну людину або як поводитися, коли всім весело, а самому сумно?

– Що можна зробити, коли хочеш підбадьорити сумну людину?

– Запитати: „Чому ти сумний?” Підійти ближче, сісти поруч, подивитися в очі, погорювати разом.

– А що ще можна зробити?

– Покласти руку на плече.

– Погладити по руці.

– Притулитися або обійняти.

– А може спробувати розвеселити?

– Що ще можна зробити?

Вправа „П'ять добрих слів”

Діти об'єднуються в мікрогрупи по п'ять осіб. Кожному учаснику групи пропонується обвести свою долоню на аркуші паперу і написати на малюнку своє ім'я. Потім аркуш передається сусідові праворуч, тоді як попередній учасник одержує малюнок від сусіда ліворуч. В одному з „пальців” отриманого малюнка пишеться якась приваблива риса власника „долоні” (наприклад, „ти дуже добрий”, „мені дуже подобається в тобі щирість” тощо).

Вправа триває, поки заповнена записами „долоня” не повернеться до власника. Коли всі п’ятірки закінчують вправу, малюнки збираються і зачитуються „компліменти”; учні кожної групи мають здогадатися, кому призначаються ці записи. Наприкінці вправи „долоні” повертаються до їх власників.

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Чи цікаво вам було виконувати вправи? Чому? Що було важко робити? Що було легко робити? Які почуття у вас виникали, коли ви читали записи на своїй паперовій долоні?

Заняття 3

Гра „Будь ласка”

Правила гри: вчитель показує різні рухи (нахиляється вбік, піднімає одну руку, іншу ...), учні мають повторювати ці рухи лише в тому разі, коли він скаже „будь ласка”. Наприклад, „будь ласка, руки вгору”, „будь ласка, поверніть голову”. Хто припускається помилки, виходить із гри.

Гра „Я люблю” (формування в дітей позитивного ставлення до свого „Я”)

– Усі ми різні, у нас різні інтереси, але ми можемо існувати поряд, не заважаючи одне одному.

– Щоб переконатися в цьому, давайте пограємо з вами у гру „Я люблю”.

Діти по черзі називають свої захоплення, уподобання, запам’ятовують, хто що сказав.

– Тепер об’єднайтеся в групи за колами інтересів. Обговоріть те, що вас цікавить, чим вам приємно займатися.

(У кожній групі можна знайти ще кілька подібностей чи розбіжностей).

Обговорення:

– Чи дізналися ви щось цікаве про інших дітей?

– Чи є щось таке, що об’єднує всіх дітей у класі?

– Чи є в когось щось таке, що вирізняє його з-поміж усіх дітей класу?

– Чи подобається вам бути схожими на інших, чи ви прагнете відрізнитися від них в усьому?

Вправа „Мій портрет у променях сонця”

Учням роздають аркуші паперу, на яких пропонують намалювати сонечко з променями. У центрі сонячного кола кожен пише своє ім'я, а вздовж променів – риси, які йому притаманні. Після цього діти розповідають і обґрунтовують зроблені на променях записи.

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Чи цікаво вам було виконувати вправи? Чому? Що було важко робити? Що було легко робити?

Заняття 4

Вправа „Долоня”

Дітям пропонується покласти руку долонею на аркуш паперу, розставити пальці й обвести по контуру олівцем. На контурі кожного з пальців вони пишуть про себе щось хороше. Наприклад: „Я – красива”, „Я – хоробрий”...

Малюнки збираються. Учитель зачитує написи на „пальцях”, а діти відгадують, чия це „долоня”.

Обговорення ситуацій

1. Руслан знову смикнув Настю за косу. Вона погналася за ним, щоб ударити. Що можна порадити Насті та Руслану?

2. Діти гралися на шкільному подвір'ї. Ведучим обрали Андрія. Степан розсердився, бо сам хотів бути ведучим. Що можна йому порадити?

3. Захищатися треба словами, а не кулаками. Якими словами можна захиститися, якщо:

а) тебе образили?

б) в тебе забрали м'яча (скакалку)?

в) ти посварився з другом (подругою)?

Вправа „Малюємо почуття”

Дітям роздаються аркуші паперу і пропонується зобразити свої почуття за допомогою кольорових олівців. Малювати можна лінії, кола, візерунки або якийсь малюнок (на власний розсуд дітей). На цьому ж аркуші записується назва почуття.

У процесі виконання вправи варто розповісти дітям, що завдяки таким малюнкам вони завжди зможуть виявити свої почуття.

По завершенні роботи проводиться загальна демонстрація малюнків і бесіда за такими запитаннями:

1. Яке почуття вам сподобалося найбільше?
2. Яке почуття вам не подобається?
3. З якими почуттями ви ідете вранці до школи?
4. Коли ви радієте?
5. Коли вам страшно?
6. Коли ви відчуваєте злість?

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Чи сподобалося вам малювати свої почуття? Чому? Що було важко робити? Що було легко робити?

Заняття 5

Гра „Добре – погано” (навчання оцінювати події з двох поглядів)

Дітям повідомляється, що кожен подію можна оцінити з двох боків – як добру і як погану. Наприклад, бійка. Добре: зумів постояти за себе, зумів захистити слабшого, показав, хто головний. Погано: порвав одяг, завдав болю, знову лаятимуть батьки, посварився зі своїм товаришем.

Після цього пропонується у такий спосіб оцінити події: віддав іншому свою шоколадку; одержав погану оцінку з контрольної; залишився вдома, коли батьки пішли в гості; захворів під час канікул.

Гра „Мандрівка по ватману” (підвищення впевненості в собі)

Інструкція. Сьогодні ми будемо мандрувати з вами по ... ватману. Кожний з вас зробить свій внесок у створення загальної картини. Один за

одним ви будете підходити до ватману і малювати на ньому якісь лінії. При цьому слід дотримуватися такого правила: не можна відривати фломастер від ватману. Як тільки ви відірвете руку – ваше малювання закінчується.

Намальовані лінії можуть перетинатися; діти вибирають колір фломастера на свій смак і можуть малювати все, що завгодно.

Вправа „Агресивна поведінка” (актуалізація уявлень молодших школярів щодо агресивної поведінки).

Дітям ставляться такі запитання:

- Ви, мабуть, чули, як про деяких людей кажуть, що вони агресивні, поведуться агресивно?

- Як ви думаєте, що це означає?

Надалі їм пропонується взяти аркуші паперу і записати на них, що робить людина, про яку кажуть, що вона агресивна. Подумати, як можна зобразити агресивну людину. Наприклад: два великих кулаки, гучний голос, злий вираз обличчя.

Після цього давали дітям завдання: показати за допомогою пантоміми агресивну поведінку. (Кілька учнів показують, інші – відгадують, що саме малося на увазі).

Обговорення за запитаннями:

– Які елементи агресивної поведінки ви спостерігали у своєму класі?

– Що вам видається агресивним?

– Коли ви самі виявляєте агресивність?

– Чим ви можете викликати агресію стосовно самих себе?

Після обговорення дається таке завдання: взяти аркуш паперу й поділити його вертикальною лінією навпіл. З лівого боку записати, як упродовж дня оточуючі виявляють агресію стосовно дитини, а з правого – як вона виявляє агресію стосовно однокласників.

Учні зачитують свої записи, їм ставляться запитання:

– Чи бувають такі діти, які виявляють свою агресію не за допомогою бійки, а якимсь іншим способом?

– Чому деякі діти і дорослі часто прагнуть виявити зверхність, принизивши інших?

– Як відчувається той, стосовно кого було виявлено агресію?

– У чому виявляється толерантність між дітьми?

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Що було важко робити? Що було легко робити?

Заняття 6

Вправа „Королівство Внутрішнього Світу”

Дітям повідомляється, що таємниче і загадкове Королівство Внутрішнього Світу є в кожного з нас, треба тільки вміти відкрити його в собі та в інших.

У Королівстві живе три людини:

1. Та, яка емоційно реагує на все. Іноді вона відчувається щасливою, іноді зажуреною, ображеною або сердитою.

2. Та, яка пізнає світ, любить навчатися.

3. Та, яка любить командувати.

Ці троє „людей” змушують нас поводитися так, начебто ми три різні людини.

Якщо верх бере „людина”, яка емоційно реагує на все, ми можемо сумувати або весело сміятися, ображатися на інших, навіть плакати.

Якщо „владу” до своїх рук перебирає „людина”, яка пізнає світ, ми з цікавістю слухаємо на уроках, читаємо книжки, прагнемо побільше дізнатися, займаємось якоюсь цікавою справою.

Та ось, раптом, нам хочеться командувати, чогось вимагати. Це „прокинувся” командир.

Обговорення:

– На кого з цих „людей” кожен з вас схожий більше?

– А на кого з них ви хотіли б бути схожими? Чому?

– Як зробити так, щоб бути схожим на того, хто тобі з них більше подобається?

Вправа „Чим ми схожі”

Діти стають у коло. Вчитель запрошує на середину одного з учнів, підкреслюючи свою з ним подібність за якоюсь більш-менш узагальненою ознакою (наприклад, однаковий колір очей). Надалі цей учень запрошує у коло наступного учасника, називаючи свою з ним схожість. Вправа триває доти, доки всі учні не опиняться разом у центрі.

Вправа „Амеба”

Діти стають в одному кутку кімнати, їм пропонується покласти одну руку на плече іншого. У такий спосіб утворюється „амеба”, яка може рухатися лише всіма своїми частинами разом. Якщо учень у русі випускає плече сусіда, він має негайно перехопитися за плече іншого. Тобто, рухатися „амеба” може лише всіма частинами одночасно. У неї немає ані голови, ані хвоста (тобто лідерів і відстаючих). У будь-який момент будь-хто може стати „ведучим”, переклавши руку на плече іншого, якщо так буде зручніше рухатися.

Утворюється вузький прохід (із зіставлених стільців) і „амебі” пропонується пройти через нього, не „загинувши” (не розриваючи цілісності).

Обговорення:

– Чи важко було рухатися всім разом?

– Чи обов’язково було мати „ведучого”, чи кожний міг узяти на себе ініціативу, щоб краще виконати завдання?

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Чи важко було виконувати завдання? Чому? Що найбільше сподобалося?

Заняття 7

Обговорення ситуації „Зустріч однокласників після хвороби”

Ситуація: Настуся довго хворіла на вітрянку і не ходила до школи. Нарешті сьогодні вона прийшла, хоча на її обличчі ще не зовсім загоїлися ранки і де-не-де залишилася „зеленка”.

– Ой, яка ти смішна! – засміялася її подруга Оксана.

– Ти ще довго ходитимеш такою негарною? Навіть на носі в тебе „зеленка”, – підхопила Катруся.

– А ми на тому тижні їздили на екскурсію. Було дуже цікаво, а ти все пропустила, – загомоніли інші діти.

– Ми вже багато нового вивчили з математики. Певно, ти тепер нічого не зрозумієш, – упевнено проказав Тарас.

Настуся зі сльозами на очах вибігла з класу.

Завдання: продовжити розповідь, виправити помилки, які помітили.

Гра „Взаємохарактеристика” (виховання самокритичності, вміння подивитися на себе збоку).

Дітям пропонується уявити, що клас – це сад. Усі діти в ньому – це трави, квіти, дерева, фрукти, лавочка під вишнею, будиночок... Вони запрошуються до фантазування: ким у цьому саду буде кожен з них.

Учитель підходить по черзі до кожного учня, а інші діти характеризують його згідно з умовами гри.

(Необхідно вміло трансформувати образливі асоціації, які виникають у дітей, на приховану похвалу. Наприклад, „Артем – це дерев’яна лавка...”. „Так, він міг би в цьому саду стати лавкою, міцною, здатною прислужитися людям, які втомилися, дарувати затишок, адже він зажди готовий допомогти іншим”).

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися на сьогоднішньому занятті? Чи доводилося вам потрапляти в такі ситуації, як Настуся? Як ви на них реагували? Чи важко було виконувати завдання? Чому? Що найбільше сподобалося?

Робота з батьками щодо формування цінності гуманних взаємин відбувалась завдяки реалізації тренінгу, який подаємо нижче.

Тренінг з покращення взаємин у сім'ї для батьків дитини молодшого шкільного віку

Мета: показати батькам, як більш ефективно навчати дітей правильної поведінки, не застосовуючи стосовно них жорстокі методи, поліпшити взаємини у системі мати (батько) – дитина, навчити батьків методів конструктивного спілкування з дитиною, адекватного реагування на її поведінку.

Заняття 1

Гра „Візитна картка”

– Сьогодні ми зібралися з вами вперше й будемо співпрацювати ще чотири роки. Щоб наша робота була продуктивною, приносила нам усім задоволення, сприяла підтримці наших дітей, їхньому кращому почуванню в школі, давайте ближче познайомимося. Для цього пограємо у гру „Візитна картка”.

Кожному учаснику пропонується заповнити невелику анкету-візитку і приколоти її до свого одягу. Анкета-візитка може містити такі пункти: 1. Ім'я. 2. Прізвище. 3. Ім'я дитини. 4. Професія. 5. Хобі. 7. Інше.

Після цього учасники прогулюються по класу і розглядають „візитки” одне в одного. Якщо якийсь пункт збігається, вони потискують один одному руки.

Гра „Чи добре ми знаємо свою дитину”

Батькам пропонується подумати й у письмовій формі дати відповіді на такі запитання:

1. Улюблена страва дитини.
2. Чим вона найбільше любить займатися?
3. Що насамперед робить, коли повертається зі школи?
4. Які якості найбільше цінує в людях?

5. Її найулюбленіше свято?
6. Найулюбленіший колір?
7. Який навчальний предмет подобається найбільше?
8. Що їй може порадувати?

(Заздалегідь варто провести аналогічне опитування дітей і під час заняття порівняти одержані від дітей та батьків відповіді. Обговорити з батьками можливі розбіжності).

Робота в групах

Батьки поділяються на три групи (за стилями виховання – авторитарний, демократичний і ліберальний). Упродовж 10 хвилин учасники груп мають визначити й занотувати на аркуші паперу позитивні та негативні сторони того стилю сімейного виховання, який представляє їхня група. Для більш успішної роботи кожній групі можна дати картки з узагальненими характеристиками означених стилів.

По завершенні роботи кожна група презентує свої результати.

Загальне обговорення:

- Чи впізнаєте ви у представлених характеристиках елементи стилю виховання у вашій сім'ї?
- Яким чином на вас вплинув стиль сімейного виховання ваших батьків?
- Як ви вважаєте, чи може один стиль виховання бути однаково ефективним для всіх сімей?

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися під час сьогоднішнього заняття? Що виявилось найбільш цікавим? Чому? Що викликало труднощі? Чому?

Заняття 2

Вправа „Звернення”

Батьки сідають у коло.

Інструкція. Зараз у кожного з вас буде півтори хвилини для того, щоб звернутися до групи. Мета звернення: допомогти кожному відволіктися від

проблем, що не стосуються нашої роботи, зосередитися на ситуації „тут і тепер”, повністю включитися в роботу.

Обговорення в групі за запитаннями:

– Чиє звернення подіяло на вас найсильніше, допомогло включитися в ситуацію „тут і тепер”, відволіктися від проблем, що не стосуються групової роботи?

– Чим ви можете це пояснити?

Вправа „Прийоми активного слухання”

Нагадування прийомів активного слухання:

а) уточнення – звернення до співрозмовника з проханням доповнити, розтлумачити щось з того, що він говорить, для того, щоб більш точно зрозуміти його („Поясніть, будь ласка, як ви розумієте слова...”, „Що ви маєте на увазі, кажучи...?”);

б) переказ-викладення своїми словами того, що сказав співрозмовник на початку бесіди, більш повно, далі – виділяючи і зберігаючи те, що здалося слухачу головним;

в) подальший розвиток думок співрозмовника – проговорювання підтексту висловлювання співбесідника.

Учитель читає різні висловлювання, батьки – записують відповіді, використовуючи спочатку уточнення, потім переказ, а потім – подальший розвиток думок співрозмовника.

По завершенні роботи батьки зачитують записані відповіді.

Вправа „Реагування на слова дитини”

Інструкція. Перед вами таблиця, в якій спочатку треба заповнити графу „Почуття дитини”, а після цього графу „Ваша реакція”. У лівій колонці подано опис ситуацій і слова дитини. Справа напишіть, які, на вашу думку, почуття вона відчуває в кожному з наведених випадків. Тільки після цього подумайте й запишіть вашу відповідь.

Ситуація і слова дитини	Почуття дитини	Ваша реакція (відповідь)
1. (Зразок): „Сьогодні, коли я виходила зі школи, хлопець вибив у мене рюкзак, і з нього все висипалося”	Образа, засмучення	
2. (Дитині зробили укол, вона плаче): „Лікар поганий!”		
3. ”Сьогодні на уроці математики я нічого не зрозумів і сказав про це вчителю, а всі діти засміялися”		
4. (Дитина впустила чашку, яка розбилася): „Ой, моя ча-а-шечка!”		
5. (Вбігає у двері): „Мамо, знаєш, я сьогодні перший написав і здав контрольну!”		

(Правильні відповіді: 1. Ти дуже засмутилася і це було образливо. 2. Тобі боляче, ти розсердився на лікаря. 3. Тобі хочеться, щоб я тебе також захищала. 4. Ти злякалася, і чашечку жаль. 5.Добре! Я бачу, ти дуже радий).

Ситуація для обговорення:

- Тату, мене сьогодні Ніна Петрівна похвалила: я вивчила вірш швидше за всіх! Хочеш, розповім?

- Краще розкажи мені про свою поведінку, що ти накоїла вчора! – суворо каже батько. Обличчя в дівчинки стає сумним. Даремно вона цілий день плекала в собі заряд радості. Донька робить ще одну спробу:

– Мамо, хочеш розкажу вірш?.. Це про ялинку...

– Мені зараз не до ялинки...

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися під час сьогоднішнього заняття? Що виявилось найбільш цікавим? Чому? Що викликало труднощі? Чому? Про що б ще ви хотіли дізнатися?

Заняття 3

Вправа „Схожість і відмінність”

Батькам пропонується подумати і записати в таблицю по три різні види схожості й відмінностей, які існують між ними та їхньою дитиною.

Схожість між моєю дитиною і мною	Відмінності між моєю дитиною і мною

Поради батькам

Якщо ваша дитина агресивна. Спробуйте зрозуміти причину цієї агресивності. Пам’ятайте, що існує різниця між агресивністю і самоствердженням. Важливо, щоб ваша дитина також зрозуміла цю різницю. Навчіть її ввічливо просити те, чого вона хоче, цінують її думку. Покажіть, як одержати бажане, не засмучуючи інших.

Якщо ваша дитина постійно каже неправду. Діти часто брешуть, щоб захистити себе від осудження і критики. Допоможіть їм зрозуміти, що можна говорити правду, не побоюючись наслідків. Дитина має бути впевнена в тому, що батьки завжди допоможуть подолати побоювання, розв'язати проблему, пояснять усе незрозуміле.

Якщо ваша дитина сором'язлива. Спробуйте проникнути у внутрішній світ своєї дитини, поговоріть з нею, дізнайтеся, чим можете допомогти, щоб вона почувалася комфортно серед інших людей. Але не намагайтеся втягти дитину в ситуації, до яких вона не готова. Щоб подолати дитячу сором'язливість, необхідно робити маленькі кроки, кожний з яких надаватиме дитині більшої впевненості у власних силах і можливостях.

Робота в групах

Батьки поділяються на три групи, кожній з яких пропонується ситуація:

1 група. Дитина прийшла додому з поганою оцінкою. Ваша модель поведінки в цьому випадку? Розробіть правила, які допоможуть у подоланні неуспішності дитини.

2 група. Дитина не виконує домашні завдання. Класний керівник утомився робити записи щодо цього в щоденнику, а ви втомилися їх читати. Що необхідно зробити в цьому випадку, щоб допомогти дитині з виконанням домашніх завдань?

3 група. Дитина не любить читати і погано читає, від чого виникає багато проблем. Як прилучити дитину до читання? Спробуйте скласти програму або розробити прийоми прилучення дітей до читання.

Після обговорення кожна група пропонує своє розв'язання ситуацій, яке можна оформити у вигляді пам'ятки.

Пропозиції щодо вирішення завдання 1 групи.

1. Не треба карати дитину за погану оцінку, адже оцінку своїх знань вона вже одержала, а двічі за одне й те саме не карають. Дитина очікує від батьків допомоги, а не звинувачень.

2. Покажіть, що вас засмучує її оцінка, щоб дитина зрозуміла, що змусила вас переживати.

3. Розпитайте дитину про причину одержання поганої оцінки. Вислухайте всі її пояснення. Не виявляйте недовіри до її версії отримання поганої оцінки, але водночас спробуйте переконати її, що в цьому все-таки більшою мірою винна вона сама, а не вчитель, не сусід за партою.

4. Попрацюйте разом над питанням (вправою, завданням, задачею, параграфом), за яке одержана погана оцінка. Спробуйте пояснити дитині це завдання. Якщо не зможете зробити це самостійно, знайдіть можливість звернутися до вчителя, щоб він надав вам допомогу.

5. Обов'язково контролюйте виконання домашніх завдань, особливо з цього предмету. Робіть це систематично.

6. Пам'ятайте, що не треба забувати хвалити дитину. Немає такої дитини, яку не було б за що похвалити. Зверніть увагу на маленьке досягнення серед невдач, щоб у дитини з'явився «острівець безпеки», з якого розпочнеться виправлення поганих оцінок.

7. Ніколи не намагайтеся взяти з дитини обіцянку, що вона більше не отримуватиме поганих оцінок. Вона не зможе відразу виправити десять помилок у диктанті або вивчити всю таблицю множення. Звідси наступне правило.

8. Висувайте перед дитиною конкретні завдання, які вона може розв'язати.

Пропозиції щодо вирішення завдання 2 групи.

1. Чітко визначте час початку занять. Завдяки цьому в дитини буде вироблятися звичка в цей час сідати за виконання домашнього завдання.

2. Помірковано визначте співвідношення часу, який відводиться на уроки, прогулянку, домашні обов'язки, щоб одне не шкодило іншому.

3. Визначте постійне місце для приготування уроків. Тут не повинно бути ані іграшок, ані картинок, ані інших сторонніх предметів.

4. Виконання домашніх завдань не повинно перевищувати 1 годину.

5. Необхідно робити перерву в роботі.

6. Не звільняйте дитину від домашніх обов'язків. Крім навчання, в неї мають бути й інші справи. Це допоможе навчити цінувати час, виробити вміння планувати роботу.

Пропозиції щодо вирішення завдання 3 групи (як прищепити інтерес до читання).

1. Нехай діти бачать, що ви самі читаєте із задоволенням.
2. По черзі читайте одне одному невеликі твори або смішні історії.
3. Купуйте книжки, даруйте їх дитині.
4. Нехай діти самі вибирають собі книжки (у бібліотеці, в магазині).
5. Створюйте разом з дитиною дитячу бібліотечку. Збирайте книжки на теми, які спонукають дітей до подальшого читання.
6. Частіше розпитуйте дітей про те, що вони читають.
7. Заохочуйте читання дитиною будь-яких матеріалів періодичної преси, навіть гороскопів, коміксів тощо.
8. Розгадуйте з дітьми кросворди і даруйте їх дітям.
9. Давайте дітям читати короткі, а не великі твори. Вони зможуть дочитати їх до кінця, і в них з'явиться відчуття завершеності й задоволення.
10. Заохочуйте читання вголос, коли це можливо, щоб розвинути в дитини навички читання і впевненість у собі.

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися під час сьогоденного заняття? Що виявилось найбільш цікавим? Чому? Що викликало труднощі? Чому?

Заняття 4

Вправа „Емоція”

Батьки сідають у коло.

Інструкція. Зараз я роздам декому з вас картки, на яких позначені ті чи інші емоційні стани. Ті, хто отримав картку, прочитають, що на ній написано, але так, щоб напис не бачили інші, потім по черзі покажуть цей стан. Ми будемо дивитися і спробуємо зрозуміти, який стан зображено.

Під час вправи вчитель дає учасникам можливість висловити свої думки щодо зображуваного стану, потім називає його. Кожного разу після того, як стан викликано (наприклад, радість), можна запитати спочатку тих, хто знав правильну відповідь, потім і в решти учасників, на які ознаки вони орієнтувалися, визначаючи цей стан.

Таке обговорення дає можливість сформулювати „банк” тих невербальних проявів, на які можна орієнтуватися, визначаючи стан дитини.

Вправа „Прийняття дитини”

Правила прийняття дитини, якщо її поведінка викликає у вас негативні емоції:

1. Можна виявляти своє невдоволення окремими діями дитини, а не дитиною загалом.
2. Можна засуджувати дії дитини, але не її почуття, якими б небажаними вони не були. Якщо вони в неї виникли, для цього є причина.
3. Невдоволення діями дитини не повинне бути систематичним, інакше воно перетвориться на її неприйняття.

Ситуація: дитина порізала палець і плаче.

Виберіть один із варіантів можливої вербальної реакції:

- а) „Ну, це ж зовсім не страшно!”
- б) „Припини рюмсати! Ти ж не вмираєш!”
- в) „Любий мій! Тобі так боляче!”

Ключ: вибір реакцій (а) і (б) свідчить, що батьки намагаються диктувати дитині, як вона має чинити або що має відчувати, тобто виражають схвалення чи заперечення, симпатію або неприйняття. Подібні реакції рідко допомагають дитині. Вона швидше починає відчувати, що батьки не хочуть втручатися в її справи, не цікавляться її почуттями. Третя реакція (в) є прикладом активного слухання. Заохочуючи дитину виявляти свої емоції вільно, дорослий допомагає їй розслабитися і почуватися комфортно.

Поради батькам щодо використання поведінкових стратегій, на які діти зазвичай реагують позитивно:

1. Якщо можете, ігноруйте негативну поведінку і зосереджуйте увагу на позитивних рисах дитини. Діти потребують уваги. Відзначаючи їхні позитивні риси, ви мотивуєте їх поводитися таким чином якомога частіше.

2. Мотивуйте гарну поведінку заохоченнями. Це може бути ваша увага або заохочувальні слова.

3. Критикуйте поведінку, а не дитину. Наприклад: „Битися не можна, тому що ...”, а не „ти поганий, тому що б'єшся».

4. Створюйте умови для навчання. Наприклад: «Ти розбив чашку. Будь ласка, не неси наступного разу стільки чашок, адже ти бачиш, що їх легко розбити». Спонукайте дитину до розуміння того, що вона може помилятися і це не є загрозою для ваших відносин з нею, вони не припиняються через те, що сталося.

5. Будьте непохитними. Дітям необхідно почуватися в безпеці – частково ця безпека з'являється завдяки знанню „правил”.

6. Не доводьте ситуацію до загострення. Краще не допустити конфлікту, ніж вирішувати його.

7. Чітко проговорюйте, чого ви очікуєте і що трапиться у випадку, якщо зробити не так. Не думайте, що діти розуміють, що ви від них хочете, тому пояснюйте, „чого саме” ви від них очікуєте. Наприклад, не кажіть: „не робити безлад”, а поясніть, що саме ви називаєте „безладом”.

8. Використовуйте конкретні вказівки. Наприклад, замість „не став туди чашку”, скажіть: „Постав чашку на стіл, а не на тумбочку”. Таке спілкування дозволяє дитині взаємодіяти в позитивній ситуації, підвищує її самооцінку.

9. Будьте справедливими, давайте дитині змогу розповісти свої історії. Діти часто відчуваються невислуханими, їм ні з ким поділитися своїми думками.

10. Мотивуйте дитину позитивними словами. Помічайте речі, які діти роблять добре. Позитивні реакції на сильні сторони дитини підвищують її самооцінку.

11. Давайте дитині змогу брати відповідальність на себе. Це підвищує значущість її досягнень і самооцінку.

12. Посилуйте в дитини почуття контролю. Давайте їй можливість робити вибір, ухвалювати рішення (хоч і не завжди варто залишати за дитиною останнє слово). Це посилює в неї почуття відповідальності за своє життя й зменшує беспорядність. Завдяки цьому дитина краще розуміє, що вона може одержувати те, що їй необхідне, без „сцен”.

13. Слухайте і співчуйте почуттям/думкам, які виражає дитина (або які, на вашу думку, вона переживає), навіть якщо ви з ними не погоджуєтесь. Це дає дитині змогу зрозуміти, що ви цікавитесь нею і що ви справедливі.

14. Не перебільшуйте з покараннями. Запитайте себе (тільки чесно), якби ви були дитиною, чи здалося б вам це справедливим.

15. Просіть вибачення у випадку, якщо ви помилилися; якщо це доречно – поясніть, чому ви повелися саме так. Це показує дитині, що помилятися – нормально, а також те, що на помилках треба вчитися. Така поведінка сприяє встановленню довіри і поваги.

Обговорення запропонованих порад (з якими погоджуються, чому; які вважають недоречними, чому; можливі способи дотримання порад; обмін досвідом).

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися під час сьогоденного заняття? Що виявилось найбільш цікавим? Чому? Що викликало труднощі? Чому?

Заняття 5

Вправа „Дитина”

Завдання: подумати і записати якнайбільше визначень слова „дитина”. Початок першого речення обов’язково має містити такі слова: „Дитина – це ...”. Кожен дописує речення так, як вважає за потрібне.

Зачитування записаних визначень. Обговорення з наголосом на позитивних визначеннях.

Ситуація для обговорення:

Якось мама, звертаючись до сина, сказала: „Ой, як у тебе незграбно виходить, ти б спочатку навчився...”. Це був день народження сина, і він весело танцював з усіма – як умів. Після цих слів він сів на стілець і насуплений просидів увесь вечір. Мати ж образилася на його образу.

– Які Ви знаєте методи сімейного виховання?

– Яким методам у вихованні Вашої дитини надаєте перевагу? Чому?

– Чи досягаєте Ви запланованої мети за допомогою цих методів?

(Під час обговорення уточнюються й конкретизуються всі абстрактні відповіді, щоб батьки мали змогу якнайповніше висловити свою думку).

Психологічний етюд „Мене слухають”

Мета: вироблення вміння утримувати увагу співрозмовника (дитини) протягом 1–3 хвилин мовлення.

Батьки розподіляються парами.

Попередній інструктаж:

1. Слід утримувати свій погляд, дивлячись в очі співрозмовникові, а не відводити їх убік, на інший предмет або, що найгірше – втуплювати в підлогу або черевки того, до кого Ви звертаєтесь. Це однак не означає, що погляд мовця має бути незворушно-некліпаючим.

2. Утримування погляду має збігатися з вимовленим словом, фразою, певним закінченим циклом говоріння.

3. Завершальний етап утримання погляду на очах співрозмовника має дати відповідь на запитання: можна продовжувати говоріння, розпочинаючи новий його мікроцикл, чи співрозмовник виявляє бажання припинити слухання: сказати щось у відповідь, подякувати й піти, заперечити, запитати.

Після цього батькам (одному з учасників кожної пари) пропонується розпочати розмову. Потім учасники міняються ролями.

Обговорення результативності проведеної вправи. Визначення виявлених недоліків та шляхів їх подолання.

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися під час сьогоднішнього заняття? Що виявилось найбільш цікавим? Чому? Що викликало труднощі? Чому?

Заняття 6

Вправа „Ідеальна дитина”

Батьки поділяються на три групи. Їм пропонується упродовж 20 хвилин створити образ ідеальної дитини, а також поміркувати над запитанням: „Яка вона, ідеальна дитина?”, записуючи відповіді на аркуші паперу.

По завершенні роботи представники від груп презентують створені ними образи (опис: яка вона зовнішньо, який у неї характер, якими можуть бути вчинки, відносини з батьками і друзями тощо).

Обговорення:

– Які ваші враження від створених Вами образів ідеальної дитини?

– Що об’єднує представлені образи і чим вони відрізняються?

– Ми звернули увагу на те, що всі створені образи різняться між собою.

Але ж завдання було для всіх однакове. Що ж у нас вийшло? Одне завдання, однакові умови, а образи дітей різні. Ми хотіли отримати образ ідеальної дитини. І всі образи мали б бути однакові. Але вийшли зовсім не схожі, не ідеальні, а зовсім різні. Отже, як би ми не намагалися зробити дитину ідеальною, вона залишиться самотньою, не схожою на інших, але все-таки чудовою. Кожна дитина, якою б вона не була, заслуговує на добрі слова, чекає на такі слова від дорослих, чекає на безумовне прийняття і любов, незалежно від того, якою вона є.

Індивідуальна вправа „Який я батько (мати)”

Існує серія тренувальних вправ, які допомагають батькам краще усвідомити власний «образ». Так, приміром, на їхню думку, він (вона) гарний батько (мати), досить комунікабельна людина, любить своїх дітей, намагається якомога краще виховувати їх. Але контакти з ними, їх змістове наповнення і наслідки не завжди Вас задовольняють, а іноді викликають і

негативні почуття. Чому це відбувається? Може, якісь особливості Вашого характеру, особисті риси і якості певним чином впливають на ці стосунки? Спробуйте з'ясувати це.

Заповніть картки. Подумайте і проаналізуйте свої відповіді.

Картка 1

Які мої якості (риса) необхідні для успішної взаємодії з дитиною, її виховання?	Які мої якості (риса) негативно впливають на наші взаємовідносини з дітьми?
1.	1.
2.	2.
3.	3.
5.	5.

Картка 2

Які мої якості (риса), що виявляються у контактах з дітьми, мені подобаються?	Які мої якості (риса), що виявляються у контактах з дітьми, мені не подобаються?
1.	1.
2.	2.

Проаналізуйте свої відповіді. Подумайте, що треба зробити, щоб позбутися наявного негативу і набути побільше позитивних емоцій від контактів із дітьми, досягти належних результатів у їх вихованні.

Психологічний етюд „Образ співрозмовника”

Інструкція для батьків. Уявіть вираз обличчя дитини, коли Ви збираєтесь звернутися до неї. Спробуйте якомога точніше відтворити його за допомогою міміки. Скажіть і покажіть:

1. Про що, на Вашу думку, дитина розмірковувала до Вашого звернення?

2. Якою має бути її перша реакція на Ваше звертання?
3. Способи попередження негативної або неприємної відповіді (назвати).
4. Образ дитини, якщо Ви будете на її місці (розказати і показати).
5. Вияв приємних для Вас наслідків звернення:
 - а) якщо дитина бажала поспілкуватися, але не наважувалася зробити це першою;
 - б) якщо Ваше звертання виявило спільність інтересів, бажань;
 - в) якщо дитина сама ввійшла у Ваше становище і виявила зацікавлену увагу й шанобливість.

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися під час сьогоднішнього заняття? Що виявилось найбільш цікавим? Чому? Що викликало труднощі? Чому?

Заняття 7

Вправа-привітання

Батьки розміщуються по колу.

Інструкція. Один з учасників говорить привітання або комплімент приблизно в такій формі: „Я вітаю всіх, у кого в цей момент гарний настрій!” Ті, кого стосуються ці слова, хором відповідають: „Вітаємо!” А якщо був сказаний комплімент, ті з учасників, які вважають, що він стосується їх, хором говорять: „Дякую”.

Вправа повторюється декілька разів, а потім правила змінюються. Тепер привітання мають звучати так: „Здрастуйте всі, хто добрий і справедливий!”, або комплімент: „Чудово виглядають усі хитрі і передбачливі!” Фраза має містити якусь характеристику стану, рису характеру тощо. Ті учасники, які, на їхню думку, мають названу якість, повинні хором говорити „привіт” чи „дякую” залежно від того, що це було – привітання чи комплімент, а решта учасників – мовчати.

Обмін враженнями.

Вправа „Спілкування в малих групах”

Батьки об'єднуються у пари.

Інструкція. Кожен із партнерів по чергово розповідатиме про якусь свою проблему. Завдання іншого – зрозуміти суть проблеми, використовуючи при цьому прийоми активного слухання: безсловесне слухання, уточнення, переказ, подальший розвиток думок співрозмовника.

Для підсилення об'єктивації поведінки і зростання внаслідок цього тренувального ефекту можна дати учаснику, який слухає, картки, на яких написані назви перелічених прийомів активного слухання. Кожного разу, перш ніж вступити в бесіду, він має вибрати і показати своєму співрозмовнику картку з назвою прийому, який він збирається використати.

Вправу можна проводити в „трійках”. У цьому випадку двоє розмовляють так, як це описано вище, а третій виступає у ролі „контролера”, його завдання – після висловлювання першого учасника пари (тобто того, хто розповідає про свою проблему) показати другому учаснику картку з назвою того прийому, який він має використати, відповідаючи співрозмовнику.

Обговорення:

- Які враження виникли у вас в процесі бесіди?
- Які прийоми ви використовували частіше? Які рідше?
- Використання яких прийомів викликало у вас труднощі?
- Що давало використання прийомів?

Вправа „Правила хорошого слухання”

Інструкція. Зараз ми виконаємо вправу, під час якої нам будуть потрібні правила хорошого слухання. Запишіть їх, будь ласка (можна роздати учасникам картки з надрукованими правилами).

Правила хорошого слухання:

- 1) повністю концентруйте свою увагу на співрозмовникові. Звертайте увагу не лише на слова, а й на поставу, міміку, жести;
- 2) перевіряйте, чи правильно ви зрозуміли слова співрозмовника;
- 3) не давайте порад;

4) не давайте оцінок.

Вправа виконується в парах. Партнери розподіляють між собою ролі: один оповідає, інший – слухає.

Вправа „Спогад”

Батькам пропонується сісти так, щоб їм було зручно, заплющити очі й пригадати все, що вони робили під час заняття, у зворотному порядку. Пригадувати треба якомога детальніше все, що відбувалося.

Обмін враженнями після завершення виконання вправи.

Рефлексія: Що нового для себе ви дізналися під час сьогоднішнього заняття? Що виявилось найбільш цікавим? Чому? Що викликало труднощі? Чому?

Підбиваючи підсумки, класний керівник запрошує присутніх до обміну думками щодо почутого, висловлення побажань та зауважень. Далі він дякує батькам за участь у зборах і пропонує їм пам'ятки з попередження підліткової агресивності.

Пам'ятка для батьків I

Дев'ять засобів, як змінити людину, аби не образити її і не викликати обурення:

- 1) – починайте з похвали і щирого визнання достоїнств людини;
- 2) – звертаючи увагу дітей на їхні помилки, робіть це опосередковано;
- 3) – перш ніж критикувати іншого, скажіть про свої власні помилки;
- 4) – ставте питання, замість того, щоб наказувати;
- 5) – давайте можливість дитині "врятувати обличчя";
- 6) – заохочуйте дитину за кожний, навіть скромний успіх і будьте при цьому щирими у своїх визнанні та похвалах;
- 7) – створюйте дитині добре ім'я, аби вона жила з ним;
- 8) – користуйтеся заохоченням, зробіть так, аби недолік, який Ви хочете виправити в дитини, виглядав як такий, що легко виправляється, а справа, якою Ви хочете захопити її, як така, що легко виконується;

9) – робіть все так, аби дитині було приємно виконувати те, чого Ви прагнете.

Пам'ятка для батьків II

Шановні батьки!

1. Намагайтеся зберегти в своїй сім'ї атмосферу відкритості та довіри.
2. Не давайте дитині нереальних обіцянок, не вселяйте в її душу нездійсненних надій.
3. Не ставте дитині будь-яких умов.
4. Будьте тактовні у вияві засобів впливу на школяра.
5. Не карайте дитину за те, що дозволяєте собі.
6. Не змінюйте своїх вимог стосовно життєдіяльності та поведінки школяра на догоду будь-чому.
7. Не шантажуйте дитину своїми взаєминами один з одним.
8. Не бійтесь поділитися з дитиною своїми почуттями і слабкостями.
9. Не вибудовуйте свої взаємини з дитиною залежно від її успіхів у навчанні.
10. Пам'ятайте, що дитина – це втілена можливість скористатися нею так, аби вона повною мірою реалізувалася.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєнко Т. В. В чому сутність гуманних взаємин батьків і дітей? / Алексєєнко Т. В. // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 33–36.
2. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Алешина Ю. Е. – 2-е изд. – М. : Независимая фирма „Класс”, 1999. – 208 с.
3. Андреева Т. В. Психология современной семьи : [монографія] / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2005. – 436 с.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : [науково-методичний посібник] / Іван Дмитрович Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : [навч. посібник] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256с.
6. Ваколюк А. Особливості змісту роботи класного керівника в навчальних закладах [Електронний ресурс] / А. Ваколюк // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 7. – С. 29–35. – Режим доступу до журн.: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ppsv_2013_7_6.pdf.
7. Гольдштейн А. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Гольдштейн А., Хомик В. – К. : Либідь, 2003. – 520 с.
8. Киричок В. А. Гуманне ставлення до дитини / Віра Андріївна Киричок. – К., 2004. – 131 с.
9. Класний керівник і батьки: забезпечення партнерства і співпраці : збірка матеріалів з досвіду роботи / укл. А. І. Тюпа. – Миколаїв : ОІППО, 2012. – 48 с.
10. Ладивір С. О. Радість розвитку. Взаємодія дорослого і дитини / Світлана Ладивір. – К. : Редакція газет з дошкільної і початкової освіти, 2013. – 120 с
11. Люблинская А. А. Учителю о психологии младшего школьника : [пособие для учителя] / Люблинская А. А – М. : Просвещение, 1977. – 224 с.

12. Педагогічні задачі і завдання для батьків / за ред. В. Г. Постового. – К. : Радянська школа, 1989. – 192 с.

13. Повалій Л. Батьки і діти: як досягти взаєморозуміння / Л. Повалій // Шкіл. світ. – 2003. – Січ. (№3). – С. 3–4.

14. Повалій Л. В. Виховання підлітків у неповній сім'ї : навчально-методичний посібник /Л. В. Повалій. – К. : Педагогічна думка. – 2008. – 104 с.

15. Постовий В. Гармонія і дисгармонія стосунків батьків та дітей в сучасній родині/ Постовий В., Кравченко Т., Ноур А., Міщенко М. // Рідна школа. – 2001. – №7. – С. 33–36.

16. Психологический тренинг детско-родительских отношений : Методические материалы для педагогов-психологов. – Курган, 2007. – 77с.

17. Селевко Г. К. Технология саморазвития личности школьника / Герман Константинович Селевко // Школьные технологии. – № 6. – С. 5–25.

18. Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї : науково-методичний посібник / Повалій Л. В., Постовий В. Г., Барило А. В. та ін. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 232 с.

19. Хромова О. Л. Дорослі і діти: Як досягти гармонії взаємин? / О. Л. Хромова // Шк. світ. – 2003. – № 1. – С. 1–16.

ДОДАТКИ

„ЦІННІСТЬ СІМЕЙНОГО СПІЛКУВАННЯ”
програма факультативу
(для учнів 10-11 класів)

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Мета і завдання програми факультативу: формування у старшокласників цінності сімейного спілкування, формування потреби в удосконаленні своєї особистості, оволодіння мінімумом теоретичних знань та практичних умінь і навичок для забезпечення повноцінного процесу самовиховання.

Програма має навчити молодь культури взаємостосунків у сім'ї, прищепити навички спілкування серед однолітків, надати інформацію про взаємостосунки між статями, консультації з питань шлюбу та сім'ї, основні уявлення про культуру шлюбних відносин.

В оптимальному варіанті вона має сприяти гуманізації взаємовідносин між юнаками та дівчатами, навчити вміння долати конфлікти спільними зусиллями. Злагода між людьми, вивчення і продовження традицій батьківської сім'ї, засвоєння правил культури поведінки та спілкування, моральна культура повинні допомогти молоді в майбутньому створити власну сім'ю.

Багато тем програми полемічні. Це допоможе вчитись зіставляти різні точки зору, шукати й аргументувати свою. Заняття проводяться у формі диспутів, дискусій, аналізу нестандартних ситуацій, зустрічей з цікавими людьми, рольових ігор, прес-конференцій, круглих столів, психологічних тренінгів тощо.

Можливі зміни програми. Кількість годин програми може бути скорочена або збільшена залежно від ступеня володіння педагогом тим чи іншим матеріалом.

Форма проведення занять: групова та індивідуальна. Особлива увага має приділятися індивідуальній роботі.

Види занять: лекція, бесіда, дискусія, практикум. Для прямого контролю оволодіння тими чи іншими навичками та прийомами можна застосовувати заліки, самостійні творчі роботи, а для непрямого – використовувати відомості від учителів та батьків.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

програми факультативу "Цінність сімейного спілкування"

№ з/п	Теми занять	Кількість годин		
		Разом	Теорет.	Практ.
1	Поняття про особистість	2	2	-
2	Спілкування як специфічна форма взаємодії людей	2	2	-
3	Психологічні аспекти спілкування	2	2	-
4	Особливості культури спілкування в сім'ї	4	2	2
5	Стиль поведінки та манери людини у спілкуванні	4	2	2
6	Роль і значення етикетних норм і правил у спілкуванні	6	2	4
7	Комунікабельність як психологічна готовність до міжособистісного сприйняття	6	3	3
8	Поняття про характер. Вплив характеру людини на розвиток комунікативних навичок	4	2	2
9	Вміння слухати і говорити як необхідна умова міжособистісного спілкування.	6	2	4
10	Техніка індивідуальної бесіди, дискусії Етико-психологічні основи взаєморозуміння	4	2	2

11	Особливості невербального спілкування	4	2	2
12	Психологія сімейних взаємовідносин	6	4	2
13	Проблеми пізнання та самопізнання в процесі спілкування	6	2	4
14	Самопізнання та пізнання особистості людини як передумова самовиховання. Сутність самовиховання	6	2	4
15	Самоосвіта як складова частина самовиховання.	4	2	2
16	Підсумкове заняття	2	1	1
	Разом	68	34	34

Тема 1. **Поняття про особистість**

Індивідуум, індивідуальність, особистість. Структура особистості та її підструктури, природжені якості психіки, психічні процеси і стани, набутий досвід та навички, соціальна спрямованість особистості.

Тема 2. **Спілкування як специфічна форма взаємодії людей**

Роль спілкування в духовному розвитку особистості. Поняття „спілкування”, його форми: анонімне, функціонально-рольове, неформальне. Основні функції спілкування: обмін інформацією, взаємодія, міжособистісне сприйняття. Поняття про вербальне і невербальне спілкування. Засоби спілкування.

Тема 3. **Психологічні аспекти спілкування**

Психологічні принципи сприйняття людини людиною у процесі спілкування. Позиції особистості. Види взаємодії. Урахування особистісних якостей у процесі спілкування.

Тема 4. **Особливості культури спілкування в сім'ї**

Вміння спостерігати, слухати, говорити як важливий компонент спілкування. Вплив соціальних і психологічних факторів на взаємне

сприйняття та оцінювання людини людиною. Стереотипи спілкування: взаєморозуміння, егоцентризм і еготизм у спілкуванні.

Тема 5. Стиль поведінки та манери людини у спілкуванні

Стилі спілкування: агресивний, невпевнений, впевнено-гідний, Типологія поведінки людини у спілкуванні: спільна творчість, дружні стосунки, загравання, залякування, дистанція. Поведінка людини в конфліктній ситуації: пристосування, компроміс, суперництво, уникнення, співробітництво. Поняття про синдром дискомунікації: почуття самотності в колі людей, комунікативна безпомічність, конфліктне спілкування, втомленість від спілкування, замикання в собі, обтяжливості спілкування. Захист людини від урбанізації, масової комунікації та інформаційного вибуху. Манери спілкування екстравербального та інтравербального характеру.

Тема 6. Роль і значення етикетних норм і правил у спілкуванні

Відмінність понять „етика” та „етикет”, „Золоте правило” моральності, Етикет – сукупність найбільш доцільних, глибоко осмислених норм і правил поведінки. Етикет як зовнішнє вираження моральності. Загальні правила етикету та їх винятки. Умовність етикетних норм і правил. Розходження між знаннями правил етикету та реальною поведінкою. Моральні норми спілкування: ввічливість, тактовність, делікатність, простота і скромність, чесність і правдивість, щирість і доброзичливість.

Найпоширеніші форми звернень та привітань – „Ти” і „Ви”. Поведінка в громадських місцях. Знайомство та представлення. Телефонна розмова. Культура спілкування у сім’ї. Поведінка в гостях і вдома.

Тема 7. Комунікабельність як психологічна готовність до міжособистісного сприйняття

Основні компоненти комунікативності: потреба у спілкуванні зі сторони особистості, високий емоційний тонус у процесі спілкування, стабільні комунікативні навички та вміння. Види потреб у спілкуванні:

потреба у безпеці, потреба у пізнанні, потреба в самовираженні, потреба в престижі, потреба у домінуванні, потреба у турботі про іншого. Емоційний компонент у спілкуванні. Мовні прийоми, що приховують справжні переживання партнерів: риторичні запитання, накази і заборони, претензії, похвала. Іронія і сарказм.

Тема 8. Поняття про характер. Вплив характеру людини на розвиток комунікативних навичок

Характер як сукупність біологічних та соціальних якостей особистості. Структура характеру. Характер і темперамент. Типологія рис характеру залежно від ставлення до інших людей, до самого себе, до трудової діяльності, до речей.

Вплив життєвих умов, сімейного виховання, навчально-виховного процесу, самовиховання на формування характеру. Особливості прояву темпераменту. Активізація потреби у спілкуванні. Вислуховування співрозмовника. Найбільш доцільні форми вираження емоцій. Внутрішнє відчуття прагнень і бажань співрозмовника.

Тема 9. Вміння слухати та говорити як необхідна умова міжособистісного спілкування. Техніка індивідуальної бесіди, дискусії.

Формування вміння слухати. Слухання і сприйняття. Навички слухання: уважність, розвиток пам'яті та асоціативного мислення; врівноважена реакція на висловлювання співрозмовника; пристосування швидкості свого мислення до темпу мовлення співрозмовника; повторення висловлювань співрозмовника; неквапливість з висновками.

Монолог, діалог, дискусія. Культура мови суб'єктів спілкування. Логіка мовлення, лексична структура мови: багатство словникового запасу і точність висловлювання. Мовний етикет і народні традиції. Правила мовного спілкування.

Тема 10. Етико-психологічні основи взаєморозуміння

Взаєморозуміння – основа гармонії людських стосунків. Спільність інтересів – необхідна передумова взаєморозуміння. Основні принципи

взаєморозуміння: щирість, доброзичливість, поблажливість, милосердність, довірливість, формування дружніх почуттів, симпатії, любові. Бар'єри взаєморозуміння. Поступливість та компроміс у взаєморозумінні.

Тема 11. Особливості невербального спілкування

Невербальне спілкування як підсвідома та спонтанна форма самовираження. Засоби невербального спілкування: міжособистісний простір, візуальний контакт, експресія, емпатія. Дистанції спілкування: інтимна, міжособистісна, офіційна, споглядальна. Пози спілкування. Візуальний контакт як важливий елемент у спілкуванні. Погляди співрозмовників: миттєвий, затриманий, настирливий, несвоєчасний, уважний, лицемірний, іронічний, багатообіцяючий, сором'язливий тощо. Експресія в невербальному спілкуванні. Вираження експресії через міміку, пантоміму, інтонацію голосу.

Поняття про „емпатію”. Емпатійне слухання, його основні компоненти: вміння чути, позитивна установка на співрозмовника, розвинута увага, пам'ять і увага.

Тема 12. Психологія сімейних взаємовідносин

Сучасна сім'я і її значення в соціальній, економічній і духовній сферах суспільства. Типи сімей. Цінність спілкування у підготовці до сімейного життя. Принципи щасливого подружнього життя. Розподіл обов'язків по домашньому господарству. Сімейні фінанси. Уявлення про взаємостосунки статей. Народна і наукова педагогіка про особливості спілкування в сім'ї.

Тема 13. Проблеми пізнання та самопізнання у процесі спілкування

Аналіз і оцінка поведінки співрозмовника. Роль самооцінки в процесі спілкування. Самооцінка як інструмент самопізнання та самовиховання. Основні форми самооцінки: адекватна, завищена, занижена. Самоповага як цілісне емоційно-ціннісне ставлення до себе. Основні фактори впливу на самооцінку: прийняття свого образу, компетентність, відчуття самоцінності, почуття „господаря своєї долі”.

Тема 14. Самовиховання особистості

Складові самовиховання: самопізнання, самоосвіта. Роль самовиховання у підготовці до сімейного життя. Вплив самовиховання на формування цінності спілкування. Емоції та почуття і їх виховання. Емоційно-вольове самовиховання. Психорегулюючі тренування як засіб самовиховання. Сутність процесу самоосвіти. Джерела самоосвіти. Бібліографічний пошук. Прийоми роботи з книгою. Створення сімейної бібліотеки.

Тема 15. Підсумкове заняття

Проведення підсумкових занять за участі батьків учнів. Демонстрація набутих знань, прийомів, навичок. Підбиття підсумків роботи.

„ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ”

(М. Рокич)

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і становить основу її ставлення до світогляду та ядро мотивації життєвої активності, базис життєвої концепції і „філософії життя”. Найбільш поширеною сьогодні є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича, побудована на прямому ранжуванні списку цінностей. М. Рокич розрізняє два класи цінностей:

Термінальні – переконання у тому, що конкретна кінцева мета індивідуального існування вартує того, щоб до неї прагнути.

Інструментальні – переконання у тому, що конкретний спосіб дій чи властивість особи є переважним у будь-якій ситуації.

Респонденту пропонується два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках він присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає у порядку значущості. Остання форма подання матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку подається набір термінальних, потім – набір інструментальних цінностей.

Інструкція. Зараз Вам буде поданий набір із 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх у порядку значущості для Вас як принципів, якими Ви керуєтесь у Вашому житті. Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і, вибравши ту, яка для Вас найбільш значуща, покладіть її на першому місці. Потім виберіть другу за значенням цінність і покладіть її після першої. Потім зробіть те саме з іншими картками. Найменш важлива для Вас цінність залишиться останньою і займе 18 місце.

Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо у процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свою відповідь, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати Вашу справжню позицію.

Стимульний матеріал

Список А (термінальні цінності):

- активне дієве життя (повнота та емоційна насиченість життя);
- життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
- здоров'я (фізичне і психічне);
- цікава робота;
- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного у природі і мистецтві);
- кохання (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- наявність добрих і вірних друзів;
- громадське визначення (повага оточуючих, групи, товаришів по роботі);
- пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне самовдосконалення);
- розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);
- свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства загалом);
- творчість (можливість творчої діяльності);
- упевненість в собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

- акуратність (цнотливість), уміння утримувати в порядку речі, порядок у справах;

- вихованість (добрі манери);

- високі запити (високі вимоги до життя і високий рівень домагань);

- життєрадісність (почуття гумору);

- виконавство (дисциплінованість);

- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);

- непримиренність до недоліків своїх та інших;

- освіченість (широта знань, висока загальна культура);

- відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримуватись слова);

- раціоналізм (уміння логічно мислити, приймати обдумані раціональні рішення);

- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

- сміливість у захисті своєї думки, своїх поглядів;

- тверда воля (уміння наполягати на своєму, не відступати перед труднощами);

- терплячість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки і хиби);

- широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);

- чесність (правдивість, щирість);

- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);

- чуйність (турботливість).

Для подолання вказаних недоліків і більш поглибленого проникнення у систему ціннісних орієнтацій можливі зміни інструкції, які дадуть додаткову діагностичну інформацію і дозволять зробити обґрунтованіші висновки. Так, після основної серії можна попросити піддослідного ранжувати картки, відповідаючи на такі питання:

- У якому порядку і якою мірою (у відсотках) реалізовані зазначені цінності у Вашому житті?

- Як би Ви розташували ці цінності, якщо б стали таким, яким мріяли?»

- Як, на Ваш погляд, це зробила б людина, досконала у всіх відношеннях?

- Як зробила б це, на Вашу думку, більшість людей?

- Як зробили б це Ви 5 чи 10 років тому?

- Як зробили б це Ви через 5 чи 10 років?

- Як би ранжували картки близькі для Вас люди?

Аналізуючи ієрархію цінностей, необхідно звернути увагу на їх групування респондентами у змістовні блоки за різними основами. Наприклад, виділяються конкретні та абстрактні цінності, цінності професійної самореалізації та особистого життя тощо. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоутвердження та цінності сприйняття інших тощо. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій.

5 правил для щасливого сімейного життя від психолога

Влади Березянської

[<http://lady.tochka.net/ua/52430>]

У дитинстві ми мріємо про прекрасне весілля і вічне кохання. Люди думають, що головне – це вийти заміж або одружитися, і потім, як у казці, ми будемо разом жити довго і щасливо. Але після весілля починається найцікавіше. Раптом, одного прекрасного дня ми прокидаємося в ліжку вже не з принцем, а з абсолютно незнайомою людиною, з якою нас нічого не пов'язує, крім дітей і, в кращому випадку, спільного майна. А чоловік раптом помічає, як його дружина перетворилася на сварливу жінку.

Чому так відбувається?

Добре тим, хто виріс у щасливих повноцінних сім'ях, у них є в уяві модель функціонування здорової і щасливої родини, де обидва партнери люблять, цінують і поважають один одного. Велика частина населення нашої країни не має уявлення, як необхідно вибудовувати відкриті відносини в парі, тому живемо, як навчили батьки. Значить, мовчимо, коли треба обговорити, накопичуємо образи і невдоволення один одним, а потім несподівано вибухаємо, як вулкан.

В Україні 2012 року було укладено 278 тис. шлюбів, а відсоток розлучень досяг 61%. Головна причина – непорозуміння подружжя. У цивільному шлюбі ще більше пар розлучаються, їх число досягає 95% (за даними Міністерства соціальної політики України).

Що робити?

Кожна сім'я унікальна, і створити один загальний рецепт щастя – неможливо! Однак є якась основа – загальні правила, які завжди актуальні для будь-якої пари або сім'ї. Давайте розглянемо, що це за правила і як їх необхідно застосовувати в житті!

Правило 1

Уникайте оцінки – фраз «Це зроблено правильно, а це – ні», «Ти хороший, чи ти – поганий». Таким чином, ми просто беремо і навішуємо на іншу людину ярлики. Не можна говорити «Ти завжди все робиш неправильно», тому що це не так. Хоча б одного разу в житті людина точно зробив щось правильно. А значить фраза «ти завжди неправий...» вже хибна.

Рекомендація: Коли у вас з партнером виникають розбіжності, просто будьте толерантними. І приберіть з вашої мови слова «завжди, все, ніколи, ніхто». Це узагальнення, які не конструктивні.

Правило 2

Коли ви розмовляєте з вашим партнером про відносини, вирішуєте спірні питання, не починайте свою промову/фразу зі слова «ти» – «Ти не так зі мною спілкуєшся», «Ти неправильно себе ведеш!», «Ти винен, що так сталося» і багато іншого. Замість цього починайте своє повідомлення, своє посилення партнеру зі слів «Я відчуваю ...».

Наприклад, якщо ви вважаєте, що партнер неправильно поводить себе, скажіть: «Я відчуваю печаль, що ми руйнуємо конфліктами наші відносини. Давай обговоримо, що ми можемо зробити, щоб допомогти один одному і жити в мирі та злагоді». Адже якщо починати фразу з «ти», то ви насамперед змушуєте вашого співрозмовника захищатися. І замість спокійної розмови у вас відбувається розмова-звинувачення.

Рекомендація: Використовуйте для висловлювання такий шаблон «Я відчуваю (почуття, які ви зараз маєте, наприклад сум, страх, образу, провину ...), тому що (вказіть конкретні дії іншої людини), і наступного разу мені б хотілося (озвучте ваше чітке побажання).

Приклад: Я відчуваю себе дуже злою, тому що ти запізнився на 3 години до вечері і не попередив мене, наступного разу мені б хотілося, щоб ти мене попереджав, коли затримуєшся більш ніж на 15 хвилин.

Правило 3

Треба бути відкритими, чесними і завжди говорити те, що ви думаєте. Але говорити правильно (описано в пункті 2). Наберіться сміливості і скажіть чесно, що вам подобається, а що ні.

Чому це важливо? Тому що ви довго можете жити в якомусь вигаданому світі і таке життя не буде приносити вам повноти відчуттів, стану щастя і гармонії.

Наприклад, вам, можливо, не подобається фарширований перець, у той час як ваша дружина буде його постійно готувати. Вона може вважати його своєю коронною стравою, секретний рецепт якої передала їй бабуся. І взагалі, ваша дружина все дитинство їла цей самий фарширований перець, і ця страва асоціюється у неї з рідними і близькими людьми! Замість того, щоб розповісти своїй половинці про те, що ви не любите фарширований перець, мовчки їсте його все життя і тихо ненавидите. У якийсь момент, коли у вас відбуваються якісь неприємності або ви просто розлючені, ви вивалюєте на дружину фразу: «Та ти постійно готуєш мені цей фарширований перець! Та я його терпіти не можу, ненавиджу!» У підсумку, ваша дружина ні в чому не винна, але сильно ображена. Адже була впевнена, що перець вам подобається, а ви все також засмучені, плюс ви їли не улюблену страву дуже довго.

Те ж саме стосується й інтимних стосунків. Якщо вам що-небудь не подобається у ваших сексуальних відносинах, не думайте, що воно саме по собі мине. Говоріть конкретно, що вам подобається і що б ви хотіли змінити/покращити.

Рекомендація: Будьте відвертими і вчіться відкритості. Знаю, що лячно, але треба ж колись починати.

Правило 4

«Я-ОК і ти-ОК» – це здорова життєва позиція. При цьому я беру участь в житті та вирішенні життєвих проблем. Я дію з метою досягнення бажаних

для мене результатів. Це одна єдина позиція, заснована на реальності (з книги «Життєві сценарії», Йен Стюарт, Венн Джойнс).

Що це означає? Це означає, що і в іншої людини можуть бути свої думки, бажання і мрії. І це нормально. У вас теж можуть бути свої думки, бажання і мрії, і це теж нормально. Навіть якщо ваші уявлення, думки, бажання і мрії абсолютно різні – це також абсолютно нормально!

Якщо у вашій парі назрівають суперечності, просто скажіть фразу: «Я – це я, ти – це ти. Я народжений в цей світ не для того, щоб відповідати твоїм очікуванням, а ти народжений в цей світ не для того, щоб відповідати моїм очікуванням. У кожного з нас своя дорога і те, що ми зустрілися – це прекрасно». Ці слова нагадають вам про те, що ви партнери, а не сіамські близнюки, які пов'язані одним тілом.

Рекомендація: Ваш партнер прийшов у ваше життя не тільки для того, щоб виконувати всі ваші бажання, у кожного з вас може бути час для себе.

Правило 5

Хваліть один одного! Що таке хвалити? Це вміти бачити і відзначати навіть найдрібніший вчинок людини. Чоловік сховався у магазин по продукти? Не просто скажіть «дякую», а похваліть його за те, який він молодець, що він допомагає вам і всіляко вас підтримує. Що завдяки тому, що він сховався в магазин, він подарував вам цілих 40 хвилин часу, упродовж яких ви зробили стільки своїх особистих справ! І що йому вдалося вибрати найкращі продукти, найспіліші овочі та фрукти, а у вас би так не вийшло.

Пам'ятайте про ці правила, для того, щоб жити довго і щасливо разом. Бережіть один одного і ваші відносини.

Причини негативного ставлення до себе і життя (за Девідом Бернсом)

Найбільш поширені причини негативного ставлення до себе і життя, які є "руйнівниками" емоційних відносин:

1. Мислення категоріями чорно-білих крайнощів.
2. Схильність до високого рівня узагальнень ("так відбувається завжди", "вічно ти чіпляєшся", "ніколи я цього не зможу").
3. Застосування негативного фільтра, концентрування на невдачах, помилках і вадах, постійна критика.
4. Применшення позитивних факторів, відкидання будь-якого позитиву.
5. Звичка робити поспішні висновки, негативно тлумачити події та явища на підставі "читання думок" ("він безумовно хотів цим сказати, що я ні до чого не придатна ...") і "негативного ясновидіння" ("напевно, з цього нічого не вийде і буде ще гірше").
6. Застосування методу "перевернутого телескопа": близьке і доступне применшується, а недосяжне і віддалене перебільшується.
7. Сприйняття світу виключно через емоції.
8. Зайве захоплення словами "я повинен" і "я повинна", які повністю витісняють "я хочу", "мені потрібно", "мені подобається".
9. Наліплювання "ярликів" як узагальнених оцінок власної або чужої поведінки, особистих якостей, здібностей тощо.
10. Звичка брати на себе провину за події та ситуації (особливо стосовно близьких людей), які є невідвладними.

Статеворольовий опитувальник Сандри Бем

Текст опитувальника «Я – людина ...»:

1. Вірю в себе.
2. Вмію поступатися.
3. Здатна допомогти.
4. Схильна захищати свої погляди.
5. Життєрадісна.
6. Похмура.
7. Незалежна.
8. Сором'язлива.
9. Совісна.
10. Атлетична.
11. Ніжна.
12. Театральна.
13. Напориста.
14. Ласа до лестощів.
15. Удачлива.
16. Сильна особистість.
17. Віддана.
18. Непередбачувана.
19. Сильна.
20. Жіночна.
21. Надійна.
22. Аналітична.
23. Вмію співчувати.
24. Ревнива.
25. Здатна до лідерства.
26. Піклуюся про людей.
27. Пряма, правдива.
28. Схильна до ризику.
29. Розумію інших.
30. Скритна.
31. Швидка у прийнятті рішень.
32. Співпереживаюча.
33. Щира.
34. Покладаюся лише на себе (самодостатня).
35. Здатна втішити.
36. Марнослава.
37. Владна.
38. Та, хто має тихий голос.
39. Приваблива.
40. Мужня.
41. Тепла, сердечна.
42. Поважна.
43. Та, котра має власну позицію.
44. М'яка.
45. Вмію дружити.
46. Агресивна.
47. Довірлива.
48. Малорезультативна.
49. Схильна вести за собою.
50. Інфантильна.
51. Адаптивна, пристосовуюся.
52. Індивідуаліст.

53. Та, котра не люблю лайок.
54. Не систематична.
55. Маю дух змагання.
56. Люблю дітей.
57. Тактична.
58. Амбітна, честолюбна.
59. Спокійна.
60. Традиційна, дотримуюся умовностей.

Ключ до обробки результатів опитувальника:

Маскулінність («так») – 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58.

Фемінність («так») – 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Фемінність = (сума балів за фемінності):

Маскулінність = (сума балів за маскулінності):

Основний індекс: $IS = (\text{Фемінність} - \text{Маскулінність}) \times 2,322$

Якщо IS від (-1) до (+1) андрогінність

IS менше (-1) ($IS > 1$) маскулінність

IS більше (+1) ($IS > 1$) фемінність

Якщо $IS < -2,025$ яскраво виражена маскулінність

$IS > + 2,025$ яскраво виражена фемінність

Опитувальник “Прислів'я”

(за С. В. Яшник)

Інструкція. Відмітьте, наскільки Ви погоджуєтесь із наведеними нижче судженням. Поставте плюс у графі, яка відповідає Вашій думці.

№	Судження	Повністю погоджуюсь	Ймовірно, погоджуюсь	Важко сказати	Ймовірно, не погоджуюсь	Зовсім не погоджуюсь
1	У доброї дружини – золоті руки					
2	Чоловік вези гуж, а дружина ший сорочки					
3	Чоловік – голова, а дружина – шия					
4	Не та господиня, яка говорить, а яка борщ варить					
5	За гарним чоловіком і жінка гарна					
6	Від поганої дружини постарієш, від гарної помолодієш					
7	Чоловік молоти пшеницю, а дружина – печи паляницю					
8	Злагода у сім'ї на дружині тримається					
9	Без чоловіка, що без голови, без дружини, що без розуму					
10	Бабина дорога – від печі до столу					

11	Не всяку правду чоловік дружині каже, а якщо й каже, то обманює					
12	Баба як кішка – завжди в хаті, а чоловік як собака – завжди на дворі					
13	Мужик тягне в один бік, а баба – в інший					
14	Нехай рідко дура, тільки б раніше вогонь роздула					
15	Якщо дружина верховодить, то чоловік по сусідам ходить					

Обробка результатів:

Опитувальник призначений для визначення ступеня схильності до традиційних уявлень про поділ гендерних ролей у сім'ї. Результати опитувальника можуть свідчити про гендерні установки досліджуваних. Опитувальник містить 15 тверджень, що стосуються подружніх стосунків. Десять тверджень відображають традиційні уявлення про розподіл ролей у родині. Це твердження 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 14. Твердження 6, 9, 11, 13, 15 – фонові, результати відповідей на ці твердження до обробки даних не входять. Кожному варіанту відповіді привласнюється відповідний бал: Повністю погоджуюсь – 5 балів. Ймовірно погоджуюсь – 4 бали. Важко сказати – 3 бали. Ймовірно не погоджуюсь – 2 бали. Зовсім не згодний – 1 бал. Чим більша сума балів, тим більшою мірою досліджуваному притаманні традиційні установки на розподіл ролей у сім'ї.

Методи психологічної діагностики

1. Опитувальник «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) (Ейдемільер Е. Г., Юстицькіс В.).
2. «Метод аутоідентифікації й ідентифікації за словесними характерологічними портретами» (Ейдемільер Е. Г.).
3. Опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) (Ейдемільер Е. Г., Юстицькіс В.).
4. Діагностична та психотерапевтична процедура «Наївна сімейна психологія» (НСП) (Ейдемільер Е. Г., Юстицькіс В.).
5. Тест «Вік. Стать. Роль» (ВСР) (Юстицькіс В., Ейдемільер Е. Г., Кудрявцева Т. В.).
7. Психотехнологія виявлення психологічних захистів у дітей (Микільська І. М.).
8. Метод серійних малюнків і розповідей для корекції внутрішнього світу дітей (Микільська І. М.).

МЕТОДИКА „ВЗАЄМОДІЯ БАТЬКИ-ДИТИНА”

(автор – І. М. Марковська)

ОПИС

Методика призначена для діагностики особливостей взаємодії батьків і дітей. Опитувальник дозволяє з'ясувати не тільки оцінку одного боку – батьків, але і бачення взаємодії з іншого боку – з позиції дітей.

Опитувальник „Взаємодія батьки-дитина” є „дзеркальним” і містить дві паралельних форми: для батьків і для дітей.

Текст опитувальника охоплює 10 шкал-критеріїв для оцінювання взаємодії батьків з дітьми. На кожну шкалу варіанта опитувальника для підлітків припадає рівна кількість питань, крім двох, які виділяє більшість дослідників, і які можуть вважатися базовими у батьківсько-дитячих взаєминах. Це шкали „автономія-контроль” і „відкидання-прийняття”, в них увійшло по 10 тверджень, а в інші шкали – по 5 тверджень.

Дорослий варіант опитувальника для батьків підлітків теж містить 60 питань і має аналогічну дитячому варіанту структуру.

Опитувальник пройшов перевірку на валідність і надійність.

При заповненні опитувальника батькам і дітям пропонується оцінити ступінь згоди з кожним твердженням за 5-бальною системою:

5 – безсумнівно, так (дуже сильна згода);

4 – загалом, так;

3 – і так, і ні;

2 – скоріше ні, ніж так;

1 – ні (абсолютна незгода)

М – оцінка матері

Б – оцінка батька

Реєстраційний бланк

	М	Б		М	Б		М	Б		М	Б			
1			13			25			37			49		
2			14			26			38			50		
3			15			27			39			51		
4			16			28			40			52		
5			17			29			41			53		
6			18			30			42			54		
7			19			31			43			55		
8			20			32			44			56		
9			21			33			45			57		
10			22			34			46			58		
11			23			35			47			59		
12			24			36			48			60		

ОБРОБКА

Усі форми опитувальника (дитяча та доросла) обробляються за подібною схемою. Підраховується загальна кількість балів по кожній шкалі, при цьому враховується, прями це чи зворотні твердження. Зворотні твердження переводяться у бали таким чином:

Відповіді	1	2	3	4	5
Бали	5	4	3	2	1

У бланку-ключі зворотні питання позначені зірочкою „*”.

Оскільки шкали 3 і 5 містять по 10 тверджень, а не по п'ять, як інші, то арифметична сума балів за цими шкалами ділиться на два. Сумарна оцінка проставляється в останньому стовпчику реєстраційного бланку. Кожен рядок бланка для відповідей належить одній шкалі (див. Ключ). Наприклад, до 1-ї

шкали належать твердження: 1, 13, 25, 37, 49; до 10-ї шкали: 12, 24, 36, 48, 60; до 3-ї шкали: 3, 4, 15, 16, 27, 28, 39, 40, 51, 52 і т.д.

Ключ

	Бали		Бали		Бали		Бали		Бали	Сума за шкалою №
1.		13.*		25.		37.		49.		1.
2.		14.*		26.		38.*		50.*		2.
3.	*	15.		27.		39.*		51.		3.
4.	*	16.		28.		40.		52.*		
5.		17.		29.		41.*		53.		4.
6.	*	18.*		30.		42.		54.		5.
7.	*	19.*		31.*		43.*		55.		
8.		20.		32.		44.		56.		6.
9.	*	21.		33.		45.		57.*		7.
10.	*	22.*		34.*		46.*		58.*		8.
11.		23.		35.		47.		59.		9.
12.		24.		36.		48.*		60.		10.

Шкали

1. Невимогливість – вимогливість.
2. М'якість – строгість.
3. Автономність – контроль.
4. Емоційна дистанція – близькість.
5. Заперечення – прийняття.
6. Відсутність співпраці – співробітництво.
7. Незгода – згода.
8. Непослідовність – послідовність.
9. Авторитетність батька.
10. Задоволеність відносинами з дитиною (з батьками).

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

В опитувальнику „Взаємодія батьки-дитина” (ВБД) для підлітків та їхніх батьків, представлені такі 10 шкал.

1 шкала: невимогливість – вимогливість батьків. Дані цієї шкали показують той рівень вимогливості батьків, який проявляється у взаємодії з дитиною. Чим вищі показники за цією шкалою, тим більш вимогливі батьки, тим більше очікують вони високого рівня відповідальності від дитини.

2 шкала: м'якість – суворість батьків. За результатами цієї шкали можна судити про суворість, строгість заходів, що застосовуються до дитини, про жорсткість правил, встановлюваних у взаєминах між батьками і дітьми, про ступінь примусу дітей до чого-небудь.

3 шкала: автономність – контроль стосовно до дитини. Чим вищі показники за цією шкалою, тим більше виражена контролююча поведінка стосовно дитини. Високий контроль може виявлятися в дріб'язковій опіці, нав'язливості, обмежуванні; низький контроль іноді призводить до повної автономії дитини, до вседозволеності, яка може бути наслідком або байдужого ставлення до дитини, або милування нею. Можливо також, що низький контроль пов'язаний з проявом довіри до дитини або прагненням батьків прищепити дитині самостійність.

4 шкала: емоційна дистанція – емоційна близькість дитини до батьків. Слід звернути спеціальну увагу, що ця шкала відображає уявлення батьків щодо близькості до них дитини. Таке трактування цієї шкали викликане дзеркальною формою опитувальника, за якою діти оцінюють свою близькість до батьків, своє бажання ділитися найпотаємнішим і важливим з ними. Порівнюючи дані батьків та дані дітей, можна судити про точність уявлень батьків, про переоцінку або недооцінку близькості до них дитини.

5 шкала: відкидання – прийняття дитини батьками. Ця шкала відображає базове ставлення батьків до дитини, прийняття або відкидання особистісних якостей і поведінкових проявів дитини. Прийняття дитини як особистості є важливою умовою її сприятливого розвитку, адекватної

самооцінки. Поведінка батьків може сприйматися дитиною як прийняття або відхилення.

6 шкала: відсутність співпраці – співробітництво. Наявність співробітництва між батьками і дітьми якнайкраще відбиває характер взаємодії. Співпраця є наслідком залученості дитини у взаємодію, визнання її прав і достоїнств. Вона відображає рівність і партнерство у відносинах батьків і дітей. Її відсутність може бути результатом порушених відносин, авторитарного, байдужого або поблажливого стилю виховання.

7 шкала: незгода – згода між дитиною та батьками. Ця шкала теж описує характер взаємодії між батьками і дитиною та відображає частоту і ступінь згоди між ними в різних життєвих ситуаціях. Використовуючи дві форми опитувальника: дитячу і дорослу, можна оцінити ступінь згоди не тільки за цією шкалою, а й за всіма іншими шкалами, оскільки розбіжності між ними теж дозволяють судити про відмінності у поглядах дитини і батьків на виховну ситуацію в сім'ї.

8 шкала: непослідовність – послідовність батьків. Послідовність батьків є важливим параметром взаємодії, у якому відображається, наскільки послідовні і постійні батьки в своїх вимогах, у своєму ставленні до дитини, в застосуванні покарань і заохочень і т. д. Непослідовність батьків може бути наслідком емоційної неврівноваженості, виховної невпевненості, що відкидає ставлення до дитини і т. п.

9 шкала: авторитетність батьків. Результати цієї шкали відбивають самооцінку батьків у сфері їх впливу на дитину, наскільки їхні думки, вчинки, дії є авторитетними для дитини, яка їхня сила впливу. Порівняння з даними дитини дають змогу судити про ступінь розбіжності оцінок батьківського авторитету. Коли діти дають високу оцінку авторитетності батька, то найчастіше це означає виражене позитивне ставлення до батьків загалом, тому показники за цією шкалою дуже важливі для діагностики позитивності-негативності ставлення дитини до батьків, як і показники за наступною – 10-ю шкалою.

10 шкала: задоволеність взаєминами дитини з батьками. За даними десятої шкали можна судити про загальний ступінь задоволеності стосунками між батьками і дітьми, – як з того, так і з іншого боку. Низький ступінь задоволеності може свідчити про порушення в структурі батьківсько-дитячих взаємин, можливі конфлікти або про стурбованість сформованою сімейною ситуацією.

У варіанті опитувальника для батьків підлітків замість шкал „незгода – згода” і „авторитетність батьків” (7 і 9 шкали) були введені дві нові шкали:

7 шкала: „тривожність за дитину”

9 шкала: „виховна конфронтація в сім'ї”

Багато авторів звертають увагу на батьківську тривожність за дитину як на важливий фактор для розуміння виникнення невротичних реакцій у дітей. Заміна 7 і 9 шкал викликана відсутністю паралельної форми для дітей, позаяк в цьому віці дітям достатньо важко відповідати на питання, пов'язані з їхнім ставленням до батьків, а без порівняння з дитячими даними шкали згоди і авторитетності втрачають свою діагностичну цінність.

ІНСТРУКЦІЯ. Визначте ступінь згоди з такими твердженнями за 5-бальною системою. Оцініть твердження окремо для кожного з батьків в бланку відповідей: під літерою М – для матері, під буквою Б – для батька.

Текст опитувальника

Варіант для батьків підлітків

1. Якщо вже я чогось вимагаю від нього (неї), то обов'язково доб'юся цього.
2. Я завжди караю його (її) за погані вчинки.
3. Він (вона) рідко говорить мені, куди йде і коли повернеться.
4. Я вважаю його (її) цілком самостійною людиною.
5. Син (дочка) може розповісти мені про все, що з ним (з нею) відбувається.
6. Думаю, що він (вона) нічого не досягне в житті.
7. Я говорю йому (їй) частіше про його (її) недоліки, ніж про достоїнства.

8. Часто доручаю йому (їй) важливі і важкі справи.
9. Нам важко досягти взаємної згоди.
10. Буває, що дозволяю йому (їй) те, що ще вчора забороняв(ла).
11. Син (дочка) завжди враховує мою точку зору.
12. Я б хотів(ла), щоб він (вона) ставився(лась) до своїх дітей так само, як я до нього (до неї).
13. Він (вона) рідко робить з першого разу те, про що я прошу.
14. Я його (її) дуже рідко лаю.
15. Я намагаюся контролювати всі його (її) дії та вчинки.
16. Вважаю, що для нього (неї) головне – це слухатися мене.
17. Якщо у нього (неї) трапляється нещастя, насамперед він (вона) ділиться зі мною.
18. Я не поділяю його (її) захоплень.
19. Я не вважаю його (її) таким розумним і здатним, як мені хотілося б.
20. Можу визнати свою неправоту і вибачитися перед ним (нею).
21. Я часто йду у нього (неї) на поводу.
22. Мені важко буває передбачити свою поведінку стосовно нього (неї).
23. Думаю, що я для нього (неї) авторитетна людина.
24. Мені подобаються наші з нею (ним) відносини.
25. Вдома у нього (неї) більше обов'язків, ніж у більшості його (її) друзів.
26. Доводиться застосовувати до нього (неї) фізичні покарання.
27. Йому (їй) доводиться чинити так, як я кажу, навіть якщо він (вона) не хоче.
28. Думаю, я краще знаю, що йому (їй) потрібно.
29. Я завжди співчуваю своїй дитині.
30. Мені здається, я його (її) розумію.
31. Я хотів(ла) би в ньому (ній) багато чого змінити.
32. При прийнятті сімейних рішень завжди враховую його (її) думку.
33. Я завжди погоджуюся з його (її) ідеями і пропозиціями.
34. Моя поведінка часто буває для нього (неї) несподіваною.
35. Я є для нього (неї) еталоном і прикладом у всьому.
36. Вважаю, що загалом правильно виховую свого сина (дочку).
37. Я висуваю до нього (неї) багато вимог.
38. За характером я м'яка людина.
39. Я дозволяю йому (їй) повертатися додому, коли він (вона) хоче.
40. Я прагну захистити його (її) від труднощів і життя.
41. Я не допускаю, щоб він (вона) помічав(ла) мої слабкості й недоліки.
42. Мені подобається його (її) характер.

43. Я часто критикую його (її) за дрібниці.
44. Завжди охоче його (її) вислуховую.
45. Ми розходимося з ним (нею) у дуже багатьох питаннях.
46. Я караю його (її) за такі вчинки, які здійснюю сама.
47. Він (вона) поділяє більшість моїх поглядів.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з нею (ним).
49. Мені доводиться змушувати його (її) робити те, що він (вона) не хоче.
50. Я вибачаю йому (їй) те, за що інші покарали б.
51. Мені хотілося б знати про нього (про неї) все: про що він (вона) думає, як ставиться до своїх друзів і т. д.
52. Він (вона) не радиться зі мною, з ким йому (їй) дружити.
53. Думаю, що для нього (неї) я найближча людина.
54. Я схвалюю його (її) поведінку.
55. Я часто виявляю своє невдоволення ним (нею).
56. Приймаю участь у справах, які придумує він (вона).
57. Ми по-різному уявляємо з ним (нею) його (її) майбутнє життя.
58. Буває, що дорікаю і хвалю його (її), по суті, за одне і те ж.
59. Думаю, йому (їй) хотілося би бути схожим(ою) на мене.
60. Я хочу, щоб він (вона) завжди ставився(лась) до мене так само, як зараз.

Варіант для підлітків

1. Якщо вже він (вона) чогось вимагає від мене, то обов'язково доб'ється цього.
2. Він (вона) завжди карає мене за мої погані вчинки.
3. Я рідко говорю йому (їй), куди іду і коли повернуся.
4. Він (вона) вважає мене цілком самостійною людиною.
5. Можу розповісти йому (їй) про все, що зі мною відбувається.
6. Він (вона) думає, що я нічого не досягну в житті.
7. Він (вона) частіше помічає в мені недоліки, ніж достоїнства.
8. Він (вона) часто доручає мені важливі і важкі справи.
9. Нам важко досягти взаємної згоди.
10. Іноді він (вона) може дозволити те, що ще вчора забороняв(ла).
11. Я завжди враховую його (її) точку зору.
12. Я б хотів(ла), щоб мої майбутні діти ставилися до мене так само, як я до нього (до неї).
13. Я рідко роблю з першого разу те, про що він (вона) мене просить.

14. Він (вона) мене рідко сварить.
15. Він (вона) намагається контролювати всі мої дії і вчинки.
16. Вважає, що головне - це слухатися його (її).
17. Якщо у мене трапляється нещастя, в першу чергу я ділюся з ним (з нею).
18. Він (вона) не поділяє моїх захоплень.
19. Він (вона) не вважає мене таким розумним і здатним, як йому (їй) хотілося б.
20. Він (вона) може визнати свою неправоту і вибачитися переді мною.
21. Він (вона) часто йде у мене на поводу.
22. Ніколи не скажеш напевно, як він (вона) поставиться до моїх слів.
23. Можу сказати, що він (вона) для мене авторитетна людина.
24. Мені подобаються наші з нею (з ним) відносини.
25. Удома він (вона) дає мені більше обов'язків, ніж в сім'ях більшості моїх друзів.
26. Буває, що застосовує до мене фізичні покарання.
27. Навіть якщо я не хочу, мені доводиться чинити так, як бажає він (вона).
28. Вважає, що він (вона) краще знає, що мені потрібно.
29. Він (вона) завжди мені співчуває.
30. Мені здається він (вона) мене розуміє.
31. Він (вона) хотів(ла) б у мені багато чого змінити.
32. При прийнятті сімейних рішень він (вона) завжди враховує мою думку.
33. Він (вона) завжди погоджується з моїми ідеями і пропозиціями.
34. Ніколи не знаєш, що від нього (неї) очікувати.
35. Він (вона) є для мене еталоном і прикладом у всьому.
36. Я вважаю, що він (вона) правильно виховує мене.
37. Він (вона) висуває до мене багато вимог.
38. За характером він (вона) м'яка людина.
39. Зазвичай він (вона) мені дозволяє повертатися додому, коли я захочу.
40. Він (вона) прагне відгородити мене від труднощів і життя.
41. Він (вона) не допускає, щоб я помічав його (її) слабкості і недоліки.
42. Я відчуваю, що йому (їй) подобається мій характер.
43. Він (вона) часто критикує мене за дрібниці.
44. Він (вона) завжди з готовністю мене вислуховує.
45. Ми розходимося з ним (з нею) у дуже багатьох питаннях.
46. Він (вона) карає мене за такі вчинки, які здійснює сам(а).

47. Я поділяю більшість його (її) поглядів.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з ним (з нею).
49. Він (вона) часто змушує мене робити те, що мені не хочеться.
50. Прощає мені те, за що інші покарали б.
51. Він (вона) хоче знати про мене все: про що я думаю, як ставлюся до своїх друзів і т.п.
52. Я не раджуся з ним (з нею), з ким мені дружити.
53. Можу сказати, що він (вона) – найближча мені людина.
54. Він (вона) весь час висловлює невдоволення мною.
55. Думаю, він (вона) схвалює мою поведінку.
56. Він (вона) бере участь у справах, які придумую я.
57. Ми по-різному з ним (з нею) уявляємо моє майбутнє життя.
58. Однакові мої вчинки можуть викликати у нього (неї) то дорікання, то похвалу.
59. Мені хотілося б бути схожим на нього (неї).
60. Я хочу, щоб він (вона) завжди ставився(лась) до мене так само, як зараз.

Програма спільного тренінгу „Взаємодія батьків і підлітків”

Мета: сприяння встановленню і розвитку гармонійних взаємин батьків і підлітків.

Завдання:

- налагодження позитивної взаємодії;
- набуття вмінь і навичок керування своїми емоціями.

Заняття 1. Знайомство

Мета: знайомство груп батьків і дітей, опис батьків „очима” дітей, визначення „вузьких” зон взаємодії батьків з дітьми, створення ситуацій взаємодії та співпраці.

Зміст заняття

1. Знайомство. Заняття можна почати з того, що запитати всіх: „Хто тут зібрався?” Нехай діти і дорослі придумують якомога більше варіантів (люди, друзі, знайомі, мами і діти, земляни і т. д.). Тоді ведучий просить кожного по черзі назвати своє ім'я та розповісти про свою маму (тата), для того щоб вгадати за описом, хто з тих, що сидять у колі людей – його батьки. При цьому ведучий ставить різні питання: „Яка твоя мама?”, „Що вона любить робити?”, „Що їй подобається?”, „Що їй не подобається?” тощо. Потім батьки називають своє ім'я та ім'я присутньої дитини, називаючи, що дитина найбільше любить. Тренеру необхідно ще раз повторити всі імена, щоб учасники запам'ятали їх.

2. Гра „Хто з'їв цукерку”. Завдання гри – виявити найбільш „підозрілих” особистостей в групі. Ведучий просить усіх учасників заплющити очі і скласти долоні „човником”, потім він проходить і вкладає в долоні трьох-чотирьох учасників дрібні цукерки. Після того як їх поклали в долоньки, гравцям треба швидко засунути їх за щоку і поводитися так, щоб інші не помітили „солодкий” вираз обличчя. Коли за командою тренера всі

розплющати очі, кожен може висловити не більше трьох підозр стосовно інших учасників. Ведучий після опитування визначає найбільш підозрювану групою дітей і дорослих.

Така гра добре зближує учасників і сприяє розвитку комунікацій в групі.

3. Гра „Вгадай, чії руки”. Хто це на дотик? Ці ігри проводяться із зав'язаними очима. Спочатку діти на дотик визначають, хто ким є, намагаючись вгадати ім'я. Потім батьки знаходять із заплющеними (зав'язаними очима) руки своєї дитини. Для батьків та дітей це може бути дуже значуща ситуація (чи знайде мама свою дитину?).

4. Спільне малювання. Батькам і дітям дається завдання виконати малюнок однією ручкою (олівцем або фломастером), але при цьому їм не можна домовлятися і взагалі говорити один з одним.

Після того як усі закінчили, кожна пара представляє свій твір, ведучий пропонує дитині розповісти, як був намальований цей малюнок, хто був ініціатором втілених ідей, як відбувалася промальовування тих чи інших деталей.

5. Вправа „Опис картинок за Роршахом”. Ідея проведення цієї частини заняття взята з Спільного тесту Роршаха. Кожна пара – дитина і мама (тато) – по черзі отримують одну з 10 картинок із зображеннями плям Роршаха. Їм пропонується спочатку назвати якомога більше ідей про те, на що це схоже, а потім прийти до однієї назви. Після того як кожна пара мала можливість пофантазувати, всі інші можуть дати свої варіанти відповідей, оскільки дітям дуже хочеться сказати, що вони бачать. Ця робота не тільки сприяє розвитку спільної уяви мами/тата і дитини, але і служить гарним діагностичним засобом сфери батьківсько-дитячої взаємодії. Якщо в групі є другий психолог, то можна розділити групу на дві підгрупи, у кожній з яких проводити роботу з картками. Потім ведучий повідомляє придумані назви плям (такий варіант проведення кращий, тому що скорочує час і сприяє меншому стомленню дітей).

6. Ігри

„Зобрази тварин”. Ця гра проводиться як підготовча до другої гри. Тренер називає певних тварин і просить учасників зобразити, як вони виглядають.

„Знайди собі пару серед тварин”. Ведучий роздає заздалегідь приготовлені аркуші з написаними на них назвами тварин кожному учаснику. Оскільки всі назви парні, кожен може знайти собі пару після команди ведучого. Після того як діти знайшли собі „свою” тварину, ведучий запитує: „Хто ви?” На цьому спільне заняття закінчується.

7. Ритуал прощання

Учасники стають у коло і кладуть руки на талію один одному. Вони привітно дивляться один на одного й говорять: „Дякую, до побачення”.

Заняття 2. Образа

Мета: позбутися образ між батьками та підлітками, які порушують взаємини; навчитися, як справлятися з образою, як покращити поганий настрій; створення позитивного емоційного фону між батьками та дітьми.

1. Ритуал вітання

Стати в коло. Покласти руки один одному на талію. Привітно подивитися один на одного і привітатися.

2. Психогімнастична вправа. Учасники кидають один одному м'яч, називаючи при цьому якийсь стан або почуття, а піймавши кинутий м'яч, називають антонім до нього – протилежний стан або почуття.

3. Вправа „Дитячі образи”

- Згадайте випадок з дитинства, коли ви відчули сильний образ. Згадайте свої переживання і намалюйте або опишіть їх – у будь-який (конкретній чи абстрактній) формі. Як ви зараз ставитеся до цієї образи (намалюйте або опишіть)?

Усі, хто бажає, розповідають про те, що вони згадали, і показують малюнки (зачитують опис) „тоді” і „зараз”.

Обговорення

- Що таке образа?
- Як довго зберігаються образи?
- Справедливі і несправедливі образи і т. д.

4. Вправа „Ображена людина”

Діти мають завершити речення: „Я ображаюся, коли мама /тато ... Було б добре, якби вона /він ...”, батьки завершують речення: „Я ображаюся, коли моя дочка /мій син ... Було б добре, якби вона /він ...”.

По завершенні речення зачитують вголос і проводять обговорення:

Кожен має висловитися, чому він робить те, що викликає образу у дитини /батьків. Чи погоджується він із наданою пропозицією для уникання подальших образ з цього приводу.

5. Гра „Знайти пару”

Учасники розходяться і з заплющеними очима пересуваються по кімнаті. Необхідно не кажучи ні слова знайти свого партнера (дитину чи маму/тата). Учасники доторкаються один до одного, намагаючись відшукати свого партнера. Коли вважають, що знайшли його, розплющують очі і перевіряють це.

6. Вправа „Скарбничка образ”

Учасникам пропонується намалювати „скарбничку” і помістити у неї всі образи від батьків /дітей, які вони пережили до сьогоднішнього дня. Після цього проводиться обговорення: що робити з цією скарбничкою.

Психолог говорить про безплідність накопичення образ, про жаль до самого себе як одну із поганих звичок. Усі вирішують, що можна зробити зі скарбничкою. Психолог підтримує пропозицію розірвати її і пропонує дійсно зробити це.

Обговорення

- Що робити з „поточними” образами?

Ще раз підкреслюється, що вміння висловити образу, досаду дуже важливо для самого себе. Реванш, помста не вирішують проблему.

Підтримуються пропозиції типу: записувати образу, а потім рвати записку, подумки відправляти образу в небо (або пускати за вітром, водою), стежачи, як у міру віддалення вона стає все меншою і меншою.

- Прощення образи.

7. Вправа „Відро для сміття”

Психолог показує ілюстрацію, на якій зображено відро для сміття, і просить дітей пояснити, що, на їхню думку, символізує відро для сміття.

На аркуші паперу кожен з учасників має написати або схематично зобразити те, що на його думку, погіршує взаємини між ним і дитиною/батьками. Писати можна відверто, оскільки зачитуватися написане не буде.

Психолог пропонує уявити учасникам, як усі зроблені ними записи та зображення вони викидають у відро для сміття. Потім пропонує ці аркуші із зазначеними перешкодами не уявно, а реально викинути у металеву ємкість та підпалити.

Обговорення

Що відчували після спалення названих перешкод у взаєминах.

8. Психогімнастична вправа. Діти стають у коло спинами до центру (внутрішнє коло), а їхні батьки стають обличчям до них (зовнішнє коло). Потім кожне з кіл починає рухатися вправо, опиняючись напроти іншої людини. При цьому учасники мають усміхнутися один одному і потиснути руки. Коли коло обернеться таким чином, що мама /тато утворить пару зі своєю дитиною – вони обіймаються і говорять „Все так добре. Я люблю тебе!”

9. Ритуал прощання

Заняття 3. Взаємодопомога

Мета: пошук засобів зближення батьків і підлітків; зміцнення позитивного мікроклімату в сім'ї.

1. Ритуал вітання

2. Вправа „Друкарська машинка”

– Уявімо собі, що всі ми – велика друкарська машинка. Кожен з нас – букви на клавіатурі (трохи пізніше ми розподілимо букви, кожному дістанеться по три літери). Наша машинка може друкувати різні слова і робить це так: я говорю слово, наприклад „поїзд”, і тоді той, кому дістанеться буква „п”, ляскає в долоні, потім ми всі разом плескаємо в долоні, потім ляскає в долоні той, у кого буква „о”, і знову загальний плескіт і т. д. (Тренер розподіляє букви.) Якщо наша машинка зробить помилку, то ми будемо друкувати слово з самого початку.

3. Вправа „Доброта”

– У кожному з нас тією чи іншою мірою розвинене почуття доброти, добре ставлення до людей. Зараз ми будемо говорити добрі слова про інших людей. Що ви можете сказати доброго і хорошого про своїх близьких, рідних? У вас є 5 хвилин для того, щоб підготуватися до розповіді. Дитина розповідає про маму/тата, а мама/тата про дитину. Ваша розповідь має бути дуже короткою і по суті, при цьому треба підкреслити, що саме ви цінуєте в тому, про кого розповідаєте.

4. Гра „Розмова через скло”

Вправа виконується в парах (мама/тата – дитина). Завдання учасників – домовитися про що-небудь за допомогою жестів.

Під час обговорення аналізуються за підсумками гри способи передачі необхідної інформації, прийоми залучення уваги співрозмовника, а також фактори, що заважають розумінню невербальної мови.

5. Вправа „40 слів”

Сім’ї діляться на 2 групи. Кожна група складає з принесених вирізаних слів текст, який би містив всі наявні слова. По закінченні кожна група читає свій текст.

- У кого вийшло найбільш змістовно і цікаво?
- Що в цьому допомогло?

- Як було організовано спільну роботу групи?
- Які труднощі виникли під час роботи? Чому?

6. Рольова гра. Учасники діляться на 3 групи, кожній пропонується зіграти один з варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Ситуація: дитина просить Вас завести собаку, присягаючись виконувати свої обов'язки по дому, вчасно повертатися додому та гуляти з нею у будь-яку погоду. Ви:

- а) намагаєтесь протестувати, розуміючи, що всі турботи про цуценя ляжуть на Ваші плечі, але все одно ідете вибирати „нового члена” сім'ї;
- б) поміркувавши, обіцяєте купити цуценя після певного часу, якщо дитина буде виконувати всі свої обіцянки;
- в) Ви не можете просто сказати „ні”, тому намагаєтесь пояснити, як важко утримувати собаку у квартирі.

Обговорення. Який варіант вирішення є найкращим для підтримання гармонійних взаємин і уникнення образ та конфліктів.

7. Психогімнастична вправа

8. Ритуал прощання

Заняття 4. Сімейні заповіді

Мета: обговорення сімейних заповідей, отримання зворотного зв'язку від учасників тренінгу.

Зміст заняття

1. Психогімнастична вправа

Учасники по черзі дарують подарунок своєму сусідові зліва, але роблять це невербально, тобто без слів. Після завершення кола кожен говорить, який подарунок він отримав.

2. Вправа „Фантазія”

Учасникам пропонується уявити себе в ролі чарівника.

– Що Ви зміните, що нового створите, щоб зробити стосунки у вашій сім'ї більш гармонійними?

Обговорення:

– Які з пропозицій є найбільш реальними, а які нездійсненними?

Чому?

3. Вправа „Сімейні заповіді”.

Учасникам групи пропонується написати список сімейних заповідей (звичаїв, правил, заборон, звичок, установок, поглядів, яких дотримуються всі члени сім'ї). Потім відбувається взаємообмін написаним у колі. Як показує досвід, батькам цікаво знати, яке сімейне життя інших людей. Це дозволяє порівняти свої уявлення про неї з уявленнями інших. Ведучий може запитати: „Які заповіді вас задовольняють, а які – ні?”.

4. Вправа „Сімейний портрет”

Кожен учасник на окремому аркуші малює свій сімейний автопортрет: себе і свою сім'ю – у будь-якій художній манері (реалістичній, символічній, абстракціоністській тощо). Аркуші не підписуються і не показуються іншим учасникам. Після того як усі намалювали і здали свої малюнки ведучому, він організовує з усіх учасників „експертну комісію”, яка визначає авторів малюнка. Кожен „експерт” отримує малюнок невідомого художника, і його завдання полягає в тому, щоб здогадатися, чиєму перу належить „полотно”, і обґрунтувати свої припущення. Виявляється, що малювання сім'ї для дорослих людей настільки ж захопливе, як і для багатьох дітей.

ОРІЄНТОВНИЙ СЦЕНАРІЙ БАТЬКІВСЬКИХ ЗБОРІВ

«Як правильно виховувати дитину?»

Завдання зборів: допомогти батькам у доборі методів і засобів виховання власних дітей; сприяти формуванню культури спілкування батьків і дітей; тренувати комунікативні навички батьків.

Форма проведення: круглий стіл.

Питання для обговорення: як слід вибудовувати взаємини з підростаючими дітьми; як слід розмовляти з підлітками; чого необхідно уникати у спілкуванні з власними дітьми.

Підготовча робота: анкетування учнів і батьків, підготовка ситуацій для обговорення, розробка пам'яток для батьків.

Анкетування учнів

- Мої батьки – це _____
- Мій батько – це _____
- Моя мама – це _____
- Мої батьки мене _____
- Я хочу, аби мої батьки _____
- Я сподіваюсь, що мої батьки _____
- Мені приємно, коли мої батьки _____
- Я радію, коли мої батьки _____
- Я боюся, коли мої батьки _____
- Найщасливіший день у нашій сім'ї тоді, коли _____
- Найнещасливіший день у нашій сім'ї тоді, коли _____

Анкетування батьків

Батькам пропонується заповнити вдома анкету:

- ✓ Чи вважаєте Ви себе гарним батьком/матір'ю?
- ✓ У чому це виявляється?
- ✓ Чи вмієте Ви вибачати свою дитину?

- ✓ Чи вважаєте Ви за необхідне вести довірчі бесіди зі своєю дитиною?
- ✓ Які методи покарання Ви застосовуєте щодо своєї дитини?
- ✓ Якою Ви бачите свою дитину в майбутньому?
- ✓ Чи знаєте Ви, як до Вашої дитини ставляться однокласники?

Хід зборів

Вступне слово класного керівника. Шановні батьки! Сьогоднішню зустріч розпочну відомим висловом: "Щастя – це коли тебе розуміють". Дійсно, як важливо для кожного, аби люди, які поруч, розуміли його. Розуміли слово, жест, міміку, погляди. На жаль, у реальному житті це відбувається не завжди. Дорослим некомфортно, якщо їх не розуміють, а як почуваються в такій ситуації діти-підлітки? Багато труднощів сімейного життя прямо пов'язані з нерозумінням, з невмінням батьків увійти у світ речей та взаємин підлітка, у світ отроцтва.

Усі батьки хочуть, аби через роки дитина дякувала їм за те, що вони, батьки, є на цій землі. Але як дочекатися таких слів, як зробити так, щоб дитина хотіла завжди бачити батьків поруч у будь-якому віці, у будь-якому стані. Як зробити так, аби рідна сім'я не обтяжувала дитину, не була для неї "дамокловим мечем", який знищує радість від перебування у рідній домівці.

Слід постійно замислюватись, наскільки Ви відбулись як батьки, що треба зробити, аби професія бути батьками приносила радість і дорослим, і дітям.

Обговорення результатів анкетування дітей і батьків

Класний керівник або шкільний психолог доводить до відома присутніх результати попередньо проведеного анкетування. Не називаючи прізвищ, у тактовній формі, педагоги наголошують на тих проблемах, які були порушені під час анкетування дітей, аби батьки могли виробити власну думку з кожного питання і надати переконливу аргументацію.

Особливу увагу слід привернути до анкет, в яких на схожі питання діти і батьки дають різні відповіді, що засвідчує наявність проблем у взаєминах дорослих і дітей, сімейному вихованні.

Більше уваги слід приділити тим анкетам, в яких і діти і батьки одноставні у своєму позитивному баченні взаєностосунків у родині.

Далі класний керівник пропонує батькам перейти до аналізу та обговорення ситуацій, розроблених спеціально до теми батьківських зборів, які б дозволили батькам перевірити власні стратегію і тактику сімейного виховання.

Батьки ознайомлюються із запропонованими ситуаціями, обговорюють їх по черзі, надають свої можливі варіанти вирішення.

Ситуації для обговорення

1. Ваша донька просить дозволити їй відвідати вечірку, яка має відбутись за містом, на дачі у кращої подруги. У вечірці, крім однолітків Вашої доньки, візьмуть участь молоді люди більш старшого віку. Як Ви до цього поставитесь?

2. Вас повідомили, що Вашу дитину спіймали на дрібній крадіжці у школі і вимагають, аби Ви якнайшвидше з'явилися для пояснень. Якою буде Ваша реакція?

3. Зовсім випадково Ви дізнаєтесь, що Ваша дитина курить. Ви вимагаєте чесного зізнання, але вона все заперечує і стверджує, що курять її друзі, тому від неї тхне тютюном. Якими будуть Ваші дії?

4. Ви багато працюєте, вертаєтесь додому запізно, дуже втомлюєтесь, тому у вихідний день звертайтесь до дитини по допомогу у хатніх справах. Підліток знаходить мільйон відмовок, але при цьому спілкується з друзями по мобільнику, дивиться телевізор, а щойно Ви починаєте йому дорікати, іде до себе, вмикає комп'ютер і ні на що не реагує. Що Ви зробите у такій ситуації?

5. Дитина зовсім втратила інтерес до навчальної діяльності, дивиться в нікуди, зачинається у себе, безпричинно плаче, відмовляється відвідувати шкільні заняття. На неї скаржаться вчителі, вони теж помічають негативні зміни у поведінці дитини. Як Ви вчините?

Після обговорення ситуацій класний керівник пропонує організувати індивідуальні консультації для батьків, чиї виступи і думки викликали певну тривогу.

Підбиття підсумків батьківських зборів

Насамкінець класний керівник пропонує присутнім ознайомитись із пам'ятками для батьків та проаналізувати їхній зміст. Якщо виникає потреба, батьки можуть поставити питання щодо тих пунктів пам'яток, щодо яких у них з'явилися запитання.

Класний керівник звертається до батьків із проханнями проаналізувати вдома ті моменти зборів, які викликали в них найбільше емоцій, сумнівів, питань.

Батьки беруть пам'ятки додому і, якщо виникне потреба, звернуться до класного керівника по індивідуальну консультацію.

Класний керівник дякує батькам за активну участь у зборах і запрошує їх на наступні.

Пам'ятки для батьків

Шановні батьки! Для того, аби розвинути в собі вміння бути гарними батьками, необхідно цього дуже прагнути і любити свою дитину вже за те, що вона у вас є.

Пам'ятка 1

- ❖ Аби Ваша дитина виросла здоровою, щасливою, впевненою в собі людиною, час від часу запитуйте себе: чи завжди те, чого я хочу для своєї дитини, дійсно добре для неї?
- ❖ Намагайтесь бути максимально відвертими із дитиною з усіх проблем сучасного і майбутнього. Не малюйте їй райдужних перспектив, оскільки вони можуть не виправдатись.
- ❖ Пам'ятайте! Дитина має знати і розуміти, чого Ви від неї хочете і вимагаєте у кожній конкретній ситуації.

- ❖ Розкажіть про себе, своє дитинство, отрочство, юність, свої бажання, прагнення, інтереси, плани і вчинки; про те, що відбулось і що не здійснилось.
- ❖ Говоріть про себе правду, не зображуйте минуле лише в рожевих барвах.
- ❖ Давайте своїй дитині зрозуміти, що вона Вам необхідна, що вона не тягар, не зайві клопоти, а велика радість, попри всі матеріальні та моральні негаразди, які наявні у Вашому житті.
- ❖ Розвивайте у дитини відповідальність за її справи і вчинки, вчіть її ніколи не перекладати відповідальність на інших.

Пам'ятка 2

- ❖ Ніколи не забувайте, що своїй дитині потрібно довіряти.
- ❖ Уміло і тактовно перевіряйте свою до неї довіру.
- ❖ Культивуйте довірчі бесіди та розмови з дитиною.
- ❖ Вчіть дитину жити за правилами і законами людського співжиття, демонструючи власний приклад.
- ❖ Якщо дитина вчиняє погано, шукайте причину в собі, у ній, але ніколи в інших людях.
- ❖ Жоден промах Вашої дитини не замовчуйте. Намагайтесь спільно аналізувати ситуацію, що склалась, і робити правильні висновки!
- ❖ Не малюйте у своїй уяві трагедії та катастрофи, які можуть трапитись, якщо дитина вчинить негоже.
- ❖ Вмійте прощати і просити вибачення у своєї дитини!

ОРІЄНТОВНІ ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ З БАТЬКАМИ ЩОДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ ГУМАННИХ ВЗАЄМИН У РОДИНІ

Тема: ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У ПІДЛІТКА

ПИТАННЯ ДЛЯ ВИСВІТЛЕННЯ. Особливості виховання самостійності в підлітковому віці. Методи виховання самостійності в підлітків у сім'ї (самоаналіз, самоконтроль, самоспостереження, самопереконання, орієнтація на ідеал). Форми і методи самовиховання. Участь підлітка у добродійній діяльності як передумова самовиховання. Потреба підлітків у самореалізації, форми її виявлення. Самокритика, самопереконання: особливості їх застосування у підлітковому віці. Формування "образу Я" у підлітка. Залежність рішень дитини від самооцінки, а самооцінки – здебільшого від виховання в сім'ї. Приймати рішення означає: 1) визначити завдання; 2) обрати найкращий із варіантів його вирішення; 3) оцінити наслідки прийнятого рішення. Завдання батьків – слугувати прикладом прийняття рішень, вести і підтримувати дитину.

Практичні поради батькам *(у формі бесіди з батьками)*.

У 10-12 років підлітку вже відомо, що в батьків є не лише сильні, але й слабкі сторони. У цьому віці для дітей важливим стає їхнє "особисте життя" і власне коло друзів. Постарайтесь це враховувати та залучайте друзів дитини до сімейних заходів. Нехай всю відповідальність підліток візьме на себе, а ви лише допоможіть йому порадами. Це мають бути саме поради, а не накази – ваша дитина вже достатньо самостійна. Якщо рішення прийняти непросто, то корисно разом заздалегідь розписати всі "за" і "проти". Ознайомте підлітка з шістьма кроками прийняття правильного рішення:

1. Визначте, що саме потрібно вирішувати.

2. Окресліть можливі варіанти дій. Окрім очевидних рішень, у вас можуть з'явитись незвичні ідеї. Інколи до мети веде саме такий нестандартний план. Випишіть всі варіанти, всі ідеї, які спали на думку.

3. Оцініть сильні і слабкі сторони кожного варіанта. Зважте всі "за" і "проти". Наскільки реальні ваші плани? Якими можуть бути наслідки?

4. Виберіть найкращий варіант. На випадок, якщо він "не спрацює", оберіть "запасний варіант" – так само, як і основний.

5. Рішення прийнято. Дійте!

6. Оцініть своє рішення після того, як ви змогли побачити результат. Чи правильно ви вирішили? Чи задоволені ви результатом? Якщо б вам прийшлося вирішувати спочатку, ви б вирішили так чи інакше?

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Донька вже давно очікувала своє 12-ліття і домовилась з батьками, що запросить на день народження друзів. Було також домовлено, що батьки не заважатимуть святкувати дітям: допоможуть накрити стіл, а потім підуть у сусідню кімнату і дивитимуться телевізор. Коли прийшли гості, батьки так і зробили. Та ось через дві години батьки почули з своєї кімнати, що святкування дня народження "переходить усі межі": гамір, метушня, якісь брутальні крики... З'ясувалось, що хтось із хлопців приніс пиво.

1. Ваші дії в такому випадку.

2. Вкажіть помилки батьків з самого початку.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Розіграйте вдома разом з дітьми (дитиною) сценку "Що б я зробив, якщо..." Варіанти ситуацій: 1) Ти пропустив свою зупинку і опинився у невідомій частині міста. У тебе немає грошей, і ти не можеш нікому зателефонувати. Твої дії? 2) Твій найкращий друг попросив дати йому списати контрольну з математики. Як ти вчиниш? 3) На вулиці до тебе

підійшли двоє незнайомих хлопців і попросили придбати сигарети. Твої дії?

4) Самотній старий сусід захворів і потребує допомоги. Як ти вчиниш?

2. Запропонуйте і допоможіть своїй дитині (дітям) з їхніми друзями підготувати якесь домашнє свято (день народження когось із родини, вечір Біблії з театралізованою постановкою біблійних сцен, ігор та ін.).

При підготовці і проведення свята намагайтесь надавати підліткам якомога більше самостійності.

2. "Відрядіть" свою дитину саму на вихідні до дідуся й бабусі з метою їм допомогти. Не забудьте потім проконтролювати цей процес та заохотити підлітка за ті старання, які він доклав у допомозі дідові й бабусі.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Льюис П. 40 способів привить ребенку ваши ценности. – Wheaton IL Tivindale, 1985.

Берри Дж. Решайте сами. – Word, 1978.

Тема: ХАРАКТЕР СПІЛКУВАННЯ І ВЗАЄМИН У РОДИНІ, ЇХ ВПЛИВ НА ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКА

ПИТАННЯ ДЛЯ ВИСВІТЛЕННЯ. Потреба підлітка у спілкуванні з батьками. Функції міжособистісного спілкування: регулятивна, пізнавальна, соціального контролю, експресивна, соціалізації, емоційної підтримки. Основні характеристики сімейного спілкування: інтенсивність спілкування, зміст, стиль. Сильні сторони спілкування: доброзичливий і довірливий характер; урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; установка на позитив; повага до особистості дитини, неприпустимість приниження її гідності.

ПРАКТИКУМ

1. Тест "Чи вмієте ви слухати свою дитину?" (Модифікований варіант методики О. М. Новікової, О. В. Обеднікової)

Інструкція. На 10 питань треба дати відповіді, що оцінюються так:

"майже завжди" – 2 бали, "у більшості випадків" – 4 бали, "Іноді" – 6 балів, "рідко" – 8 балів, "майже ніколи" – 10 балів.

Питання

1. Чи намагаєтеся ви якомога швидше припинити розмову з дитиною у тих випадках, коли тема вам не цікава?

2. Чи дратують вас манери сина чи доньки під час спілкування?

3. Чи може невдале висловлювання (неввічливе звертання) підлітка спровокувати вас на різкість чи брутальність?

4. Чи уникаєте ви розмов з товаришем вашої дитини, який чимось вам не подобається?

5. Чи маєте ви звичку перебивати того, хто говорить?

6. Чи робите ви вигляд, що уважно слухаєте сина (доньку), а самі думаєте зовсім про інше?

7. Чи змінюєте ви тон розмови, свій голос, вираз обличчя залежно від того, хто ваш співрозмовник?

8. Чи змінюєте ви зміст розмови, якщо ваш підліток торкнувся неприємної для вас теми?

9. Чи виправляєте ви сина (доньку), якщо в їхньому мовленні трапляються неправильно вимовлені слова чи назви?

10. Чи буває у вас поблажливий тон із відтінком зневаги й іронії стосовно того, про кого ви говорите з дитиною?

Обробка, інтерпретація: педагог пропонує батькам підрахувати бали. Хто набрав понад 62 бали, у того ступінь розвитку слухання вищий від середнього. У кого менше ніж 55, тим треба бути більш толерантними, стриманими до співбесідника. Загалом, чим більше балів, тим вищий ступінь уміння слухати.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Спробувати за тиждень (і надалі) використовувати у спілкуванні з сином (донькою) якнайчастіше такі висловлювання:

- Як добре, що в мене такий син (така донька), як ти!
- Чим я можу допомогти тобі?
- Будь ласка, допоможи мені
- Що б я без тебе робив (ла)!
- Який ти молодець!

Проаналізуйте, чи покращились і наскільки ваші взаємини з дитиною.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Консультування сім'ї: методичні поради для консультування батьків. – Частина 2 / за ред В. Постоного. – К. : ДЦССМ, 2003. – 303 с.

Жутикова Н. В. Психологические уроки обыденной жизни. Беседы психолога : кн. для учителей и родителей. – М., 1990.

Додаток до заняття

Британський психолог Герц дослідив, якими хочуть бачити батьків діти. Він опитав 100 000 дітей віком від 8 до 14 років і попросив їх скласти список правил для батьків. Ось найпоширеніші з них.

1. Не сваріться при дітях.
2. Не обманюйте дітей.
3. Завжди відповідайте на запитання своїх дітей.
4. Поводьтеся з усіма дітьми лагідно.
5. Батьки повинні бути терплячими один до одного.
6. Між батьками і дітьми мають бути дружні стосунки.
7. Зустрічайте друзів своїх дітей як бажаних гостей.
8. Не лайте і не карайте своєї дитини у присутності її друзів.

9. Зосередьтеся на позитивних якостях своєї дитини, не перебільшуйте її вад.

10. Будьте постійні в почуттях і намірах.

Тема: ПРИКЛАД І АВТОРИТЕТ БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

ПИТАННЯ ДЛЯ ВИСВІТЛЕННЯ

Особливості виховання прикладом у підлітковому віці. Роль особистісного чинника у вихованні прикладом. Складові авторитету. Форми хибного авторитету: авторитет придушення, віддалення, пихатості, педантизму, резонерства, любові, дружби, підкупу.

Додатковий матеріал до заняття

Сім'я – це школа життя, місце, де вивчають життєвий досвід, а навчання триває близько 18 років. Дітей у стінах цього навчального закладу можна порівняти зі шматками глини. Чим старші вони стають, тим виявляються більш негіддатливими, хоча гончар не перериває процесу формування, намагаючись використати всі до останнього резерви пластичності матеріалу, ще здатного приймати бажану форму. Не проходить і дня без того, щоб батько/мати не наклав(ла) відбиток на дитячі душі своїми висловлюваннями, оцінками, манерою поведінки і повчаннями. Усе це в один прекрасний день підсвідомо увійде і в їхні звички.

Сімейне виховання покликане, з одного боку, формувати певні позиції і створювати систему цінностей, а з іншого – розвиток здібностей і успішність діяльності дитини. Ставлення дитини до світу та її система цінностей відображає ту реальність, яка найчастіше передається нащадкам через домашній устрій, характер, стиль життя. А розвиток – здібностей й успішність діяльності – характеризує процес навчання дітей у сім'ї більше з позицій формального підходу через продумане планування сімейного життя. Такий

підхід справді допомагає дитині відкрити себе – свої здібності, таланти і можливості, а згодом реалізувати їх у реальному житті.

ПРАКТИКУМ

Аналіз виховної ситуації

Припустимо, перед нами стоїть завдання розвинути здібності дітей і вміння вчиняти правильно. Ось одна з таких ситуацій: 12-річний син має бажання допомогти батькові відремонтувати велосипед. Звісно, з ремонтом велосипеда батько може швидше упоратись сам (адже синові потрібно показувати і розказувати, як правильно зробити ремонт). Маємо принаймні три способи розв'язання цього завдання. Припустимо, батько є ледачим. Його дії? (Ледачий батько ремонт відкладе). Зайнятий батько, щоб зекономити кілька хвилин, швиденько занесе велосипед у гараж, підкрутить деякі гайки і віддасть сину – все, доробляй, і робота зроблена. А мудрий неодмінно приділить сину певний час (хоча теж має багато справ) і не лише покаже, як відремонтувати велосипед, але й попрацює разом з дитиною.

Мудрий батько спостережливий, йому відомо, що, привчаючи сина до ремонту простого велосипеда, він може дати дитині декілька уроків. Так, встановлюючи разом з батьком причину поламки, дитина здобуває знання і досвід зі сфери технічної діагностики, а вибір інструментів, потрібних для ремонту, додасть їй навичок проведення підготовчих робіт. Під час ремонту мудрий батько демонструє зразок якісної праці, даючи синові урок відповідального ставлення до справи, і навчає його працювати не як доведеться, а прагнути до досконалості виконання. Після закінчення ремонту, під час прибирання робочого місця, дитину можна навчити акуратного поводження як з технікою, так і з інструментами.

Додаток до заняття

Три конкретні правила, які повинні бути основою для кожного з батьків:

Правило 1. Усвідомте, що виховання дитини починається з моменту її народження і ніколи не переривається до 18-21 років. У цей період ви – головні вчителі, після цього життя бере своє. Виховання дитини охоплює дисципліну, керівництво і заохочення.

Правило 2. Батьки – найголовніші вчителі дитини. Родина – це школа, в якій діти оволодівають основними життєвими принципами. Домашнє виховання охоплює всі сфери життя, від поваги до старших, від навчання, як любити і поважати кожного члена сім'ї, до любові до всього світу, що нас оточує. Ми вчимо своїх дітей особистим прикладом, своїм життям, словами і вчинками.

Правило 3. Завжди гармонійно поєднуйте дисципліну і любов. Без дисципліни – це не любов, а дисципліна без любові – це покарання.

Дисципліна – це допомога люблячих, але твердих у своїх переконаннях батьків. Вона стимулює процес виховання. Такий стимул породжує самодисципліну, послух батькам, повагу до законів країни.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Консультування сім'ї: методичні поради для консультування батьків. – Частина 2 / за ред В. Постоного. – К. : ДЦССМ, 2003. – 303 с.

Макдауэл. Д. Как стать героем для своих детей. – Минск, 2000. – 288 с.

Харольд Дж. Сейла. Наставь юношу. – Казань : Ключ, 1997. – 177 с.

Науково-практичне видання

Гончар Людмила Вікторівна
Мачуська Ірина Миколаївна
Павицька Катерина Миколаївна
Хижняк Альона Володимирівна

ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

посібник

Літературний редактор *Білоцерківець І.П.*

Підписано до друку 19.10.2016 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 10,23.
Зам. № 0336

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua info@madrid.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК №4399 від 27.08.2012 року